

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

Алалікіна Ольга Миколаївна

УДК 323.2 (477). 001.73

**ІНТЕРАКЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ЯК ЧИННИК
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

науковий керівник :

Яковлев Денис Вікторович

доктор політичних наук, професор

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Еволюція наукової думки щодо інтеракції політичних еліт	
1.1. Основні етапи дослідження інтеракції політичних еліт : від філософської рефлексії до політологічного аналізу	11
1.2. Генеза політичних еліт як складова цивілізаційного розвитку	27
1.3. Політичні еліти та політичний клас : спільне й особливе	46
<i>Висновки до першого розділу</i>	55
РОЗДІЛ 2. Теоретико-методологічні основи дослідження інтеракції політичних еліт	
2.1. Інтеракція еліт: основні політологічні підходи	57
2.2. Дослідження інтеракції еліт з позицій інтерпретативної парадигми	74
<i>Висновки до другого розділу</i>	95
РОЗДІЛ 3. Інституціоналізація взаємодії політичних еліт в Україні як складова демократизації	
3.1. Інституціоналізація держави та громадянського суспільства як основа інтеракції політичних еліт в Україні	97
3.2. Партійний та ідеологічний виміри інтеракції політичних еліт в Україні	119
3.3. Специфіка інтеракції політичних еліт в Україні в умовах глобалізації	138
3.4. Функціональні особливості взаємодії еліт у сучасному політичному процесі	150
<i>Висновки до третього розділу</i>	157
ВИСНОВКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	170

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена великою практичною значимістю інтеракції політичних еліт, її впливом на політичний процес, діяльність політичних інституцій, міжнародні відносини, органи державної влади. Особливої ваги інтеракція політичних еліт набуває в умовах трансформації посткомуністичних країн, вона стає одним із визначальних чинників демократизації суспільства. На сучасному етапі світового політичного розвитку інтеракцію політичних еліт у горизонтальному вимірі (між різноманітними елітними групами) та вертикальному вимірі (між елітами та суспільними групами, органами влади, партіями, громадськими об'єднаннями) можна вважати найбільш оптимальним і ефективним механізмом публічного управління та важливим чинником демократизації суспільства. Дослідження різноманітних аспектів інтеракції еліт та її ролі у процесі демократизації українського суспільства є не тільки актуальним напрямком наукових досліджень, але й перспективним.

Історичний досвід свідчить, що від здатності еліт визначити основні шляхи, напрямки та завдання суспільного розвитку та реалізувати концептуальні ідеологічні засади державотворення великою мірою залежав стан суспільства та держави. Іноді політичні та економічні виклики змушували еліти діяти всупереч власним груповим та індивідуальним інтересам, ставити «суспільне» благо та «суспільний інтерес» вище за власний егоїзм. Еліти часто мають діяти «всупереч собі», але зрештою виграють разом із країною.

Процес демократизації українського суспільства вимагає узгодження інтересів, норм та цінностей між політичними елітами, знаходження консенсусу еліт щодо визначення «суспільного інтересу», пріоритетів внутрішньополітичного та зовнішньополітичного розвитку. Критика політичної еліти у сучасних умовах представлена теоретичними положеннями транзитології та постмодерну й виражена у полі практичних

змін відносин між владою та суспільством, що відбуваються у процесі демократизації суспільства в Україні. У теоретичному вимірі, актуальність дослідження інтеракції політичних еліт обумовлена суттєвими зрушеннями у розумінні політичної влади та появою нових моделей демократії. Представницька модель демократичної взаємодії між суспільством та елітою поступово відходить у минуле, їй на зміну приходять інші версії концептуалізації демократичних політичних відносин, такі як модель демократії участі, прямої демократії, інтерактивної демократії та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (номер державної реєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у комплексному визначенні інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства. Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі *завдання* :

- дослідити еволюцію наукової думки щодо інтеракції політичних еліт;
- визначити основні етапи дослідження інтеракції політичних еліт: від філософської рефлексії до політологічного аналізу;
- проаналізувати генезу політичних еліт як складову цивілізаційного розвитку;
- визначити теоретико-методологічні основи дослідження інтеракції політичних еліт;
- дослідити процес інституціоналізації взаємодії політичних еліт в Україні як складову демократизації суспільства;
- визначити партійний та ідеологічний виміри інтеракції політичних еліт в Україні;

Об'єктом дослідження є процес діяльності політичної еліти як суб'єкта політичної діяльності.

Предметом дослідження виступає інтеракція політичних еліт як чинник демократизації суспільства.

Методи дослідження визначаються складністю та багатогранністю процесу інтеракції політичних еліт та її впливу на демократизацію суспільства. Орієнтація на необхідність об'єктивності, послідовності та усебічності як принципів наукового аналізу, обґрунтованість вихідних гіпотез дисертації обумовила ретельну розробку методологічної бази. Серед загальнонаукових методів у дослідженні використовувався логічний метод, що дозволив виділити логічні структурні частини та змістовні складові понять та термінів, які досліджуються у роботі (зокрема – «інтеракція еліт», «політична еліта», «політичний клас», «партійні еліти» та ін.) і є основою для визначень та узагальнень щодо сутності політичної інтеракції еліт. Також використовуються методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричний метод, абстрагування, прогностичний метод.

Крім того, теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження базується на використанні системного підходу, який дозволив дослідити весь спектр інтеракції політичної еліти та її вплив на процес демократизації політичної системи.

Інституційний метод дозволив виявити основні закономірності інституціоналізації органів держави та інституцій громадянського суспільства як фактору взаємодії еліт, а історичний – визначити специфіку інтеракції політичних еліт на різних історичних етапах. Структурно-функціональний метод застосовувався при розгляді механізму розвитку та визначенні їх функцій в умовах сучасного політичного процесу, аналізі національної специфіки інтеракції еліт.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок зарубіжних та вітчизняних дослідників, було сконструйоване авторське

бачення особливостей інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах дисертаційного дослідження інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства автором були отримані результати, які мають наукову новизну, що обумовлено сукупністю поставлених завдань, вирішенням актуальних проблем політичної теорії та практики. Елементи наукової новизни вбачаються, передусім, у таких положеннях та висновках дисертаційного дослідження :

вперше :

проведено комплексне політологічне дослідження процесу інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства, політичних, соціальних та правових механізмів її формування. Основою інтеракції еліт виступають відносини між структурними елементами політичної системи суспільства (партійною елітою, державними службовцями, керівництвом середнього рівня, представниками медіакратії, експертного співтовариства, політичного класу та ін.), а демократичність взаємодії політичних еліт визначається рівнем розвитку інституцій державної влади та громадянського суспільства, механізмами ротації еліт, політичної участі громадян та активності політичного класу при ухваленні та реалізації політичного курсу, відкритістю політичної еліти;

визначено, що взаємодія політичних еліт виступає важливим чинником демократизації суспільства завдяки підвищенню рівня політичної активності представників різних груп політичної еліти (особливо у виборчий період), залучення громадян до прийняття політичних рішень та вироблення державної (публічної) політики, артикуляції елітами інтересів широких суспільних груп;

обґрунтовано, що структура інтеракції політичних еліт формується на основі горизонтальних та вертикальних відносин, які опосередковуються системою політичних комунікацій. Рівень політичної інтеракції еліт

визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії політичних еліт при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та участі у виборах;

уточнено:

роль та місце інтеракції політичних еліт у процесі демократичного розвитку суспільства. Обґрунтовано, що репрезентація соціальних інтересів у політичному просторі та конкуренція між політичними елітами за підтримку з боку суспільних груп виступають одними із головних ознак демократичного політичного процесу, які не можливо реалізувати без ефективної та відповідальної інтеракції політичних еліт;

чинники впливу на взаємодію політичних еліт в Україні, серед яких виділено та проаналізовано інституціоналізацію органів державної влади та громадянського суспільства, олігархізацію, формування «партії влади», а також інші політичні, правові та економічні фактори. Відзначено необхідність удосконалення діючої правової системи щодо регулювання взаємодії політичних еліт;

дістало подальший розвиток :

визначення ролі виборчих кампаній у процесі інтеракції політичних еліт. Виборчі кампанії виступають механізмом селекції політичних еліт, а за умови здобуття влади вимагають від політичних еліт трансформації виборчих технологій у стратегію врядування. Виборчий процес забезпечує відбір політичної еліти, що є одним із основних критеріїв розвитку демократії. Аргументовано, що від інтеракції політичних еліт під час виборчого процесу залежить ефективність застосування політичних технологій (пошуку цільової аудиторії, позиціонування, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.), а у поствиборчий період демократична взаємодія у політичних елітах проходить випробування процесом створення «більшості» у парламенті та формуванням уряду;

твердження, що для забезпечення високого рівня політичної активності громадян та підзвітності представників політичної еліти необхідними

умовами виступають залучення громадян до процедури висування кандидатів на державні посади, наявність у суспільстві різних елітних груп (плюралізм еліт) та партійний плюралізм та конкуренція, що віддзеркалює основні позиції суспільних груп.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що у представленій роботі досліджується роль інтеракції політичних еліт у процесі демократизації суспільства, визначено умови демократизації елітної взаємодії у процесі політичної трансформації в Україні, фактори та чинники діяльності влади, інституцій громадянського суспільства, представників мас-медіа у процесі формування політичної еліти, а тому її результати можуть бути використані у практичній діяльності представників політичних еліт, політичних партій, фракцій, органів державної влади, громадських організацій, мас-медіа щодо демократизації інтеракції політичної еліт у сучасному українському суспільстві.

Положення і висновки даного дослідження можуть бути використані також у процесі консультування політичних партій, владних структур, політичних організацій. Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати цілісне комплексне уявлення щодо сутності взаємодії політичних еліт, механізмів її формування та принципів реалізації у демократичному суспільстві. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти формуванню демократичних механізмів взаємодії політичних еліт.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з політології, політичних еліт та лідерства, теорії політичних партій, теорії влади, теорії демократії у вищих навчальних закладах, а також у науково-дослідній роботі.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на методичних семінарах кафедри політичних наук, щорічних міжнародних науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького та аспірантського складу Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний

університет імені К. Д. Ушинського», XV Всеукраїнській науковій конференції для студентів і молодих науковців «Людина в силовому полі влади та ідеологій» (м. Львів, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 2012 р.), Третьому чорноморському політологічному форумі (м. Одеса, 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політична парадигма розвитку XXI століття : аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики» (м. Луганськ, 2013 р.), Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація : проблеми та перспективи (Одеса, 2014).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових працях, 6 з яких опубліковані у фахових виданнях з політичних наук, зокрема міжнародних. Окремі концептуальні положення викладались автором під час участі у конференціях і були видані друком в якості тез за матеріалами зазначених науково-практичних конференцій.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів основної частини, які поділяються на 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 190 сторінок. Список використаних джерел містить 190 найменувань (20 сторінок).

РОЗДІЛ 1

Еволюція наукової думки щодо інтеракції політичних еліт

1.1. Основні етапи дослідження інтеракції політичних еліт.

Проблема формування ефективних механізмів інтеракції політичних еліт виступає однією з актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень. Роль еліт у сучасних демократичних країнах важко переоцінити: вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

У дослідженнях основних етапів інтеракції еліт виникає необхідність враховувати формування комунікативних механізмів взаємодії влади і суспільства, елітних груп, представників мас-медіа під впливом процесів медіатизації політики, плюралізації політичного простору, демократизації соціальних відносин, а також об'єктивно оцінити таке негативне явище, як безвідповідальність еліт, яка перешкоджає реалізації принципів демократичної політичної діяльності.

Дослідження феномена політичної еліти набуває особливої актуальності в перехідні періоди, які супроводжуються кризою довіри між суспільством і владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення ефективності діяльності еліт, демократизацією процесу прийняття та реалізації політичних рішень.

Політична еліта в сучасному науковому дискурсі інтерпретується в етично нейтральному значенні, що зумовлено історично і методологічно. По-перше, політична еліта характеризується значним впливом на владу і управління, конкуренція за доступ до владних ресурсів, динамізмом, ієрархією. По-друге, за своєю суттю, політична еліта – це не тільки ті, хто займає відповідні посади (еліта за формальними ознаками), але і ті, хто на

різних етапах відіграє важливу роль у прийнятті політичних рішень, реалізації політичного курсу, тобто – суб'єкти політичної діяльності.

Сучасна політична теорія характеризується постійною увагою до проблеми інтеракції політичних еліт, її конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних підстав. Серед зарубіжних авторів, які досліджують теоретичні та практичні виміри діяльності політичних еліт і політичного класу в умовах демократії слід зазначити Т. Боттомора, Р. Дарендорфа, А. Лейпхарда, Й. Шумпетера, Р. Даля, Ю. Габермаса, Д. Растоу та ін.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни і відмінності в механізмах інтеракції політичних еліт, які сформувалися історично, процес активної взаємодії та комунікації політичних еліт – це важлива ознака демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно з тоталітаризмом і авторитаризмом.

Дослідженню ролі та функцій політичних еліт, процесу їх взаємодії присвячено роботи Є. Бистрицького, Н. Гедикової, М. Головатого, В. Горбатенка, Б. Кухти, С. Макєєва, М. Михальченка, С. Наумкіної, О. Новакової, М. Обушного, А. Пахарєва, С. Ростецької, О. Фісуна, Ю. Шайгородського, Ю. Шведа, О. Хорошилова, Д. Яковлева та ін.

У той же час, проблема конструювання оптимального та ефективного механізму інтеракції політичних еліт в Україні з урахуванням специфіки механізмів і принципів інтеракції політичних еліт в різних моделях демократії і на різних історичних етапах потребує подальших досліджень

Теорія політичних еліт в сучасному пізнанні виступає в якості однієї з важливих пояснювальних схем, її елементи присутні в ідеологічних доктринах - від лібералізму до комунізму.

Джерела елітарного підходу до політики і мистецтву управління державними справами можна знайти в роботах Конфуція, Платона, Аристотеля. Вони вважали, що панувати в співтоваристві повинні кращі:

вчинені моральні правителі у Конфуція, мудрі (філософи) у Платона, «середні» в «політії» Аристотеля.

При цьому, ще у первісному та рабовласницькому суспільстві термін «еліта» використовувався для досліджень у тваринництві та рослинництві. У Стародавньому Римі термін еліта зустрічається саме у цьому контексті, він означав «полоти», «відбирати», «вирощувати». Дослідження «еліти» у Стародавньому світі та у європейській літературі Середньовіччя було присвячено проблемі селекції (рослин, тварин) з єдиною метою – відбору кращих. З того часу термін «еліта» поширився на сферу соціальних відносин, а згодом – ареал його використання став стосуватись переважно політичної сфери. Еліта – це усталений термін у політичній теорії та практиці, але його значення не змінилось і більшість праць присвячено саме проблемі селекції. Мова йде про відбір кращих, які могли би керувати більшістю та давати вагомий політичний результат.

Термін «еліта» активно вживався у політичному дискурсі після Першої світової війни, він поширився замість терміну «аристократія», тлумачився ширше, включав більше соціальних груп – буржуа, військових, священників, вчених та письменників. Світова війна дійсно потребувала багато управлінців, для того, аби керувати великими арміями.

Тобто, лише аристократія (та ще й скомпрометована нездатністю долати революції та відповідати викликам часу) не могла більше бути правлячим класом. Прихід великих мас людей у політику потребував розширення кола управлінців. Саме тоді на зміну аристократії прийшла еліта (яка включала представників різних суспільних груп та класів), тому точніше сказати – елітні групи в усіх сферах суспільного життя. Згодом, наприкінці ХХ століття, коли простір політики охопив майже усе суспільство, на зміну терміну еліта прийшло ще більш широке поняття – політичного класу.

Проте, у період між Першою світовою війною та закінченням епохи Холодної війни розвиток еліти, її функцій та ролі в управлінні, не відбувався лінійно та поступово. Після приходу до влади націонал-соціалістів та

фашистів у європейських країнах саме поняття «еліти» було використано у цих тоталітарних концепціях та режимах, що базувались на їх основі. Використання тоталітарними політичними режимами расистської елітарної концепції дискредитувало поняття політичної еліти, поставило під сумнів її потенціал у процесі управління демократичним суспільством. Та й після Другої світової війни у демократичних країнах поняття еліта майже не використовувалось ані у наукових дослідженнях, ані у політичній практиці. Такий «тоталітарний» реверс у взаємодії еліт та елітизму ще раз підкреслює важливість дослідження ролі взаємодії еліт у процесі демократизації, їх роль у демократичних політичних системах.

Певна реабілітація поняття «еліти» та її головної складової – політичної еліти, відбулась у 60-х роках минулого століття під впливом «веберівського ренесансу». На думку Б. Кухти, «Саме у цей період політична та соціологічна думка звернулась до спадку М. Вебера, його теорії бюрократії, цілераціональної дії та типів лідерства. У другій половині ХХ століття остаточно сформувались два основні підходи до тлумачення сутності політичної еліти. По-перше, еліта як правлячий клас, тобто кожний керівник певного визначеного рангу (номенклатура, бюрократія, менеджмент, публічна адміністрація та ін.). По-друге, еліта як носій цінностей суспільства, високих духовних якостей, освічена та культурна меншість» [120, с. 8].

У цій інтерпретації також можна побачити вплив історичного процесу формування еліт та кристалізації уявлення про них. У деяких історичних типах суспільств еліта поєднувала ці якості – правила найкращі. Але більше прикладів свідчать про те, що переважала перша тенденція: управлінські верстви формувались на основі здатності приймати ефективні рішення, впроваджувати політику енергійно та швидко.

У сучасних демократичних країнах знову є шанс поєднати два підходи – ціннісний та функціональний. Мова йде про необхідність урахування управлінською елітою громадської думки, цінностей та культури суспільства.

Розвиток досліджень інтеракції політичної еліти пройшов шлях від філософських концепцій Античності до постсучасних інтерпретацій політики та суспільства епохи глобалізації та інформатизації. Дослідження політичних еліт йшли пліч-о-пліч з об'єктивним процесом розвитку суспільства, економічних та політичних відносин, які й призвели до виділення панівної верстви – управляючого класу.

Приблизно у другій половині V ст. до н. е. «... софісти, досліджуючи різні форми правління у грецьких містах – полісах, вперше використали термін «аристократія» (влада кращих)» [120, с. 9]. Тобто, цей термін відображав не лише обрану, відібрану меншість, а й форму правління. Саме у такому контексті правління аристократії (а згодом – й еліт) протиставлялось іншим формам правління, зокрема демократії. Але не тільки філософія та історія відзначались як основні наукові напрямки досліджень політичної еліти. На певних історичних етапах важливу роль у формуванні уявлення про еліти відгравала така наукова дисципліна, як генеалогія (наука про родовід). Її становлення відбулось на межі історії, біології та політики. Серед засновників варто відзначити П. Ансельма, Х. Буше, А. Віллема, Ф. Геттерера, А. Душе, О. Лоренца, М. Шмальзла та ін. Але політика переважала. Для європейського дворянства стало вкрай важливим мати пристойний родовід, а серед пращурів вказувати монархів та засновників держав. Бажання вести родовід від великих правителів минулого особливо відчувалось у намаганні фальсифікувати якщо не весь історичний процес, то хоча б генеалогію окремих родів. Розвінчання фальсифікацій сприяло тому, що шляхетне походження перестало бути основною складовою елітарності вже наприкінці XIX століття.

Пошуки реальної основи для «права на владу» й управління – це важливий елемент досліджень політичної еліти в умовах деспотизму та демократії. Пояснення існування та волі елітних верств за допомогою трансцендентних, відносно суспільства, джерел (боги, першоджерела, стихії) характерно для Східного деспотизму (Вавилон, Месопотамія, Єгипет, Індія).

З іншого боку, прагнення встановити критерії відбору кращих з громадян та відтворювати правлячі верстви шляхом виборів є однією з головних ознак демократії.

Наведемо лише два приклади зі стародавньої історії, які ілюструють прагнення еліт до обґрунтування своєї вищості за допомогою трансцендентних першоджерел – стихій, богів та законів. Спираючись на таке тлумачення, основи своєї вищості еліти мали тримати людей у страху: «Народ поважає того, хто тримає його в тривозі» (фараон Аменемхет) [118, с. 23].

Вже у XVIII ст. до н. е. у законах царя Хаммурапі вказувалось, що влада царя походить від бога. Це призводило до поєднання політичної влади та релігійної, а царська влада дорівнювала владі богів. Розвиток рабовласництва потребував розмежування суспільства за майновою ознакою – храмових господарств, маєтків вельмож та царських маєтків. «З метою заохочення виробництва були введені певні податкові пільги для вільних селян-власників та ремісників. Врешті держава скористалась твердженням про божественну природу влади, і світська влада поєдналася з владою богів, політична влада – з релігійною, а царські закони почали називатися божими» [118, с. 19]. Поганські релігійні доктрини наголошували не лише на «обираності» еліти того часу, а й на фаталізмі – тобто на незмінності еліт, неможливості переходу з одного суспільного стану до іншого.

У Стародавній Індії найбільш виражений був кастовий устрій суспільства, його поділ на елітні та не-елітні групи (касти). Так, існували привілейовані касти (брахмани, шатрії), бідні ремісники та селяни (шудри), а також каста рабів та недоторканих (даси). Тут також бачимо божественне джерело елітизму та кастового поділу. Зокрема, у Ведах (священне знання) обґрунтовувався кастовий розподіл, норми поведінки представників різних каст, їх ієрархія тощо. Життя та діяльність кожного члена касту була розписана на багато років і не можна нічого було змінити. Проте вважалося, що влада брахманів (елітної касту) спиралась на закон. «... Лише дотримання

законів гарантувало саму кастовість індійського суспільства... брахман, звертаючись до царя, говорив, що він відкидає усі три світи, відмовляється від панування посеред богів, навіть від вічного, але брахман не може відмовитись від закону, бо повинен завжди його дотримуватись» [118, с. 21]. Веди складались з чотирьох збірників (Рігведи, Самаведи, Яджурведи, Ахтарваведи), окрім них до священних текстів, у яких обґрунтовувався кастовий поділ відносились «Книги Ману», «Махабхарата», «Ямаяна». У політичному трактаті «Артхашастра» розподіл на касты та існування еліти пояснювався мовою міфу: боги створили зі своїх уст брахманів, з рук – кшатріїв, з ребер – вайшів, а шудрів зі ступней. Так відбувалась легітимізація деспотичного панування у стародавньому світі, де наявність та діяльність еліт тлумачилась з позицій міфу. Для підтримки «божественної» сутності еліт вигадувались та постійно повторювались ритуали (найбільшого розповсюдження та деталізації вони набули у Стародавньому Китаї). Як зазначає Б. Кухта, «космологічна символіка та адміністративна рутинна сходились тут разом в ідеї влади як ритуалу» [118, с. 25].

Пояснення волі елітних верств (каст та ін.) як такої, що знаходить своє пояснення у трансцендентному вимірі, а не серед самих людей (групи, страти, суспільства у цілому) було вперше поставлене під сумнів у Давній Греції. Греки ідентифікували себе «від протилежного» – східного деспотизму, тобто не вважали себе східною цивілізацією, заснованою на волюнтаризмі правлячих еліт.

Ідея свободи стала основою розвитку філософської думки Давньої Греції, у тому числі – досліджень еліт (аристократії та ін.) та форм правління. У грецьких полісах сформувався окремий напрямок дослідження еліт з позицій філософії, який визначає тлумачення цього феномену й до сьогодні. Дослідження напряму були пов'язані із політичним розвитком грецьких полісів, а особливо – з сутністю феномену громадянства. Громадянин виступав вільним за народженням грек, що був земельним та майновим власником, який мав виключне право на носіння зброї. До обов'язків

громадян входила участь у зборах мешканців полісу з метою прийняття законодавчих актів та участі у судочинстві, його було заборонено публічно фізично карати. Організація політичного життя органічно поєднувалась із військовим порядком греків – фалангою. У військових діях порядок фаланги та дисципліна окремих воїнів гарантували перемогу, а враховуючи, що представники одного роду йшли пліч-о-пліч й життя усьому роду. У даному контексті досить цікавим для розуміння сутності політичних еліт є ідея щодо «героїв». Герої, які стояли на захисті кожного міста, – це напівбоги, які знаходилися на проміжній сходинці між людьми та богами. Тобто, самі представники еліти залишались у статусі громадян, боги та герої могли їм допомагати чи заважати. Це принципова відмінність грецького полісу від східного деспотизму, де еліта походила від богів.

Грецький філософ Геракліт наголошував, що влада належить меншості. Ці люди мають бути кращими, тобто віддавати перевагу «вічній славі» на усім тлінним. Розвиток філософської школи софістів мав велике значення для аналізу діяльності еліт в умовах становлення демократії в Афінах. По-перше, софісти (Протагор, Лікофон, Алкідам Елейський) вперше звернули увагу на те, що влада, право, мораль становлять інститути, які можуть встановлюватись людьми та змінюватись ними за необхідності. По-друге, саме софісти стали об'єктом критики для філософської школи Сократа (включно із Платоном та Аристотелем).

Думка Сократа про те, що аристократія повинна мати духовну та інтелектуальну вищість знайшла своє продовження та аргументоване обґрунтування у роботах Платона. Зокрема, він розвиває теорію правління філософів. Соціальна ієрархія, за Платоном, складається із трьох верств: філософів – правителів, воїнів та ремісників і землеробів. При цьому філософ не просто наділений правом на владу від богів; він може довести свою рацію іншим людям за допомогою аргументації у ході діалогу. Але, звичайно, він правий, бо має здатність від богів побачити світ ідеального (світ ідей), а не тіні, як усі інші громадяни. Фактично це був перший крок від міфологічного

тлумачення деспотизму до філософського обґрунтування демократії. Разом із тим, у концепції ідеальної держави, за Платоном, панує жорстка регламентація життя, розподіл на правителів, воїнів та ремісників, нормування усіх стосунків – від політичних до шлюбних.

У подальшому це дало підстави досліднику демократії у ХХ столітті К. Попперу у роботі «Відкрите суспільство та його вороги» називати Платона «тоталітаристським мислителем» та ставити його в один ряд із К. Марксом, звинувачуючи у розвитку тоталітарних форм панування, які пов'язуються із Гітлером, Сталіним та Мусоліні.

У роботах Аристотеля було запропоновано модель людини як «політичної тварини» та обґрунтовано, що політична влада еліти над громадянами відрізняється від влади батька над дітьми та пана над рабами. Політична концепція еліт у роботах Аристотеля (особливо – у діалозі «Політика») стає справжнім «маніфестом» демократії: наголос на приватній власності, свободі індивідів, їх рівності у політичних справах. Аристотель пропонує свій варіант ідеального полісного устрою, у якому поєднуються ознаки демократії та олігархії – політію. За Аристотелем, правити мають не багаті (аристократія, олігархія) й не бідні (демос), а поміркований середній клас, який є найчисельнішим у суспільстві [15]. Отже, у роботах Аристотеля відбувся перехід від правління еліти (аристократії) до правління більшості (політії).

Перші спроби побудови імперії Олександром Македонським, згодом – поява та розвиток Римської імперії поставили питання взаємодії імперської еліти (влади метрополії) та підкореної еліти інших країн. Олександр Македонський створив власну модель гегемонії, в основі якої – протекторати (їх було в його імперії три) та сатрапії на чолі з намісниками. Це дозволяло йому спиратись не лише на грецькі еліти (еліти метрополії), а й на еліти завойованих земель. Після індійського походу Олександр поставив за мету ліквідувати відмінності між елітами та варварами, інтегрувати еліту у єдину

управлінсько-фінансову мережу. У Римській імперії основою для взаємодії еліт стало римське право.

У теологічних доктринах Середньовіччя з'являється феномен «цезаропапізму», як поєднання влади світської і церковної в особі імператора і ідея про «двох мечях» влади (автором якої є Геласій), які знаходяться в руках Папи Римського. На наступному історичному відрізку розвитку елітаризму Н. Макіавеллі дав поради щодо «техніці отримання та утримання влади групі державних мужів, яка відірвалася від середньовічних феодальних і релігійних клік». Він виходив з необхідності застосування насильства для вирішення конфліктів [18, с. 350]. Звертаючись до правителів, Н. Макіавеллі радив їм бути одночасно левами і лисицями, якщо не вдається вирішити конфлікт завдяки праву.

Ідея розподілу влади та ротації посадових осіб стає спільним знаменником політичних доктрин Нового часу і виражається у творах Г. Гроція, Дж. Гарінгтона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та ін.

Зокрема, Дж. Гарінгтон, який представляв республіканські погляди на державний устрій, порівнював ротацію державних службовців з кровообігом. Він підкреслював необхідність ротації, таємного голосування, розподілу влади і вважав, що «судді повинні обиратися на короткі терміни, зазвичай на рік і повинні бути позбавлені права знову обиратися відразу після закінчення терміну повноважень ... Справедлива республіка ... це управління, яке ґрунтується на рівних законах і втілюється в надбудові або в трьох суспільних групах: в сенаті, що веде суперечки і виносить пропозиції, у виборцях, які вирішують голосуванням, і в державних чиновників, які формуються на основі рівноправного ротації через голосування виборців на основі балотування» [172, с. 450].

Розвиток еліт у Європі відбувався наступним чином : базилеї (військові вожді) – євпатриди – архонти – грецький ареопаг – патриції (об'єднання родів) – римський сенат – імперська еліта (включно із верхівкою захоплених

земель) – лицарі Середньовічної Європи – аристократія титулів (князі, графи, барони) – дворянство.

Класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельса об'єднують ідеї поділу суспільних груп на еліти і не-еліти. Ці автори виходили з природності суперництва, конфліктів і суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Для збереження влади еліти вдаються до насильства і ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину політичного світу. Так, Г. Моска розрізняв ліберальний і автократичний режим саме по механізму рекрутування еліт : «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вище, то мова йде про автократичний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим слід називати ліберальним. Автократичний режим допускає існування автократа, тобто особистості, яка уособлювала інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [193, с. 115].

Г. Моска вважав, що однією з головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відображає процес відчуження політичних еліт. Вивчаючи роботи В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса, слід звернути увагу на наступні положення :

- визначення ролі правлячих і не-правляться еліт у політичній діяльності, революції, як засобу прискореної ротації політичних еліт і циркуляції еліт (В. Парето);
- обґрунтування функцій правлячого класу і державної бюрократії в політичному процесі (Г. Моска);
- олігархізація як неминуча форма організації партійних структур (Р. Міхельс).

Для дослідження механізмів ротації політичних еліт важлива думка М. Вебера про легітимність політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції.

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи повинні сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським: виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не отримання преференцій для партійної еліти; індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована спочатку в таких країнах, як Італія і Німеччина, які розвивалися відносно диспаритетно і мали великі труднощі з парламентською формою правління ... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються - після неправильного використання, яке вживали до того ж у фашистських системах – уникати слова «еліта» [18, с. 349].

У сучасному світі еліту переважно протиставляли «масам» і підносили ідею еліти як порятунку від виродження масового суспільства.

Подальший розвиток взаємодії політичних еліт зв'язується з ліберальною доктриною, яка сформувала власне ставлення до правил взаємодії еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму і націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

Представляючи себе як «правдиві» демократії, комунізм і фашизм таврували лібералізм як псевдодемократію. При цьому тоталітарні режими знищили громадянські свободи і права, для захисту яких і створювалися демократичні конституції з принципами паритету і розподілу влади.

В основі доктрин комунізму та фашизму перебувала ідея колективізму. Вони «заперечували, що першочерговою метою уряду є захист прав і свобод, і також, що індивідуальна людська істота є компетентним суддею як своїх власних першочергових інтересів, так і стратегій і практик, які повинен

дотримуватися уряд, щоб захистити загальні або соціальні інтереси. Обидва ввели колективну сутність – расу в разі фашизму і суспільство в разі соціалізму – як володаря вартості вищої ніж індивіди, і зображували людські істоти як фактори або органи колективу.

Обидва також зображували політику як таємницю надприродної людської тям і розуміли її як функцію еліти, наділеної особливими здатністю і талантом. Фашизм представляв цю здатність як інстинкт або геніальність. А комунізм представляв це як вищий тип науки і тому прерогативу експертів, навчених розпізнавати необхідний курс за яким має йти історичний прогрес» [172, с. 644]

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв і вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму і покликаний вирішувати проблеми, які виникають в політичних і соціальних відносинах між людьми. Претензії фашистського або комуністичного лідера на вищі якості в розумінні політики та інтересів народу ставляться під сумнів з точки зору ліберального підходу до політики, як сфери панування раціоналізму і моралі.

При цьому, «... комуністичні претензії на вищу форму наукового знання були за формою раціональними, але порушували фундаментальний принцип лібералізму – що соціальні відносини є по суті моральними відносинами ... ліберальна політика завжди вважала політичного експерта з творця політики, чиє остаточне рішення було не просто оцінкою причин або підрахунком шансів, а судженням чесною гри, або справедливості, або довгострокові інтересів, або загального добробуту, тобто, в останній інстанції етичним судженням про те, що мало б статися, швидше ніж фактичним судженням про те, що станеться» [172, с. 644].

Націонал-соціалістична ідеологія пропонувала власне трактування відносин народу, еліти і вождя, яка виходила з того, що люди не рівні від природи (тут можна згадати і так звану «расову теорію» нацизму), а створюють ієрархію керівників і підлеглих. Політичні інститути повинні

розрізняти цю індивідуальну вартість : у центрі системи знаходиться вождь, його оточують найближчі послідовники (правлячий клас чи еліта).

Масам протиставлялася природна аристократія, еліта, яка виражає волю народу, забезпечує духовне та інтелектуальне керівництво, а її відбір - це природний процес, який протиставляється механічному підрахунку голосів в умовах демократичної процедури виборів і голосування.

У середині ХХ століття, в межах демократичного політичного дискурсу, сформувалися дві основні школи дослідження еліт – «макиавеллистской» і «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір і рекрутування управлінців, починаючи з системи освіти і закінчуючи виборами.

Однак, на думку К. Мангейма, три способи селекції та ротації еліт – кров, власність і досягнення, комбінуються і поєднуються в демократії. Теорія плюралізму еліт виходить з наявності в суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму) [197], А. Лейпгарта (теорія демократії в плюральних товариствах) [123] і Р. Даля (теорія поліархії) [73] виділяється одна з головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінування демократичних принципів взаємодії та конкуренції еліт і, як наслідок, загострення конфліктів між владою і суспільством.

У відповідь на ці виклики Й. Шумпетер пропонує вільне змагання між представниками конкуруючих еліт за голоси виборців [197], А. Лейпгарт підкреслює необхідність плюралізму еліт в демократії соціальної злагоди [73], а Р. Даль пропонує модель поліархії, як боротьби за посади між політично активними громадянами [73]. Для моделі поліархії визначальними стають не тільки вибори, а й інституційні гарантії демократії, які включають

свободу асоціацій, свободу слова, право обирати і бути обраним, право на альтернативні джерела інформації.

Однією з основних проблем в процесі демократичного транзиту виступає пошук оптимальної моделі взаємодії політичних еліт. Це обумовлено особливістю посткомуністичного транзиту, який стосується одночасно всіх сфер суспільного життя - від політики і економіки до культури та освіти. І якщо на першому етапі транзиту авторитарні еліти можуть виконувати позитивну роль щодо ініціювання демократичних реформ, забезпечення стабільності в суспільстві та представництва інтересів, то остаточний демократичний транзит неможливий без подолання авторитарних тенденцій при збереженні плюралізму груп і балансу, паритету різних конфесійних, етнічних, культурних та гендерних груп.

В таких умовах проблеми світоглядних орієнтацій політичного класу, підвищення рівня політичної культури еліт і політичної активності громадян, усвідомлення місця та ролі політичної влади, відповідальності за свій раціональний вибір форм і напрямів діяльності з боку еліт стають одними з головних.

Взаємодія еліт перетворюється в силове поле політичної діяльності, в який поступово втягуються все суспільні проблеми (від мови та історії до фінансів і власності). Саме від рівня взаємодії еліт в певній мірі залежить успіх демократичних перетворень. На порядку денному формування ефективних механізмів взаємодії політичних еліт в умовах демократичного суспільства знаходяться :

– підвищення рівня політичної культури влади і суспільства за допомогою освітніх програм та заходів, спрямованих на комунікативну взаємодію представників різних національних, культурних, конфесійних груп, забезпечення гендерної рівності та паритетного представництва в органах влади;

- подолання загрози монополізації влади з боку елітних груп через механізми підвищення громадянської активності та залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень;

- відновлення довіри у відносинах «влада - суспільство»;

- впровадження моделі виборів, яка б гарантувала максимально широку презентацію інтересів суспільних груп (національних, конфесійних, гендерних);

У ХХ столітті в дослідженнях взаємодії еліт актуалізуються наступні проблеми :

- монополізація політичного ринку з боку елітних груп (Й. Шумпетер);

- елімінування з політичного простору демократичних принципів ротації еліт (Р. Даль);

- загострення конфліктів між владою і суспільством (А. Лейпхард);

- посилення конкуренції еліт (М. Олсон).

Для забезпечення демократичних механізмів взаємодії політичних еліт важливими факторами стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова і зборів, відсутність цензури, захист прав меншин.

На сучасному етапі історичного розвитку взаємодія політичних еліт обумовлена наступними соціальними факторами :

- становлення інформаційного суспільства. Один з головних викликів сучасності полягає в тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується і заміщується або опосередковується масовими комунікативними процесами і обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт;

- відмова від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації і гіперболізації ступеня їх участі в процесі

прийняття політичних рішень інформаційної епохи, посилює політичну відповідальність еліт.

Аналіз процесу взаємодії еліт на різних історичних етапах відкриває нові можливості для раціонального, більш адекватного розуміння відносин, які формуються в нестабільних суспільствах з політичними і державними інститутами, змінюються. У сучасних умовах інтеракція еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, взаємодія еліт розгортається в специфічному комунікативному просторі, структура і правила якого формуються під впливом ЗМІ.

Таким чином, незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни і відмінності в механізмах взаємодії політичних еліт, які сформувалися історично, процес інтеракції політичних еліт – це важлива характеристика демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно з тоталітаризмом і авторитаризмом.

1.2. Генеза політичних еліт як складова цивілізаційного розвитку.

В умовах бездержавного стану українського суспільства перед представниками еліти на початку минулого століття стояли завдання формування та кристалізації ідеї української державності, візії процесу державотворення. Певною мірою ці виклики актуальні (звичайно, з урахуванням пройденого шляху) для представників сучасної політичної еліти України.

Можна стверджувати, що концептуалізація ідеї української державності в умовах глобалізації, розвитку держави та суспільства на засадах демократії, права, справедливості, сталого економічного розвитку та «суспільного блага» виступає основою діяльності сучасних політичних еліт.

Обґрунтування сутності політичної еліти та визначення основних напрямків її діяльності на різних історичних етапах розвитку філософської та політичної думки знаходимо у працях Конфуція, Платона, Аристотеля, Марка Туллія Цицерона, Марка Аврелія, Геласія, Томи Аквінського, Нікколо Макіавеллі, Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля Луї Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Джона Стюарта Мілля, Девіда Г'юма, Герберта Спенсера, Фрідріха Ніцше та ін.

Класичні теорії еліт наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть започаткували В. Парето (колообіг еліт, теорія контреліти), Г. Моска (теорія правлячого класу) та Р. Міхельс (теорія «залізного закону олігархії»).

Серед досліджень різних аспектів діяльності політичних еліт та політичного класу в сучасних умовах слід відзначити таких зарубіжних авторів, як Р. Арон, Т. Боттомор, Ю. Габермас, О. Гаман-Голутвіна, Т. Дай, Р. Даль, Р. Дарендорф, А. Лейпгарт, Д. Растоу, Й. Шумпетер та ін.

У контексті дослідження процесу концептуалізації ідеї української державності на особливу увагу заслуговують роботи П. Орлика, С. Яворського, Т. Прокоповича, Г. Сковороди, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка, М. Міхновського, Д. Донцова, М. Сціборського, Ю. Бачинського, В. Липинського та ін.

Діяльності політичних еліт в сучасному українському суспільстві та визначенню їх ролі у процесах державотворення після проголошення Незалежності України присвячено дослідження Б. Андресюка, В. Бебика, Є. Бистрицького, І. Бураковського, О. Гараня, М. Головатого, О. Дергачова, С. Макеєва, Дж. Мейса, М. Михальченка, С. Наумкіної, М. Обушного, А. Пахарєва, М. Пірен, М. Томенка, Ю. Шайгородського, П. Шляхтуна та ін.

Разом із тим, проблема концептуалізація ідеї української державності та пошуку оптимальної моделі розвитку держави та суспільства як основи процесу діяльності політичних еліт в Україні із урахуванням специфіки посткомуністичних трансформацій останніх років та демократичних принципів організації політичної взаємодії потребує подальших досліджень.

Гене́за політичної еліти на кожному етапі історичного розвитку української державності мав свої особливості. Цивілізаційні аспекти формування політичної еліти варто аналізувати, починаючи з часів виникнення Київської Русі.

Саме аналіз ранньої української державності дає змогу зрозуміти сутність еліти та специфічний процес її генези як складової цивілізаційного розвитку протягом тринадцяти століть (у період з VIII по XXI століття). Аналізуючи роль політичної еліти того періоду у становленні феодальної держави – Київської Русі, слід зазначити складність її формування та вичленування з різних суспільних груп та племен, які формували державу з центром у Києві.

Рання історія Київської Русі досить складна для вивчення, адже має безліч суперечливих джерел, зокрема літописних. Всі ці суперечності зводяться до двох теоретичних напрямків у тлумачення ранньої української історії. По-перше, норманська теорія походження державності в ранньоукраїнських. По-друге автохтонна традиція у вітчизняній історичній науці.

Зокрема, М. Грушевський зазначає, що «історія початків Київської держави належить до найтяжчих питань всесвітньої історії, не так через брак відомостей, як завдяки своїй традиції, з котрою й досі наука не може собі дати ради. Розумію тут нашу київську літопис з оповіданням про початки Київської держави. Як-то виказане ширше в спеціальному додатку про нашу найдавнішу літопис, яка писалася в другій половині XI ст., кількома наворотами, спеціально для вияснення сього питання : «от куди єсть пішла «Русская земля» (себто Київське князівство, бо Київська земля – се Русь в тіснішому значінню), кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и от куди «Русская земля» стала єсть». Се тоді вже було питанням без відповіді, і для його вияснення треба було пускатись на дорогу різних комбінацій та гіпотез» [69, с. 252].

Аби відповісти на питання: «Звідки держава, Київська Русь виникла і які її корні, норманські чи власне українські?», слід проаналізувати процес формування політичної еліти на тому етапі цивілізаційного розвитку.

Літописець зазначає, що саме полянська династія Кия не лише заснувала місто Київ; вона була елітою полянських племен, які розпочали процес формування державності у східних слов'ян. Власне такою державою і стала Куявія в центральному подніпровім з Центром у місті Києві. Найважливішим у цьому історичному факті є те що держава формувалась під впливом автохтонної еліти, яка була невідривною частиною племені полян і формувалась переважно з дружинників та представників княжої родини, подекуди до елітарних груп у полян потрапляли заможні торговці та ремісники, які не звільнялись від військового обов'язку.

Паралельно з формуванням державності та політичної еліти у полян, здійснювався процес формування державності у сіверян та інших північних племен, які створюють міжплемінне державницьке об'єднання «Славію» з центром у Новгороді. Саме з державотворчими процесами у сіверян пов'язане виникнення норманської теорії в історії Київської Русі.

Норманісти зазначають, що сіверяни не мали власної політичної еліти, бо вона була сформована з представників варяг, зокрема династії Рюриковичів. Формування політичної еліти у сіверян з варягів ставить під сумнів існування держави у північних слов'ян, адже народи, які не мають своєї політичної еліти, або підкорені чужинній політичній еліті фактично втрачають право національного суверенітету а отже і власної державності.

М. Грушевський, досліджуючи проблему становлення державності у проукраїнських племенах, ставить під сумнів тезу про визначальну роль варязької політичної еліти в розбудові державності в Київській Русі: «Моменти, на які оперлася отся теорія щодо справи «Руської» держави, можна вказати виразно. Така традиція «варязького» завойовання в північних землях (имаху дань Варязи приходяще изъ заморья на Чюди и на Словѣнехь...). Те, що вони в Києві, особливо в X в., грали значну роль на

княжій дворі, надавали йому часами певною мірою навіть варязьку закраску. Такі були загальні явища. Могли мати тут вплив і деякі конкретні випадки. Для прикладу вкажу на один, звісний нам ближче : 979 р. (як я рахую) Володимир за поміччю варязького війська опанував Київ; Варяги уважали Київ своїм здобутком і вимагали контрибуції : «се градъ нашъ, и мы прияхом и». Так оповідає переказ, записаний в літописи. Він при тім пам'ятає, що Володимир не був варязьким конунгом, а київським княжичем» [69, с. 255].

Не перебільшувати значення норманського фактору у творенні політичної еліти раньоукраїнської держави схильний і В. Поєдинок, який у своїй статті зазначає ряд причин, за якими не варто розцінювати політичну еліту Київської Русі як прийдешню, адже сформувалася вона в межах слов'янського суспільства [Цит. за : 150, с. 79].

За будь-яких обставин, навіть враховуючи норманський фактор у становленні Київської Русі, політична еліта у східних слов'ян була тісно пов'язаною з соціально-політичною організацією автохтонних племен, які стали основою державності з центром у Києві.

Суспільство Київської Русі пройшло два етапи свого розвитку, а отже можна виокремити відповідні етапи у інституціоналізації політичної еліти даного суспільства. Зокрема В. Поєдинок зазначає, що, досліджуючи правлячі верстви Київської Русі, «необхідно дотримуватися концепції, за якою давньоруська держава в своєму розвитку пройшла два етапи: Час існування єдиної ранньофеодальної монархії (від 882 р. до смерті Ярослава Мудрого, в політичному заповіті якого закладено механізм руйнації унітарної держави); Епоха удільних князівств (з 1072-1103 років до кінця XIII ст.), коли державний устрій перетворився на систему «колективного сюзеренітету». З цього часу Руссю вже правив не лише київський князь, а й інші князі удільних князівств» [150, с. 81].

Межі влади правлячої еліти обмежувалися звичаями, нормами общинного права, правовими документами, а також випадковими обставинами.

Л. Качковський у своїй статті стверджує про загальну тенденцію синтезу прийдешньої та автохтонної знаті всіх народів під час становлення їх державності. Зокрема, автор щодо етнічного складу політичної еліти на Русі зазначає: «По-перше, державна еліта на Русі змогла сформуватись і досягти необхідної концентрації та сили, тільки спираючись на варязькі (тобто – чужоземні!) мечі. По-друге, приналежність варягів до західного світу обумовила прилучення нашого народу до західного менталітету. Таким чином, наш народ дістав шанс стати народом державницьким, із власною честолюбивою пасіонарною елітою, і зумів створити власну державу. Причому – державу західного зразка без східного азійського деспотизму» [98].

Одночасно з цим твердженням автор акцентує увагу на тому, що «один елемент, що не вельми сприяв ідеї державності, все ж у варязькій Русі таки залишився. Віче!.. Предмет захоплення багатьох шанувальників нашого минулого. Проте якщо поглянути прискіпливіше, то у феномені віча було закладено підвалини трагічних наслідків у майбутньому. Хто знає, які ще функції могло реально виконувати загальне зібрання мужів на вічовому майдані, окрім однієї: узаконити владу князя загальним голосуванням (чи галасом – бо ж голосів, як відомо, ніхто не лічив!). Це був, зрештою, важіль впливу мас на державні справи – щось на зразок трибунату в Стародавньому Римі, виторгуваному плебсом у протистоянні з патриціатом. Подібного феномену Західна Європа не знала» [98].

На відміну від Заходу в Київській державі представницька влада була сильнішою князівської, особливо на початковій та завершальних фазах його розвитку. Дихотомічні підходи, інтерпретують культурно-історичний тип організації суспільства і влади в Київській Русі або як князівсько-холопський, або як патерналістсько-демократичний, залишаються вельми спрощеними і обмеженими.

В силу культурно-історичних особливостей становлення давньоруської держави основною частиною населення його були вільні общинники –

«люди», на відміну від феодального суспільства Західної Європи. Смерди, як визнають більшість дослідників, були обмеженою групою, яка перебувала в особистій залежності від князя, крім того була челядь і холопи (невільні люди). Особливий прошарок суспільства представляли князівські мужі, що служили князю. Відповідно до розподілу економіки влади та майновими відмінностями в середовищі служивих людей з'являється пізніше клас привілейованих землевласників – бояр, а в середовищі не служивого населення утворюється клас невольних сільських працівників (закупів).

Князі Київської Русі, писав В. О. Ключевський, підтримували в ній існуючий житейський порядок, визначали подробиці земського ладу, але не могли сказати, що вони створили самі підстави цього ладу, були творцями суспільства, яким правили» [102, с. 65]. Ще менше влади було в новгородських князів, що перетворилися після 1136 р. в посадових осіб, чії права та обов'язки визначалися спеціальним договором з віче.

У Київській Русі великий князь стає в очах народу главою землі, але його влада не є самодержавної. Князь і бояри не виступали власниками землі, їх дохід розглядався як плата за підтримання внутрішнього порядку, охорону торгових шляхів і захист від зовнішніх ворогів.

Структуру політичної еліти давньоруської держави складала князівський рід, бояри, князівські дружинники, вищі церковні ієрархи. Така структура правлячого класу не була новим явищем в епоху середньовіччя, адже повністю відповідала вимогам функціонування феодально-монархічної держави.

Специфікою функціонування князівської влади Київської Русі на першому етапі її існування було те, що серед князів Київської Русі існувала диференціація на Великого київського князя, удільних князів, а також волосних князів.

Дружина диференціювалась на «більшу» – бояри та «меншу» – рядові воїни. Старша дружина виконувала функцію радників при князі, займала вищі місця в адміністрації держави та війську. Її панівне становище

забезпечувалось характером її взаємодії з князівською владою. Взаємодія та взаємозв'язок цих двох страт зумовлювались необхідністю збереження влади або боротьбою між собою за владу.

З прийняттям у 988 р. християнства візантійського обряду важливу роль в державному механізмі починає відігравати прошарок духовенства, який стає на чолі ідеологічної сфери, що стало закономірністю після адміністративно-силового поширення князівською владою православної віри.

Механізм взаємодії політичної еліти Київської Русі відзначався рядом негативних характеристик що мало дестабілізує вплив на всю політичну систему тодішньої держави. Серед таких ознак є :

- відсутність механізму взаємовідносин між головними політичними акторами: князівським родом, князями та боярами;
- налагодження взаємодії для підтримки функціонування держави часто відходила на другий план;
- головна увага князя та його оточення була сконцентрована на боротьбі за «стольний град», а боярство не здатне було виконувати інтегративної функції, зазвичай покладену на політичну еліту. Суперечки між князями та між князем і боярством починають загострюватись, коли почався другий етап в історії Київської Русі – етап удільних князівств.

Прагнення князів до єдиновладдя у своєму князівстві наштовхувалось на опір боярства, яке не отримавши тієї долі участі в управлінні князівством, на яку вони розраховували, змінювали князя. В свою чергу, князі, коли стабілізували своє становище у князівстві, жорстко придушували непокірних васалів; в цьому їм допомагала князівська адміністрація.

Одним з головних інструментів політичної боротьби між князем та боярством, а також всередині самого боярства, яке часто не являло собою монопольної сили, виступав такий державний інститут, як віче. Незважаючи на те, що даний інститут, за писемними джерелами Київської Русі, носив демократичний характер, сучасні дослідники (наприклад, П. Толочко)

ззначають, що віче було не загальнонародними зборами, а зібранням правлячої верстви для ухвали необхідного їм рішення.

Характеризуючи специфіку взаємодії політичної еліти Галицько-Волинської держави А. Петрик вказує на те, що боярство «ніколи не було монолітним і єдиним у своїх прагненнях організмом. Його роздирали внутрішні суперечності як політичного, так і особистого характеру. Зіткнення інтересів, цілей, симпатій і антипатій, планів, амбіцій було досить важливим фактором, що недостатньо враховується (а інколи і взагалі не розглядається) дослідниками у характеристиці й аналізі боярських партій та угруповань. Зазначимо, що існування протилежних і ворожих партій простежується майже по всій Європі. На Русі це найчіткіше простежується у Новгороді на прикладі боротьби Мирошкиничів та Мишаничів. Подібна боротьба родів відбувалася в Києві, Галичі тощо. Вступ на галицький, володимирський чи інший удільний стіл того чи іншого претендента значною мірою залежав від місцевого боярського прошарку. Позиція ж кожного чергового претендента залежала від реальних можливостей партії, на яку він опирався» [150, с. 82].

Особливістю Галицько-Волинського князівства було утворення численної групи боярства, яка зосереджувала майже усі земельні володіння. Так, у Галичині вотчинне землеволодіння виникло раніше і розвивалось інтенсивніше, ніж князівський домен, у ході чого більшість общинних земель були захоплені боярами, а крім того, галицькі князі, намагаючись заручитись підтримкою місцевих феодалів, роздавали їм частину своїх земель.

З розпадом Галицько-Волинської держави та входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського змінилася і роль боярської аристократії у політичному житті новоствореного державного утворення. Українська боярська еліта за нових умов не втратила вплив на внутрішньополітичні процеси у Великому князівстві Литовському. До того ж, українська еліта здійснила культурний вплив на еліту литовську: фактично відбувся процес асиміляції литовської

знаті в межах українського культурного простору, що сформувався в Галицько-Волинській державі.

Українські етнічні території мали особливі привілеї від центрального уряду, а отже, структура регіональних еліт не зазнала значних змін. Як зазначає В. Саленко, «Крім згаданої соціальної строкатості, їм був властивий ще й регіональний партикуляризм. Це проявлялося у тому, що ті чи ті землі Великого князівства отримували від володаря так звані уставні грамоти — з підтвердженням специфічних особливостей внутрішнього устрою й судочинства під традиційним гаслом урядової політики Вільна : «Ми старини не рухаємо, а новини не уводимо». Зокрема, за власними законами, що закріплювалися в уставних грамотах, жили землі, розташовані на околицях держави: Жемайтійська, Полоцька, Вітебська, Смоленська, Дорогичинська, Київська, Волинська. Вважають, що оскільки їхнє географічне положення створювало умови для потенційного виходу зі складу князівства, це змушувало центральну владу рахуватися з традиційними порядками та звичаями, аби уникнути невдоволення місцевих еліт» [171, с. 79].

За часів Великого князівства Литовського Руського та Жемантійського відбувся унікальний симбіоз еліт, в якому українська еліта відігравала вкрай важливе значення в культурному, духовному, економічному та політично-правовому житті держави. Литовській знаті належала військова влада та виключне право на вирішення зовнішньо-політичних питань.

Безсумнівним є те, що політична еліта, сформована за часів Галицько-Волинського князівства, не втрачала своїх позицій і після включення українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського.

Проте структурні зміни еліти в межах українських територій, які відбулися впродовж XIV–XV ст. на теренах України, призвели до формування трьох суспільних станів : шляхта (знать, що отримувала привілеї за службу королю чи великому князеві), міщани (мешканці міст) та селяни. Останні склали майже 80 % всього населення. Колективістську общинну

форму землекористування було зламано, запроваджувалося наділення землею кожної сім'ї.

Такі зміни офіційно закріпились Люблінською унією 1569 р., за якою українські землі переходили під зверхність Польського королівства. Разом з польською адміністрацією на українських землях впроваджується й польська правова та політична система. Утисків зазнала вся українська політична еліта. Українська політична еліта, у своєму прагненні до отримання привілеїв на рівні з польською шляхтою, «ополячується». Як стверджує В. Танцюра, «адаптація до політичних, громадських і культурних умов Речі Посполитої ускладнювалася провінціалізмом, пасивністю української еліти. Її політичне виховання до 1569 р. відбувалося в процесі вирішення відносно обмеженого кола питань литовсько-татарських, литовсько-московських взаємин, протистояння між прихильниками самостійності Литви та так званою «польською партією». Після Люблінської унії перед українською шляхтою розкрилися нові перспективи, можливість участі в загальноєвропейських справах приміром, протистояння з Кримом трансформувалося в боротьбу християнської Європи проти наступу мусульманської Османської імперії. Річ Посполита, одна з найпотужніших держав Європи, опинилася на самому вістрі цієї боротьби. Проникнення в Україну концепцій, сформованих Реформації і Контрреформації, ще більше ускладнили відносини в суспільстві. На ці проблеми нашаровувалися кризові явища всередині української православної церкви, спроби польської еліти духовно, релігійно уніфікувати українські землі зважаючи на ключову роль релігії в тогочасному суспільстві, боротьба за захист православної віри набула виняткового політичного змісту» [181, с. 116].

Враховуючи, що процеси націотворення набули яскраво вираженого релігійного характеру, саме церковна еліта починає відігравати значну політичну роль у соціальних процесах тогочасного українського суспільства. Константинопольські патріархи рідко втручалися в українські церковні справи, обмежуючись висвяченням митрополитів, а якщо і намагалися

впливати на місцеві проблеми, то діяли не завжди обдуманно. Втручання польської влади в призначення церковних ієрархів в Україні мало політичні цілі. Виникла полеміка між представниками православної та католицької української еліти. Фактично, це була полеміка про подальшу долю політичної системи Речі Посполитої, гарантії релігійних, національних, станових прав всіх її жителів.

В таких умовах українська еліта поділилась на дві частини. Перша на угоду польській шляхті намагалася відстоювати процеси о-католичення та о-полячення українського населення. Інша частина української еліти сконцентрувала свої зусилля навколо боротьби за збереження православної віри як фактора само ідентичності українців. Таке протистояння залучало до політичних процесів представників не лише української православної шляхти алей православну інтелігенцію (І. Борецький, Мілентій та Герасим Смотрицький, Г. Зизаній, І. Вишенський та ін.).

Підписання Берестейської церковної унії сприяло подальшому розвитку не лише політичної думки того часу, але й кристалізації української ідентичності та української еліти, яка вбачала збереження самосвідомості народу в поширенні освіти. Так, князь К. Острозький засновує першу Вищу школу у православному слов'янському світі, що стало початком виникнення вищих навчальних закладів по всій території України.

Помітним явищем політичного життя в кінці XVI ст. стала спадщина київського католицького єпископа, українця за походженням І. Верещинського. Переймаючись проблемами усунення загрози для України з боку татар, турок і Москви, він чи не першим почав вживати термін «народ український християнський» щодо українського населення замість поширених назв географічного походження «подоляни», «волиняни» та ін.).

У 1590-1596 рр. він розробив кілька проектів перевлаштування політичного життя в Україні, спираючись на політичну та організаційну модель Війська Запорізького. Йому належить пропозиція про створення Задніпровської козацької держави, яка була б своєрідною лицарською

корпорацією. Спираючись на тогочасні теорії держави, в яких актуальним було визначення суверенітету через главу держави (государя), вважав, що очолювати її повинен князь, залежний від центрального уряду Речі Посполитої на основі васалітету. Ця ідея була в той час радикальним виявом політичної теорії національної держави.

Наступним етапом у формуванні політичної еліти України стало становлення козацької держави. На цьому етапі механізм рекрутування еліти дозволив поповнювати еліту з нижчих прошарків суспільства. Такий процес зміни еліти зумовлений зміною соціально-політичної ролі козацтва, яке перетворилося на основну соціальну верству, що продукувало політичні ідеї і стало суб'єктом політичних процесів, набувши значної суспільної підтримки.

В. Горобець, характеризуючи політичну еліту козацької держави, зазначає, що починаючи з XVI ст., «козацтво сформувалось як своєрідна контреліта в межах Речі Посполитої» [180, с. 65]. Проте, не варто козацьку старшину асоціювати з політичною елітою всього українського суспільства того часу, адже, як зазначає М. Шульга, «...суспільство, що перебувало в точці біфуркації (точка кризи), в якій відсутня структура, взагалі не дозволяє вдаватися до використання терміну «еліта», бо «еліта – це квінтесенція структури». Тому він пропонує замінити це поняття на «лідер», або яке-небудь інше» [Цит. за : 180, с. 67].

Л. Бевзенко зазначає, що «варто використовувати термін «протоеліти», який позначає утворення або групи, що претендують на те, щоб згодом стати елітою». Адже протоеліта – це угруповання, яке претендує на елітність, але не обов'язково стає у певний період життя суспільства справжньою елітою» [Цит. за : 180, с. 68].

В. Антонович наголошує на соціальному походженні козацької верхівки Гетьманщини, стверджуючи, що ця еліта формувалася з простого народу. Науковець називає еліту головним руйнівним чинником, своєрідним антиподом простому народу, звинувачуючи її в загибелі держави. Всупереч думці В. Антоновича, основоположник державницького напрямку в

історичній науці В. Липинський наполягав на аристократичній теорії творення правлячих верхів в Гетьманщині, стверджуючи, що головним ядром революції була аристократична верхівка, яка відкололася від Речі Посполитої і вирішила створити власну державу. Шляхта в більшості випадків отримувала підтвердження на право власних володінь від гетьмана, отриманих переважно ще до революції, і надавалися вони, насамперед, за лояльне ставлення до нової влади, а козацька верхівка – це активна головна рушійна сила всіх соціально-політичних змін в революційній боротьбі, що отримала свої володіння за активну участь в революції, й її фактичний статус був значно вищий ніж шляхти, але юридично володіння козацької старшини не були надійно захищені, тому вихід із даної ситуації вони вбачали лише в нобілітації.

Козацька старшина, ще задовго до Переяславської угоди, отримавши від Б. Хмельницького право на володіння маєтками, їздила до московського царя за підтверджувальними грамотами, навіть таємно від гетьмана, боячись, що він в будь-який час може відібрати їхні володіння. Нобілітація передбачала не просто формальне зарахування до соціальної верхівки суспільства, а давала юридичне право козацькій старшині на володіння захопленими маєтками.

Підтверджувальні грамоти видавалися і Б. Хмельницьким, але старшина владу легітимного монарха ставила вище за гетьманську, законність якої не визнавалася європейськими монархами і залежала від військових успіхів революції.

Можна зробити припущення, що старшинська еліта в своїй свідомості не сприймала себе суб'єктом державотворення тому, власне, за першої ліпшої нагоди почала служити іншому монарху отримавши від нього привілеї та земельні наділи, перетворившись на російське дворянство.

Деякі дослідники вважають, що субелітні угруповання Гетьманщини стали жертвами царських привілеїв: російський уряд шляхом надання

привілеїв навмисно провокував внутрішньополітичну боротьбу в Україні, переслідуючи власні експансіоністські цілі [145, с. 84].

Період російського імперського панування на українських землях призвів до остаточної ліквідації елементів української державності та знищення політичної еліти в Україні цього періоду.

Проте, в історичному розвитку української державності з погляду процесу формування української політичної еліти цікавим є етап другої половини XVIII – початку XIX ст. Адже саме на цьому етапі національна політична еліта формується з представників наукової та творчої інтелігенції.

Залучення інтелігенції до процесу державотворення формує новий етап взаємодії політичних еліт, який дослідники називають «академічним» етапом.

XVIII ст. характеризувалось подвійною свідомістю представників політичної еліти, яка виражалась в провінціальному патріотизмі та прагненню служити Російській імперії. Проте, навіть в таких умовах розпочатий інтелігенцією культурницький рух став початком формування нової політичної еліти у наступному столітті. Саме творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Куліша сприяли посиленню ідентичності еліти.

Характеризуючи процес формування політичної еліти України у XIX ст., О. Красниця зазначає, що потужним поштовхом у формуванні свідомості нової національної еліти стала творчість та громадсько-політична діяльність Т. Г. Шевченка, який став обличчям української еліти у XIX ст. На базі культурно-просвітительських товариств, таких як Кирило-Мифодівське братство, Руська трійця та інших, задля реалізації сформованих у літературній формі Т. Шевченка національних ідей, інтелігенція кінця XIX ст. створить українські політичні партії, які в XX столітті перетворюються на головний інструмент формування та механізм взаємодії політичної еліти України.

Процеси національного відродження на початку XX століття неможливо уявити без активної політичної діяльності лідерів та партій,

політичної та ідеологічної структуризації українського суспільства, формування політичної еліти.

У визначений період перед українськими партіями стояли виклики та завдання, певною мірою ідентичні сучасним: формування ринкової економіки, процеси підйому національної свідомості (що призвели до утворення перших національних партій), становлення незалежної держави, формування багатопартійної системи. Саме в межах цих завдань формувалась якісно нова еліта українського суспільства – політична еліта української держави ХХ ст.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. на українських землях, що належали різним державам, процес національного відродження перейшов у політичну площину. У цей період політичні партії відіграють функції не лише представницькі, а й установчі та організаційні функції щодо усього політичного простору. Зокрема, вони стають одним із основних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку та еволюції політичної системи українського суспільства на початку ХХ століття. Особливою функцією політичних партій цього періоду стає формування національної еліти: у середовищі політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. відбувається становлення української політичної еліти, яка згодом очолить процес державного відродження.

Політична діяльність представників українських партійних еліт відбувалась у складних умовах, які можна охарактеризувати наступним чином.

По-перше, українські партійні еліти формувалися в умовах бездержавності українського суспільства. По-друге, основним принципом політичного життя українського суспільства стали політичний плюралізм, багатопартійність та відсутність монополії однієї партії, а отже і плюралізм еліт. По-третє, програмові засади політичних партій формувались навколо вимог незалежності/автономії України. По-четверте, на той час відбулось усвідомлення суспільством в цілому та різними соціальними групами ролі

політичних партій як основного інструменту політичної боротьби та захисту власних (класових, національних, регіональних) інтересів. А вибори до рад різних рівнів перетворюються на ефективний механізм відбору еліт.

Перші українські політичні партії Наддніпрянщині створювались нечисельним прошарком української інтелектуальної еліти та за ідеологічною спрямованістю й за засобами досягнення мети поділялись на ліворадикальний, ліберально-демократичний та національно-радикальний напрямки.

Основою для формування й активізації політичної еліти на початку ХХ століття виступила діяльність громадських об'єднань. Так, утворення політичної партії «Революційна українська партія» у лютому 1900 року стало логічним результатом діяльності таких організацій, як «Братство Тарасівців» та соціал-демократичний гурток І. Стешенка, Л. Українки, М. Коцюбинського та ін. Офіційно партію було засновано у Харкові на засіданні «Ради Чотирьох», до якої увійшли Д. Антонович, Б. Каменський, Л. Мацієвич, М. Русов.

Слід відзначити, що вже на початковому етапі функціонування партії, внутрішньопартійні відносини були дуже суперечливими. Що призвело в подальшому до розколу політичної еліти за партійною ознакою. У 1901 р. на першому з'їзді партії проявилось протистояння між соціалістично-автономістським крилом партії та націонал-самостійницьким, що призвело до відокремлення групи М. Міхновського у 1902 році та створення Української народної партії. М. Міхновський став автором програми, яка була надрукована в 1906 р. у Чернівцях та головним ідеологом партії. Члени УНП декларували опору на робітників, український міський і сільський пролетаріат, але реально перетворились на невеличку ізольовану групу націоналістично налаштованих представників української інтелігенції. Діяльність УНП була спрямована на подальшу розробку і розповсюдження самостійницької ідеології серед широких верств населення. У 1904 р.

усередині УНП утворилася озброєна група активістів «Оборона України», яка мала метою боротьбу за досягнення політичних цілей партії.

У процесі внутрішньопартійної боротьби в середині РУП назрівав ще один конфлікт – М. Меленевський, Є. Голіцинський, П. Канівець та інші звинуватили керівництво РУП у буржуазному націоналізмі та закликали членів партії об'єднатися з РСДРП на основі автономії України. 18 січня 1905 року було створено «Українську соціал-демократичну спілку», яка на правах національного автономного утворення увійшла до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії задля отримання мандатів під час виборів до Державної Думи. Після серії внутрішньопартійних розколів на II з'їзді УСДС, що відбувся в 1905 році, партія змінила назву, акцентуючи увагу на соціальних завданнях, почала іменуватися Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП).

У 1906 році відбувся розкол в УНП – від неї відокремилась група «автономістів», що утворили Українську демократичну партію. Ця організація, так і не здобувши жодного місця у Державній Думі, була ліквідована через декілька місяців свого існування.

У жовтні 1890 року під впливом ідей М. Драгоманова ліве крило західноукраїнського національного руху оформилося в Русько-Українську радикальну партію (РУРП), фундаторами якої стали І. Франко та М. Павлик. На організаційних зборах РУРП була ухвалена партійна програма, що ґрунтувалася на соціалістичних принципах. У 1895 році один з лідерів молодих «радикалів» Ю. Бачинський опублікував працю «Україна ingredienta», у якій визначив політичну самостійність України в якості необхідної передумови економічного та культурного піднесення.

Українську соціал-демократичну партію (УСДП) було створено частиною членів РУРП М. Ганкевичем, С. Вітиком, Ю. Бачинським на установчому з'їзді у вересні 1899 року. У 1907 році УСДП, всупереч позиції польських соціал-демократів, висунула вимогу поділу Галичини на українську та польську автономні частини, що мало б стати першим кроком у

процесі створення української державності. В якості політичної платформи прийнято програму австрійської соціал-демократичної партії. Слід відзначити, що до 1918 р. УСДП входила до складу останньої в якості автономної структурної одиниці, а вже з 1918 р. діяла абсолютно самостійно, брала активну участь у створенні ЗУНР та діяльності Уряду Директорії УНР.

На початку ХХ століття основною тенденцією ідеологічного життя та партійного будівництва стала поява та розвиток соціалістичних партій та переорієнтація основних політичних сил із представництва інтересів селянства на промисловий пролетаріат, зосереджений у великих містах. Так, у 1917 році було створено Українську партію самостійників-соціалістів (УПСС), в основі якої – організації Української народної партії, яка на той період фактично припинила свою діяльність. Партія декларувала захист інтересів «працюючої маси», її представники працювали в складі Української Центральної Ради, входили до Директорії.

Для процесу інституціоналізації важливим є тривале активне існування, постійна та успішна участь у виборах. Враховуючи це, можна стверджувати, що процес інституціоналізації політичних партій в Україні на початку ХХ століття відбувався складно, а однією із головних перешкод стала внутрішньопартійна боротьба, яка призводила до перманентних розколів та утворення нових партій.

З падінням української державності на початку ХХ століття процес розбудови політичних партій фактично був перерваний. Політична боротьба між партіями призвела до розколу політичної еліти, яка не спромоглась забезпечити інтеграції суспільства навколо ідеї створення незалежної держави, в наслідок чого відбувся стрімкий процес втрати елітою легітимності. Наслідком неефективної взаємодії еліт стала втрата державності.

1.3. Політичний клас та політичні еліти : спільне й особливе

Представники політичних еліт, володіючи необхідними особистісними якостями та професійними навичками, здійснюють управління політичними процесами. Відповідно, у будь-якому суспільстві виникають проблеми, пов'язані із співвідношенням та взаємодією правлячої меншості, що приймає та реалізує політичні рішення та більшості. Не менш складними є відносини всередині елітних груп. Зокрема, мова йде про демос та аристократію доби античності, релігійною (церква) та світською (монархія) владою середньовіччя, політичними партіями, національними державами, глобальними політичними та економічними акторами та ін.

Історичний досвід свідчить, що від здатності еліт визначити основні шляхи, напрямки та завдання суспільного розвитку та реалізувати концептуальні ідеологічні засади державотворення великою мірою залежав стан суспільства та держави. Іноді політичні та економічні виклики змушували еліти діяти всупереч власним груповим та індивідуальним інтересам, ставити «суспільне» благо та «суспільний інтерес» вище за власний егоїзм. Зокрема, так відбувалось у Англії, Нідерландах, Німеччині, Франції та інших європейських країнах у XVII – XVIII століттях на світанку становлення ринкових капіталістичних відносин в економічній сфері та розвитку демократії як особливої, конкурентної форми організації політичної влади. Еліти у той історичний період діяли «всупереч собі», але виграли разом із країною.

Теорія еліт у сучасній політичній науці виступає сферою міждисциплінарних досліджень, яка інтегрує здобутки політичної філософії, соціологічної науки, теорії управління, публічної політики, права, конституціоналізму, економічної науки, психології та ін.

Серед напрямків досліджень еліт можна відзначити проблему ротації політичних еліт, роль еліт у процесі державотворення, формування публічної політики та реалізації управлінських рішень, процес внутрішньоелітної

взаємодії, а також аналіз конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних основ діяльності політичної еліти.

У сучасному суспільстві політичні еліти та політичний клас представляють інтереси суспільних груп, спільнот та організацій, формулюють мету і завдання суспільного розвитку (як короткотермінові, так і стратегічні), використовують ресурси державної влади для реалізації визначеної політики. Окрім цього, еліти виконують функції репрезентації інтересів суспільних груп, прийняття та реалізації політичних рішень, висунення лідерів, визначає політичний курс, формує громадську думку, розробляє та втілює у життя державну політику та ін.

До причин виникнення та функціонування політичних еліт відносять наступні :

- висока суспільна потреба у організованій управлінській діяльності, професійному політичному керівництві;
 - необхідність у спеціальній кадровій підготовці державних діячів та політичних лідерів;
 - соціальна, політична нерівність в суспільстві, соціальна стратифікація та економічна диференціація суспільних груп;
- прагнення індивідів реалізувати власний інтерес через наближеність до влади;

Політичну еліту інтерпретують як групу, представники якої мають високий соціальний статус, володіють певними привілеями та беруть безпосередню участь у прийнятті та реалізації політичних рішень. Якщо говорити про співвідношення політичної еліти та політичного класу, то можна стверджувати, що політична еліта виступає найбільш впливовою частиною правлячої соціальної верстви (класу). Еліта активно впливає на реалізацію інтересів політичного класу у суспільстві. Саме тому говорять про правлячу еліту, як соціальну групу, що посіла найвищу позицію в суспільстві та володіє владними ресурсами та можливостями впливу на суспільні відносини.

В умовах посткомуністичних трансформацій важливого значення набувають наступні напрямки досліджень політичних еліт та політичного класу :

- розробки теоретичних основ дослідження еліт та класу, які спираються не лише на теорію політичних еліт, а і на інституціональну теорію, теорію раціонального вибору, біхевіоризм та ін. У побудові певного теоретичного порядку щодо феномену політичних еліт важливим вбачається врахування теорії демократії (передусім, теорії демократичного елітизму та конкурентної демократії Й. Шумпетера та ін.);

- визначення меж та символічного навантаження у посткомуністичних суспільствах таких понять, як «клас», «еліта», «інтелігенція», «партія влади», «бюрократія», «клієнтела», «мафія» та ін.;

- наголос на правилах гри під час процесу розподілу влади та інших ресурсів між різними суспільними групами та всередині еліт («пакт еліт», «віна еліт», компроміс, «змова еліт» та ін.). При цьому слід враховувати, що правила встановлюються та змінюються елітами у власних інтересах;

- визначення характеристик політичної взаємодії як між елітами та суспільством так і всередині еліт.

Серед зарубіжних та вітчизняних дослідників політичних еліт та політичного класу слід відзначити В. Амеліна, Т. Боттомора, Ю. Габермаса, О. Гаман-Голутвіну, М. Головатого, Р. Даля, Р. Дарендорфа, М. Ільїна, Б. Капустіна, Д. Короткова, О. Криштановську, А. Лейпгарта, С. Наумкіну, А. Пахарєва та ін.

На особливу увагу заслуговують роботи Ф. Рудича, у яких досліджується політичний клас сучасної України, визначаються передумови становлення та особливості функціонування політичного класу у посткомуністичних країнах. Так, Ф. Рудич визначає декілька наявних підходів до визначення політичного класу (субстаціональний,

функціональний та ін.) та наголошує на тому, що поняття «політичний клас» та «політична еліта» не є тотожними.

Політичний клас представляє собою «вищі соціальні прошарки, які мають атрибути впливу, зосередили у своїх руках реальну владу або прагнуть до неї у головних (ідеологічній, політичній, економічній, зовнішньополітичній) сферах життєдіяльності держави. Це депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична й військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні технологи, політичні журналісти й коментатори» [166].

У дослідженнях політичного класу конструюється наступна теоретична будова, що відображає співвідношення між класом та елітою – «політичний клас: усі, хто причетний до управління державним суспільством, не виключаючи опозиції; політична еліта: найобдарованіші (або ті, хто вважає себе такими), тобто провідна частина політичного класу; правлячий клас: ті, хто на цьому етапі реально має владу; правляча (владна) еліта: авангардна частина правлячого класу» [166].

Як вважає професор Ф. М. Рудич, «політична еліта визначається за двома критеріями: функціональною ознакою – ті, хто обраний, або ті, хто нами керує. І за ціннісним – ті, хто гідний керувати. В ідеалі ці ознаки мають збігатися. Політичний клас, як уже зазначено, ширше поняття. Політична еліта – передова частина політичного класу – має відповідати низці критеріїв – відповідність її цінностей загальнозначущим, спроможність розв'язувати істотні для суспільства проблеми, утверджувати цивілізований спосіб життя» [166].

Слід відзначити, що таку позицію поділяють й інші автори. Зокрема, Д. Коротков зазначає: «термін «політичний клас» більш загально-інтеграційне поняття... найбільш широке визначення всіх учасників політичного процесу в суспільстві... в політологічному дискурсі немає чіткої позиції згідно дефініціям «політичний клас» і «політична еліта». Ми

вважаємо, що все же таки правильно використовувати в науковій дискусії термін «політична еліта», як складову частину політичного класу суспільства, основну і дієздатну. Саме політична еліта розробляє стратегічний курс розвитку нашої держави. До політичного класу» можна віднести всіх учасників політичного процесу в Україні, як депутата Верховної Ради, так і рядового члена політичної партії або громадського руху» [114].

На думку деяких дослідників політична реальність, що склалась у сучасній Україні, дозволяє говорити про розмежування понять «політична еліта» і «політичний клас».

Так, Є. Остренко вважає, що «у ідеальному вигляді політичний клас повинен ототожнюватися з політичною елітою суспільства. Але насправді політичний (тобто правлячий) клас включає в себе не лише представників політичної еліти, а й фактично всіх, хто має стосунок до управління суспільством. Провідну роль в управлінні суспільством відіграють політичні лідери – особистості, котрі здійснюють постійний і вирішальний вплив на суспільство, державу, організацію. Це також і соціальні прошарки, які офіційно не пов'язані з політикою, але чинять закулісний вплив (а часто і відвертий тиск) на ухвалення політичних рішень, відіграючи роль так званих сірих кардиналів і в певний період можуть ставати головними дійовими особами політичного процесу» [143].

До складу еліти у посткомуністичних суспільствах можна включити тих дійових осіб (акторів), які відіграють визначальну роль у прийнятті та реалізації владних рішень, розподілі суспільних ресурсів, розвитку (або деградації та занепаду) держави.

Тобто, до складу еліти «включаються й ті, хто одержує можливість впливу через конкуренцію в політичних виборах (власне «політична» еліта), і ті, хто володіє здатністю впливати, при цьому не беручи участь у виборах, через контроль над неполітичними ресурсами, а саме економічними, адміністративними, військовими, релігійними, культурними і соціальними.

Проте, дані ресурси, будучи використаними в процесі впливу на ухвалення політичних рішень, також набувають політичного сенсу» [114].

Для політичних еліт характерною ознакою виступає активна політична боротьба за можливість використовувати владні ресурси, а також за лідерство всередині еліти. При цьому, у перехідних суспільствах виникають певні труднощі із ідентифікацією представників еліти за критеріями таких підходів, як ціннісний та функціональний.

Варто погодитись із тим, що термін «еліта» «наряд чи може бути зараховане до розряду нейтрально-описових термінів суспільствознавства доби посткомунізму. За своїм значенням воно, безумовно, належить до оціночних понять і здебільшого нарцисичне. Крім того, слово «еліта» має характер соціального міфу і тому вимагає вкрай обережного поводження з собою, якщо, звичайно, ми не хочемо опинитися по той бік критичного ставлення до дійсності... Про еліту говорять як про виразницю національних інтересів, визнають у ній осереддя компетентності в усіх сферах діяльності тощо. І разом з тим мало хто звертає увагу на той очевидний факт, що «елітарність» – це не так якість, як ідеологічний антураж, бажане оформлення тої групи можновладців, яка в посткомуністичних умовах не проти того, щоб вдавати еліту» [156].

У ціннісному підході важливим виступає співвідношення поняття «еліти» та «інтелігенції». За радянських часів до інтелігенції відносили представників сфери інтелектуальної праці та тих, хто був зайнятий у гуманітарній, невиробничій сфері (викладачі, науковці, літератори, лікарі, музиканти та ін.). Інтелігенцію можна розуміти в якості «духовної еліти». Проте, термінологічно «еліта» і «інтелігенція» відрізняються за критерієм ставлення до влади.

По-перше, ця відмінність фіксується вже на етимологічному рівні. Цікаво, що «еліта» і «інтелігенція» – слова дуже близькі за походженням: еліта – від латинського *eligare*, що означає висмикувати, виривати, обирати; інтелігенція (також латина) – *lego*, тобто вириваю, виймаю, вибираю тощо,

але з попереднім intel – між, поміж. «В останньому випадку йдеться про встановлення зв'язків між обраними. Якщо еліта від самого початку передбачає того, хто її обирає, то інтелігенція – така «мисляча субстанція», яка, сказати б, прослизає між пальцями формотворця, претендуючи на самостійне впорядкування буття» [156].

По-друге, на особливу увагу заслуговує аналіз тих відмінностей між елітою та інтелігенцією, що сформувались в умовах посткомуністичної ситуації.

Якщо еліту «обирають», «добирають» та оцінюють відповідно до усталеної системи цінностей, визнаної суспільством та істеблішментом, то інтелігенція принципово не може бути сформованою відповідно до певних, визначених ззовні політичних орієнтирів або ідеологічних схем.

Уособлюючи творчий потенціал суспільства, інтелігенція залишається «поза», або «над» владною боротьбою, формуючи ціннісну сферу суспільного життя (звідси й невід'ємний моральний відтінок в уявленнях про інтелігенцію).

Отже, еліта та інтелігенція відрізняються ставленням до влади, «Посутнє ставлення інтелігенції до влади – не підпорядкування їй і не ототожнення з нею (те і друге притаманне еліті), а діалог (конче потрібний, до речі, представникам самої влади, якщо вони не хочуть втрачати цілісне уявлення про суспільну ситуацію) і глибинні тенденції розвитку спільноти, котру репрезентують. Біда нинішньої інтелігенції у ряді посткомуністичних країн не в тому, що вона, мовляв, позбавлена амбіційного прагнення до влади, а якраз навпаки – у притаманній їй численним представникам схильності до поверхової елітаризації, до перетворення на квазіеліту, яка, не набувши справжньої елітарності, втрачає призначення, властиве інтелігенції» [156].

У процесі переходу від посткомуністичного до демократичного суспільства актуалізується потреба як у відповідальній, кваліфікованій та ефективній політичній еліті так і у зрілій інтелігенції.

В цілому, модна визначити наступні характеристики політичної еліти та політичного класу у посткомуністичній Україні.

По-перше, зменшення ролі ідеологій у політичній діяльності. Це стосується як партійних програм, так і суспільної свідомості. Саме тому деідеологізація не заважає політичним партіям та лідерам отримувати електоральну підтримку.

По-друге, розвиток феномену «партії влади». Це неформальна, проте впливова політична інституція, створена для захисту економічних та політичних інтересів. «Партія влади» складається з «прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої комуністичної номенклатури, представників державного апарату та засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства. Цю інституцію посткомуністичного суспільства можна вважати «криптокомуністичною». Тут присутній консерватизм, схильність до авторитаризму та командно-адміністративних методів діяльності, висока ступінь кругової поруки і кланових зобов'язань. У партії влади поєднується номенклатура та олігархія, державний апарат та власність.

По-третє, відсутність середнього класу. Саме представники середнього класу стають головним чинником соціально-політичного розвитку, основою політичного класу та формують політичні еліти.

По-четверте, олігархізація елітних груп та їх відчуження від інших верств суспільства, перетворення на замкнену привілейовану групу. При цьому, «Панівній еліті часто вдається домогтися підтримки з боку й інших численних соціальних груп, які ще не усвідомили власних реальних інтересів і не набули необхідного політичного досвіду. Така «консолідація» підтримується необхідним мінімальним рівнем співпраці керівної бюрократії зі своїми опонентами з табору опозиційної контреліти» [156]. В цілому, це сприяло переходу у роки незалежності від комуністично-номенклатурного тоталітаризму до посткомуністично-номенклатурного неототалітаризму.

По-п'яте, перманентна публічна «війна еліт», відмова від політичного пакту еліт, що було характерним для країн Центральної та Східної Європи у 80-90-х роках минулого століття. У таких умовах домовленості між елітними групами «мають характер ситуативних угод, дуже схожих на короткострокові перемир'я, але аж ніяк не на пакти про довгострокові правила гри і базові умови політичної конкуренції» [185, с. 82]. Це консолідує недемократичний політичний режим, бо домовленості між владою та опозицією відбуваються, на думку О. Фісуна «навколо іншого «порядку денного», а саме неформальної угоди щодо «захоплення держави» і монопольного присвоєння публічних політико-економічних функцій. Пострадянські міжелітні консолідації можна розглядати як певні картельні угоди з обмеження конкуренції й видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів, але аж ніяк не стратегічні домовленості про закріплення демократичних правил гри як єдино можливих» [185, с. 82].

Варто погодитись із тим, що «Посткомуністичні політичні системи інверсійного типу відтворюють логіку неопатримоніального політичного процесу: це не боротьба партійно-політичних альтернатив у рамках парламентського процесу, а боротьба різних фракцій неопатримоніальної бюрократії за монополізацію тих чи інших сегментів клієнтарно-патронажних мереж, їхню зміну та перерозподіл» [187, с. 5].

Таким чином, еліти у посткомуністичних країнах формуються навколо можливостей використання державно-адміністративних ресурсів з метою задоволення власних егоїстичних інтересів. Політична еліта перетворюється на клас рентоорієнтованих політичних підприємців, для яких характерна вирішальна роль клієнтарно-патронажних відносин та зв'язків у конструюванні політико-економічного процесу, а також простору реальної політичної взаємодії.

Підводячи підсумки проведеного у першому розділі дисертаційного дослідження аналізу еволюції наукової думки стосовно інтеракції політичних еліт, можна сформулювати наступні висновки, які узагальнюють матеріал, викладений в кожному із підрозділів.

По-перше, наукові візії сутності політичних еліт та їх інтеракції пройшли складний етап еволюції від філософської рефлексії до визначення політичних еліт в якості одного із головних елементів демократичної політичної системи. Політичні еліти виступають важливою складовою цивілізаційного розвитку, наукова оцінка впливу політичних еліт на функціонування та розвиток демократії пов'язується зі становленням у державі інститутів представницької демократії, передусім – зростанням ролі парламенту.

Визначено, що розвиток політичних еліт та їх інтеракція виступає важливим елементом політичних трансформацій – від традиційного суспільства до модерного, від аграрної хвилі до індустріальної, від Середньовіччя до Нового часу. Поступовий розвиток політичних еліт пов'язаний із еволюцією системи влади доби модерну, формуванням демократичних принципів організації взаємодії правової держави та громадянського суспільства.

По-друге, обґрунтовано, що генеза політичних еліт виступає складовою цивілізаційного розвитку. Починаючи з періоду античності (потім – розпаду феодальних відносин та переходу від абсолютної монархії до конституційної, а згодом – до парламентських демократій), формувались історичні передумови та контекст, сприятливий для зростання ролі інтеракції політичних еліт та демократизації суспільства. Історично політичні еліти пройшли ряд етапів – від аристократії та впливових політичних груп громадян давньогрецьких полісів та Римської імперії до політичних об'єднань (партій, органів влади, інституцій громадянського суспільства) з розгалуженою мережею зв'язків між елітою та суспільством.

Інтеракція політичних еліт виступає важливим фактором визначення та досягнення мети політичного розвитку, демократизації суспільства. А це вимагає знаходження цивілізованих засобів вирішення суперечностей між інтересами різних політичних еліт, що представляють різні політичні сили, партії і течії. Принцип знаходження балансу інтересів політичних еліт як складова демократизації все з більшою очевидністю підкреслює необхідність наукового підходу до інтеракції політичних еліт.

По-третє, визначено, що на сучасному етапі великий евристичний потенціал має категорія «політичного класу», яка включає (окрім політичних еліт) представників медіа-спільноти, експертного товариства, влади, творчої еліти та інтелектуалів у самому широкому сенсі цього слова.

Визначено, що сьогодні не існує загальної теорії інтеракції політичних еліт. Швидше за все, доцільно говорити про існування певних теоретичних основ інтеракції еліт та аналізу їх діяльності. Це можна пояснити тим, що ця інтеракція знаходиться в центрі процесів трансформацій влади у політичному просторі.

В основі сучасної моделі розвитку політичної системи знаходиться ідея представницької демократії, яка передбачає репрезентацію інтересів суспільних груп у політичному просторі, виборчі змагання, як один із засобів легітимації влади, дотримання ліберальних принципів та цінностей у взаємодії влади та громадян, раціоналізацію політичного курсу та ін.

РОЗДІЛ 2

Теоретико-методологічні засади дослідження інтерації політичних еліт

2.1. Інтерація еліт : основні політологічні підходи.

Проблема вироблення ефективних механізмів інтерації політичних еліт виступає однією із актуальних тем для політичної теорії та практики. Політичні еліти (а у сучасному світі не лише політичні, а й економічні еліти, медіакратія, експерти та інші групи) виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації (й деідеологізації) політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративна функція), комунікативну (передача важливої політичної інформації у процесі інтерації) та ін.

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю.

Протягом усього цивілізаційного розвитку еліти виконували важливі суспільні функції. Діяльність політичних еліт виступає однією із головних складових політичного процесу, а взаємодія еліт – його рушійною силою.

Системні демократичні трансформації, яких потребує Україна і які виступають декларованою метою суспільного та політичного розвитку, неможливі без діалогу представників різних елітних груп, усвідомлення взаємної відповідальності опозиційних та владних еліт. Проблема взаємодії еліт актуалізується у зв'язку із історичним досвідом відсутності плюралізму у політичному житті в умовах тоталітаризму та авторитаризму у деяких країнах Східної Європи.

Незважаючи на специфіку та особливості політичних систем країн консолідованої демократії та відмінності у механізмах взаємодії та діяльності політичних еліт, які сформувались історично, демократична інтеракція еліт виступає важливою ознакою демократичного політичного режиму.

Теорія взаємодії політичних еліт у сучасному науковому пізнанні виступає в якості однієї із важливих пояснювальних схем, вона спирається на підхід раціонального та публічного вибору, а елітам відведено важливе місце в усіх ідеологічних доктринах – лібералізму та неолібералізму, соціалізму та соціал-демократії, консерватизму та неоконсерватизму, комунітаризму, а також комунізму та фашизму.

Однією із основних проблем у процесі дослідження політичних еліт виступає пошук оптимальної моделі взаємодії політичних еліт (як всередині елітних груп та політичного класу, так і між елітою та суспільством).

У роботах давньогрецьких авторів слід відзначити наступні інтерпретації принципів взаємодії політичних еліт. По-перше, у роботах Платона поєднується евдемонізм («благо тотожне задоволенню») і раціоналізм («чеснота тотожна знанню»). Платон вважає, що дії аристократії мають підпорядковуватись принципам відповідальності та справедливості. Грецькі філософи заклали основи раціоналізму у діяльності політиків, який згодом отримав розвиток у Новий час. В межах аналізу ідеальної держави Платон наголошує на виконання кожною суспільною групою власних функцій і невтручання у функції інших суспільних груп. Ґрунтуючись на твердженні, що людина – це істота суспільна (політична), Аристотель пов'язує такі чесноти еліти, як відповідальність та справедливість із слугуванням не особистому, а суспільному (полісному) благу.

У класичному розумінні політичних еліт, яке знаходимо у роботах Р. Міхельса, Г. Моски, В. Парета, В. Липинського та інших авторів, йдеться про привілейовану групу, що обіймає керівні посади у державних структурах; представники політичної еліти приймають важливі рішення, пов'язані із використанням влади, вони правлять більшістю.

При цьому, політична еліта – це не лише правляча верхівка. Еліта здійснює функції управління, спираючись на специфічні індивідуальні та професійні якості, що допомагають утримувати елітарний статус. Ці характеристики (вимоги) змінюються з плином часу і пов'язані із трансформаціями розуміння влади та її фундаментальних засад.

Наприклад, на думку О. Тоффлера та інших теоретиків інформаційного суспільства, влада сили («меч») поступається владі грошей («золото»), а згодом – владі знань та інформації («книга»). Відповідно, під політичною елітою розуміється військова каста, аристократія, буржуазія, інтелектуали, еліта інформаційного суспільства та ін.

Джерела дослідження політичних еліт можна знайти у роботах Конфуція (який відзначав розподіл суспільства на вищу та нижчу групи) та Платона (він протиставляв правління філософів, у яких є домішок золота, такій формі правління, як демократія).

На початку ХХ століття замість терміну «аристократія» у науковий обіг входить поняття «еліта», яким позначаються керівний (правлячий) клас, осердя влади у суспільстві, організована навколо влади порівняльно невелика суспільна група, що відзначається освітою, цінностями, багатством.

У добу Середньовіччя формується теологічна доктрина взаємодії еліт, з'являється феномен «цезарепапізму», як поєднання влади світської та церковної у особі імператора. Діяльність та взаємодія еліт напрямую пов'язується з моральними ідеалами християнської доктрини (зокрема, у роботах Томи Аквінського).

На наступному історичному відрізку, Н. Макіавеллі (перший модерний політичний теоретик) наголошував на незалежності взаємодії еліт від релігійних принципів та моралі.

Філософи доби Відродження зробили великий внесок у розробку концепції взаємодії еліт завдяки опорі на ідеологію гуманізму, переорієнтації філософських інтересів з теологічних проблем на проблеми пізнання людини, суспільства і природи. У цей час домінує принцип антропоцентризму, тобто

індивідуальність, оригінальність стають особливо важливими в системі моральних чеснот еліти.

Ідея розподілу влади та ротації еліт стає відмінною рисою політичних доктрин Нового часу. Оригінальне трактування взаємодії еліт та маси належить Ф. Ніцше, який критикує цінності гуманізму, демонструючи їх штучний характер, нівелювання особистісного потенціалу, усереднення, знищення волі до творчості та вдосконалення. Він ставить завдання переоцінки цінностей, обґрунтовує владу сильної особистості, в тому числі право еліти зневажати моральні закони.

Для дослідження взаємодії політичних еліт важливою є дослідження М. Вебера легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції. При цьому харизматичні лідери у процесі політичної взаємодії повинні обмежувати владу бюрократії, що ґрунтується на раціональному пануванні [172, с. 95].

Класичні теорії еліт об'єднують ідеї природності суперництва еліт, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають у процесі інтеракції еліт [172, с. 96]. Так, у роботах Г. Моски відзначається два тренди розвитку політичної еліти: демократичний та аристократичний. Тут можна побачити відмінності у розумінні політичної влади, на яку спираються еліти: спадковість влади аристократії vs відкритість влади демократичного суспільства (влада «демагогів»).

У роботах В. Парета проводиться розділення влади двох елітних груп: лис та левів. Перші схильні до компромісів, діалогу, підкупу, їх влада полягає у здатності донести свої прогресивні ідеї до широких суспільних верств. Влада других – це опора на силу, їх методи правління цілком авторитарні.

У масовому суспільстві з'являються особливі політичні актори – партії, які здатні репрезентувати інтереси великих суспільних груп. Влада партій відрізняється від влади аристократії, формується новий тип політичних еліт – «партійна олігархія» (Р. Міхельс). Після Другої світової війни трансформації

влади політичних еліт були обумовлені необхідністю подолати наслідки тоталітаризму у різних формах нацизму, комунізму, фашизму та ін.

Теорії еліт Г. Моски, В. Парета та Р. Міхельса висувають та обґрунтовують ідеї розподілу суспільних груп на еліти та не-еліти. Ці автори виходили із природности суперництва, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Задля збереження влади еліти вдаються до насильства та ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину світу політичного.

Так, Г. Моска розрізняв ліберальний та автократичний режим саме за механізмом рекрутування еліт: «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вищий, то йдеться про автократичний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим варто називати ліберальним. Автократичний режим допускає існування автократа, тобто особистості, що персоніфікує інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [Цит. за : 18, с. 235]. Г. Моска вважав, що однією із головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відзеркалює процес відчуження політичних еліт.

Для дослідження ролі політичних еліт в умовах трансформаційного процесу важливою є думка М. Вебера щодо легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції.

У другій половині ХХ століття у політичній теорії було сформовано наступні підходи до дослідження політичних еліт: макіавелістський, ціннісний, структурно-функціональний і ліберальний. В основі кожного із даних підходів знаходиться певне розуміння політичної влади, виходячи із якого конструюється простір дослідження політичної еліти.

У сучасних умовах однією із головних проблем державотворення та політичного управління суспільними процесами вважається монополізація

влади елітними групами, що у поєднанні з «демократичним конформізмом» (який проявляється у низькому рівні участі у виборах та референдумах) неелітних груп веде до автократії, відмови від демократичних принципів формування та ротації політичних еліт, зниження рівня політичної участі громадян. Саме тому у концепціях демократичного елітизму (Й. Шумпетер) та поліархії (Р. Даль) наголос робиться на принципі «змагальності» між елітами та інституційних основах демократії (вибори, громадянське суспільство, політичні партії, вільні медіа).

У середині ХХ століття, у межах демократичного політичного дискурсу, сформувались дві основні школи дослідження еліт: «макіавелістська» та «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами. Проте, на думку К. Мангайма, три способи селекції та ротації еліт – кров, власність та досягнення, комбінуються та поєднуються у демократії.

На думку українського автора М. Головатого, концепція політичного елітизму виходить з того, що «будь-яке суспільство поділяється на «вибрану» меншість, що керує суспільством, та «неорганізовану» більшість, що є об'єктом управління... В основі елітаризму лежить ідея природної обдарованості людини, наявність у неї таких якостей, які зумовлюють здатність найкращого виконання владних функцій у суспільстві» [63, с.46].

На думку українського дослідника М. Михальченка, «елітаризм – це соціально-філософська і політологічна течія, яка об'єднує різні погляди на еліти: консервативні, ліберальні, демократичні, тоталітаристські та ін. Усі ці течії виходять з факту існування еліт, але по-різному оцінюють їх соціальні та політичні функції. Наприклад, прихильники концепції «демократичної еліти», «ліберального елітаризму» наголошують на необхідності соціальної мобільності і постійної ротації еліт, що дає змогу поповнювати еліти представниками неелітарних груп населення, закликають створювати

спеціальні механізми поповнення еліт (система освіти, демократична політична система тощо). Теоретики демократичного елітаризму наголошують на тому, що збереження ліберальних демократичних цінностей багато в чому залежить від еліти» [134, с. 217]

З іншого боку, у теоріях елітаризму, незалежно від їх напрямку, відбувається протиставлення еліти, держави та суспільства. Це «думка, що в принципі уряд завжди та всюди має бути обмежений колом еліти... намагання дати нормативне виправдання врядуванню еліти в демократичному суспільстві» [63, с. 47].

У ХХ столітті у дослідженнях діяльності еліт в умовах політичного плюралізму актуалізуються наступні проблеми: монополізація політичного ринку з боку елітних груп (Й. Шумпетер); елімінування з політичного простору демократичних принципів ротації еліт (Р. Даль); загострення конфліктів між владою та суспільством (А. Лейпгарт); посилення конкуренції еліт (М. Олсон) та ін.

Термін «плюралізм» походить від латинського слова «plus», «pluris», що означає «більше» та позначає вчення, що обґрунтовують наявність двох і більше першооснов буття (наприклад, матерія і дух). В основі концепції політичного плюралізму – цінності свободи, справедливості, політичних прав індивідів. Політичний плюралізм не існує без свободи слова: можливість міркувати над будь-якою проблемою, публічно висловлювати свої судження як в усній, так і в друкованій формі, вступаючи в дискусію з іншими громадянами, виступає одним із невід'ємних прав, відчуження яких є очевидною ознакою деспотичного правління.

На думку Є. Остренко, «Плюралізмом» називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій, наявність у суспільстві різних класів, верств, груп і організацій, які мають свої власні й суперечливі інтереси» [143].

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував

М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи мають сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським : виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не здобуття влади для партійної еліти; індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована спочатку у таких країнах, як Італія та Німеччина, які розвивалися відносно диспаративно і мали великі труднощі з парламентською формою правління... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються – після неправильного використання, яке вживали до того ж у фашистських системах, – уникати слова «еліта» [18, с. 349].

У модерних теоріях еліту переважно протиставляли поняттю маси і підносили її як порятунок від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю, тому що люди не мають якихось вищих здібностей.

Теорія плюралізму еліт виходить із наявності у суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, що стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

Для забезпечення демократичних механізмів інтеракції політичних еліт в умовах паритетної демократії важливими чинниками стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова та зібрань, відсутність цензури, захист прав меншин.

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку виступає демократична модель інтеракції політичних еліт. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми ротації політичних еліт.

Аналіз інтеракції еліт відкриває нові можливості для раціонального, більш адекватного розуміння відносин, які формуються у нестабільних суспільствах з політичними та державними інститутами, що зазнають змін. У процесі взаємодії еліт відображається динамічна взаємодія різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів. У сучасних умовах взаємодія еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, інтеракція еліт розгортається у специфічному комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Повною мірою це стосується інтеракції еліт в умовах політичного плюралізму, коли особлива роль належить комунікативній раціональності (Ю. Габермас). Комунікативна раціоналізація інтеракції політичних еліт відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила соціального регулювання за допомогою дискурсивного формування суспільної думки й волі. У процесі взаємодії політичних еліт раціональна аргументація покликана забезпечити вільну й рівну участь усіх елітних груп у сумісному пошуку істини, де немає жодного примусу, крім сили кращого аргументу.

Для цього, за Ю. Габермасом, необхідно дотримуватися п'яти вимог комунікативного дискурсу : жоден учасник обговорення не повинен уникати

дискурсу (вимога всезагальности); у процесі дискурсу всі повинні мати рівні можливості представляти і критикувати претензії на справедливість (автономія); учасники повинні бути готовими поділяти претензії інших на справедливість (ідеальне виконання ролі); наявність розбіжностей між учасниками повинні нейтралізовуватися таким чином, щоб ці розбіжності не впливали на досягнення консенсусу (нейтральність сили влади); учасники повинні відкрито оголосити свої цілі, наміри й утримуватися від стратегічних дій (прозорість) [Див. детал. : 49].

Критика політичної еліти у сучасних умовах представлена теоретичними положеннями постмодерну та практичними змінами відносин між владою та суспільством, що відбуваються у процесі глобалізації світу та інформатизації суспільних відносин. У теоретичному вимірі, актуальність дослідження трансформації влади політичної еліти обумовлена суттєвими зрушеннями у розумінні політичної влади та появою нових моделей демократії.

Представницька модель демократичної взаємодії між суспільством та елітою поступово відходить у минуле, їй на зміну приходять інші версії концептуалізації демократичних політичних відносин, такі як модель демократії участі, прямої демократії, інтерактивної демократії та ін.

У дискурсі політичної науки щодо ролі еліт у сучасному суспільстві мова йде не лише про пошук оптимальних механізмів взаємодії еліт з метою підвищення ефективності діяльності політичної еліти. Переосмисленню у сучасних пізнавальних умовах підлягають феномени політичної влади, демократії, раціонального вибору, політичної участі та ін.

Політична еліта відіграє ключову роль в політичному процесі, бере участь у прийнятті політичних рішень, реалізує обраний курс країни. До інших політичних функцій еліти належать :

- представництво інтересів великих суспільних груп;
- верифікація світоглядних установок у політичній ідеології та конкретні напрямки політичної діяльності;

- інституціоналізація політичної влади, яка утворюється внаслідок суспільного договору, формування політичних інститутів та дієвих механізмів управління суспільством;
- відтворення політичної системи та еліти;
- підготовка та просування політичних лідерів та ін.

Незважаючи на триваючі дискусії щодо смислових кордонів поняття «політична еліта» та сутності її влади, у сучасних політологічних підходах паралельно із поняттям політичної еліти активно використовується поняття «політичний клас». До останнього, як вже зазначалось, відносять не лише тих, хто має «реальну владу», а й прагне до неї, владних та опозиційних політичних актори. Це розширює коло елітної групи за рахунок активістів політичних партій та громадських рухів, керівників впливових дослідницьких центрів, політологічних фондів, політичних технологів, журналістів й коментаторів. Політична еліта у такому розумінні, це частина політичного класу, яка володіє владою у даний момент (А. Крестева).

На думку вже неодноразово цитованого Ф. Рудича, існує два підходи до визначення політичної еліти та політичного класу: «Перший – субстанціональний. Найповніше цей підхід представлений у творах класиків марксизму-ленінізму. Грунтуючись на марксистській теорії, політичний клас можна подати як спільноту людей, що реально існує. Члени класу (незалежно від власної волі й бажання) за визначенням є його представниками. Вони – носії класових відносин. Їхня політична поведінка відповідає основним інтересам класу. Класовий інтерес, відповідна свідомість, ідеологія, політична культура – продукти, які виробляються в результаті взаємодії реальних людей. Другий підхід – функціональний. Належність до політичного класу за цим підходом визначається не лише натуральним існуванням класу, а й виконуваними функціями в політичній системі, його місцем і політичною позицією в ній. До цих функцій належать прийняття стратегічних рішень, розподіл суспільних ресурсів, представництво соціальних інтересів, підтримання громадського порядку, забезпечення

стабільності розвитку суспільства» [167].

Для даного дослідження вкрай важливим є думка М. Головатого щодо двох джерел політичного класу. Це, по-перше, – формальний статус у суспільстві і почасти зовсім не суспільне визнання, характерне для політичної еліти. По-друге, еліта характеризується не лише офіційним доступом до ресурсів, а і вмінням використовувати владу, здійснювати політику, спираючись на визнання з боку суспільства [Див. детал. : 60].

Критична налаштованість відносно діяльності еліт, яка не відповідає «вимогам часу», характеризує наукові пошуки останніх десятиліть ХХ століття.

Криза демократії у сенсі втрати зв'язків між елітою та суспільством бачилась вже у середині ХХ ст. Дж. Бернгайму. У роботі «Ера організаторів» він наголошує на владі, як технології управління суспільством, якою володіють не «духовні» еліти, а технократи з відповідними навичками.

Питання влади еліти підіймається у роботі Ч. Р. Міллза «Владна еліта», де виділяються три типи влади – політична (Президент, адміністрація, уряд), економічна (власники ТНК, що прагнуть монополії) та військова влада, або «силовики».

Визначивши такі складові влади у сучасному суспільстві, Ч. Р. Міллз одним із перших сформулював теорію плюралізму еліт, що стала віддзеркаленням соціальної стратифікації та ускладнення суспільних відносин.

Подальший розвиток теорії плюралізму еліт пов'язується із теорією поліархії Р. Даля, у якій обґрунтовується перехід у моделі діяльності еліт від «олігархії» (концентрації влади в одному центрі) до «поліархії» (появи багатьох центрів влади та типів владних еліт). Для того, аби правити, елітним групам необхідно володіти особливим ресурсом – не лише багатством та відповідним соціальним статусом, а й отримати суспільну підтримку, бути популярними.

Теорія «поліархії» наголошує на існуванні плюралізму еліт (зокрема, політичної, культурної, економічної, адміністративної, медійної, профспілкової тощо), які мають специфічні владні ресурси, конкурують і співпрацюють між собою.

У цьому сенсі варто погодитись із П. Розанваллоном у тому, що сучасну державу не можна більше визначати як «силу, що командує». Її слід радше розуміти як «співпрацю організованих публічних служб». Цим самим правителі вже не розглядаються як органи владної структури, яка стоїть над суспільством після того, як вона їх утворила; вони є більш прозаїчно – керуючими справами громади» [165, с. 57].

По суті, відбувся перехід від моделі представницької демократії (еліта представляє та управляє суспільством завдяки визначеним властивостям, таким як сила, багатство, походження, знання та ін.) до моделі демократії участі.

Це обумовлено тим, що «... за представницького врядування виборець вільний лише тоді, коли подає свій голос. Навіть якщо акт голосування може мати незначні наслідки для системи, коли громадяни використовують виборче право тільки для вибору виконавчої, чи судової, чи законодавчої еліти, що вже потім виконує решту обов'язків, які мають громадську вагу. Реалізувати виборче право – це, на жаль, ще й зректись його. Принцип представництва позбавляє індивідів остаточної відповідальності за свої цінності, погляди та дії. І він набагато неприхильніший до таких основних західних цінностей, як свобода, рівність і соціальна справедливість, ніж хотілося б адвокатам слабкої демократії» [24, с. 254].

Представницька демократія, яка спирається на делегування влади від громадян до еліти, не просто відчужує політичну волю шляхом її делегування, а й перекладає усю відповідальність за стан справ у країні з суспільства на державу. Влада, передана представникам (елітам), позбавляє суспільство спроможності регулювати механізми соціальної справедливості, знижує рівень участі громадян у виборах та політичному житті в цілому.

Як наслідок, «Громадяни стають підпорядковані законам, у створенні яких вони не брали справжньої участі: стають пасивними виборцями представників, що аж ніяк не обстоюючи цілі та інтереси громадян, узурпують їхні громадські функції і спрямовують у хибний бік їхню громадянську енергію» [24, с. 256].

У сучасних теоріях (П. Розанвалон, Б. Барбер, Дж. Ціммерман та ін.) демократія інтерпретується як демократія учасницького типу, яку характеризує розвиток самоврядування, постійна участь громадян у процесі формування порядку денного, визначення головних проблем та шляхів їх вирішення.

Поворот від представницької до партиципаторної демократії означає трансформації у розумінні сутності політичної влади в цілому та влади еліти.

У політичному дискурсі ці зміни посилюються впливом постмодерних інтерпретацій політичної влади.

Відповідно до постмодерних візій, «Влада – це здатність, і насамперед здатність існувати... влада сьогодні є чимось первісно розпорошеним, можливо, навіть хаотичним. Так, влада може інтуїтивно осмислюватися як сфера, що все охоплює, або як сукупність «по-кочовому розподілених елементів» (Ж. Дельоз). Ці елементи фактично існують, лише взаємопороджуючи один одного. Їхнє до-існування як влади є «віртуальним». З усвідомлення того факту, що влада ділиться на сили, одна з яких домінує, а друга є об'єктом домінування, що співвідношення сил є характерним елементом самої влади, розподіленої у фізичному полі, у біологічних відносинах (у середині та поміж живих тіл у екосистемах) та серед кочових людських громад, – починається постмодерністська теорія [81, с. 72].

Відповідно до постмодерних уявлень про владу, вона розуміється як розподільча мережа, що позбавлена меж («віртуальна»), позбавлена центру (жоден суб'єкт не є «центром влади», «кожен» поділений і перерозподілений у характерній царині), кореневище (на противагу закоріненій владі), іноді безладна, як рій або зграя, іноді без лідера або з тимчасовим лідером.

Це еволюційна ідея влади – «як стратегії генів або дискретних реплікаторів. Наприклад, ідеї, що відтворюються й поширюються через засоби масової комунікації; образи, які множаться і привертають до себе увагу (реклама, афіші, кінофільми, музичні мелодії)» [81, с. 73].

Постмодерні трансформації у розумінні політичної влади впливають на теорію політичних еліт, зокрема вони наголошують :

- на плюралізмі еліт, а не на їх єдності;
- на пунктирності кордонів між елітами та суспільством (це стосується освіти, володіння знаннями та вміннями та ін.);
- на зміні сутності управління, у тому числі – управління державою. На відміну від організації та структури, в управлінні сучасним суспільством приходять поняття «мережа» та «ризوما». Держава не управляє суспільством, а надіє послуги, вона «вмикається» для вирішення важливих та актуальних завдань та «вимикається»;
- в інформаційну добу основним ресурсом влади еліт стають не сила та / або багатство, а слово і образ (телевізійна, або Інтернет-картинка). Еліта інформаційного суспільства – медіакратія, що володіє комунікативними технологіями, утворює симулякри (Ж. Бодріяр), й сама є симулякром еліт, які (можливо) справді існували у попередню епоху.

У посткомуністичних країнах відбуваються власні, обумовлені історичним досвідом (монополією комуністичної, квазі-політичної еліти) та політичною практикою державотворення трансформації у трактуванні сутності влади політичних еліт.

Варто погодитись із тим, що поняття «еліта» навряд чи може бути зараховане до розряду нейтрально-описових термінів суспільствознавства доби посткомунізму. За своїм значенням воно, безумовно, належить до оціночних понять і здебільшого нарцисичне. Крім того, слово «еліта» має характер соціального міфу. Де-факто зараховують до еліти всіх вищих державних чиновників, членів парламенту та лідерів політичних угруповань. Еліту описують і як середовище, що постачає на театр суспільного життя

вождів та керівників. Про еліту говорять як про виразницю національних інтересів, визнають у ній осереддя компетентності в усіх сферах діяльності тощо. І разом з тим мало хто звертає увагу на той очевидний факт, що «елітарність» – це не так якість, як ідеологічний антураж, бажане оформлення тої групи можновладців, яка в посткомуністичних умовах не проти того, щоб вдавати еліту [156].

Отже, еліта сама стає чи не єдиним, хто «рекламує» свою елітарність, шукаючи можливість утворення позитивного іміджу у суспільстві. У сучасних умовах поняття «еліти» відсилає громадськість («публіку») до діяльності модерних еліт, які мали певні якості, статус, можливість та здатність управляти державою. Основна проблема симулякру політичної еліти полягає у тому, аби образ, який формується у мас-медіа (політичний імідж) хоча б якоюсь мірою збігався у громадській думці з образом та діяльністю посткомуністичних політичних акторів.

Таким чином, трансформації політичної влади еліти у сучасних умовах сприяють небезпеці перетворення еліти на симулякр, а сама елітарність конструюється у мас-медіа за допомогою комунікативних технологій.

У сучасній ситуації інтеракція політичних еліт обумовлюється наступними важливими факторами. По-перше, становленням інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами та обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт. По-друге, відмовою від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті політичних рішень інформаційної доби, одночасно посилюючи політичну відповідальність еліт.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності в інтеракції політичних еліт, які сформувались історично, політичний плюралізм у взаємодії еліт – це важлива характеристика демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

2.2. Дослідження інтеракції еліт з позицій інтерпретативної парадигми.

Політичні еліти – це одна із головних складових процесу політичної інтеракції. Більшість дійових осіб (політичних акторів), що визначають порядок денний політичної інтеракції, належать до кола політичної еліти.

Розробка категорії інтеракції, виділення її особливостей та складових ведеться в рамках різних напрямків сучасної суспільної думки, які представляють інтерпретативний підхід у соціальних та політичних дослідженнях.

Актуальність політологічного дослідження інтеракції еліт обумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку політичної системи під впливом глобалізаційних процесів та інформаційних технологій відбуваються істотні зрушення у взаєминах громадянина і влади, умовах діяльності еліт, механізмах взаємодії, трансформації їх суспільної ролі та політичних функцій.

Варто погодитись із тим, що «Демократизація пострадянських суспільств, плюралізація політичного простору зруйнувала системно-групові зв'язки соціальної й політичної сфер суспільства, які складались протягом десятиліть» [201, с. 115]. У цілому, «феномен політичної еліти, а також особливості й специфіка її функціонування в тих чи інших умовах, країнах, регіонах тощо є важливою складовою динаміки соціальної, а з нею і політичної, системи і, водночас, виступає багатомірним і складним явищем, що характеризує загальний рівень суспільного і політичного розвитку. Еліта,

з одного боку, у будь-якому суспільстві є індикатором, який дозволяє визначити ступінь зрілості та структурування суспільства і політики, а з іншого, – у методологічному сенсі може бути тим дескриптором, за допомогою якого можливий опис, інтерпретація та оцінка перспектив політичної системи загалом» [103].

У дослідженнях взаємодії еліт постає необхідність враховувати формування комунікативних механізмів взаємодії влади та суспільства, елітних груп, представників мас-медіа під впливом процесів медіатизації політики, плюралізації політичного простору, демократизації соціальних відносин, а також об'єктивно оцінити таке негативне явище, як безвідповідальність еліт, яка стає на заваді реалізації принципів демократичної політичної діяльності.

Політична еліта у науковому дискурсі інтерпретується в етично нейтральному значенні, що обумовлено історично та методологічно. По-перше, політична еліта характеризується значним впливом на владу та управління, конкуренцією за доступ до владних ресурсів, динамізмом, ієрархією. По-друге, за своєю сутністю, політична еліта – це не лише ті, хто займає відповідні посади (еліта за формальними ознаками), а й ті, хто на різних етапах відіграє важливу роль у прийнятті політичних рішень, реалізації політичного курсу, тобто – суб'єкти політичної діяльності.

Політична теорія відзначається перманентною увагою до таких груп (правлячі верстви, аристократія, еліта, політичний клас, номенклатура, олігархія та ін.), досліджуючи проблеми ротації політичних еліт, конституційно-правові, інституційні, функціональні, комунікативні та процесуальні основи інтеракції еліт.

На думку В. Ковалевського, «Операційно плідною та критичною одиницею аналізу може виступати інтеракція як конкретний комунікативний акт, який спирається на категорію «дії» і є основою політичної поведінки. Інформаційна інтеракція – ще більш вузьке поняття, яке характеризує процес взаємодії, що передуює діям і поведінці, бере активну участь у формуванні

політичних уявлень, преференцій і просторів для формалізації спільних дискурсів з метою інформування, вироблення, інформаційного забезпечення та імплементації політичних рішень тощо. У свою чергу, системи інтеракцій формуються довкола проблемних полів чи нагальних питань, які у своєму вирішенні потребують чіткої констеляції інформації та дій» [103].

Така постановка проблеми визначає загальні теоретичні і методологічні підґрунтя дослідження, серед яких теорії інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер та ін.), самореферентних систем (Н. Луман) тощо. Вивчення інтеракційних процесів спирається також на досягнення теорій політичної комунікації (Г. Лассуелл, К. Сайне, О. Соловйов та ін.), основу яким поклала видатна «формула Лассуелла», де було запропоновано аналізувати комунікативні акти в питаннях : «Хто повідомляє? Що повідомляє? За яким каналом? Кому? З яким результатом?», що за наявності петлі зворотного зв'язку є класичною моделлю інтеракції.

Політичну еліту можна представити у вигляді певним чином організованого структурного елемента політичної системи, який, з одного боку, віддзеркалює громадянські позиції частин, груп чи всієї громади в залежності від рівнів політики, а з іншого – через свій статус та можливості здатний впливати на громадян.

У широкому сенсі, еліта виступає соціальною верствою, «яка виробляє та демонструє взірці мислення та поведінки, що приймаються соціальною групою чи суспільством як норма», що дозволяє включити до неї політичних лідерів, лідерів громадської думки і навіть лідерів окремих невеликих груп чи колективів, представників влади та органів самоврядування. За цими ознаками політичні еліти диференціюються від загальнодержавного до регіонального і навіть мікрополітичного рівня» [103].

Включення політичної еліти у наявні системи інтеракцій викликає явище, яке Н. Луман назвав кібернетикою другого порядку, в межах якої «спостерігаються та описуються спостерігачі» [128, с. 53].

«Група, що претендує на роль політичної еліти у такому разі або приймає існуючі системи інтеракцій (з їхніми символами, культурними, лінгвістичними особливостями тощо), адаптуючись до них, або за допомогою символічно генералізованих засобів комунікації намагається змінити їх чи адаптувати вже під себе. Зміст інформаційних інтеракцій, а саме інформація, виступає, таким чином, одночасно і засобом, і метою становлення і функціонування політичної еліти на всіх рівнях взаємодії» [103].

Взагалі, інтеракція позначає взаємодію, взаємний вплив людей чи вплив груп одні на одних як безперервний діалог, безпосередня міжособистісна комунікація на основі обміну символами, найважливішою особливістю якої визнається здатність людини «грати роль іншого», уявляти собі, як його сприймає партнер чи група по спілкуванню. У сучасному світі обсяги та швидкість передачі інформації (зокрема політичної) постійно зростають, а механізми сприйняття та осмислення цієї інформації, тобто когнітивні особливості буття людини та відповідні впливи на її політичні переконання й поведінку ще до кінця не відомі. Крім того, сучасне суспільство характеризується зростанням ролі мас-медіа в поширенні, відборі, фільтрації та викривленні інформаційних потоків, що також ускладнює соціально-політичні процеси.

На думку вже цитованого В. Ковалевського, «Перший і відносно нескладний рівень інформаційних інтеракцій – безпосередній. Головним детермінантом і відповідно дескриптором цього рівня інтеракцій виступає так чи інакше персоналізована взаємодія, втілена в інститутах. З огляду на публічність та масовий характер політичної влади, щільність інтерактивних процесів на цьому рівні достатньо невелика, комунікативні канали менш навантажені, а інформаційне наповнення цих каналів залежить безпосередньо від персон, які репрезентують статуси суб'єктів і об'єктів політики. Саме на цьому рівні найчіткіше проявляється критерій згоди у реалізації інтеракцій, досягнення якого відбувається засобами мови, культури, традицій тощо, в межах яких уніфікується різноманітна інформація» [104, с. 501].

Така постановка проблеми визначає загальні теоретичні і методологічні підґрунтя дослідження інтеракції у інтерпретативній парадигмі, серед яких теорії соціальної феноменології (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман), символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід, Г. Блумер та ін.), соціально-драматургічного підходу (І. Гофман), етнометодології (Г. Гарфінкель), самореферентних систем (У. Матурано, Н. Луман) тощо.

Одним з найбільш помітних напрямків, що безпосередньо зверталися до різних аспектів соціальної взаємодії, а також розглядали її як вихідний пункт свого аналізу, є символічний інтеракціонізм.

Інтеракція розуміється в традиції символічного інтеракціонізму як процес, що відбувається на двох рівнях: міжіндивідуальному і внутрішньоособистісному. На міжіндивідуальному рівні вона розглядається у вигляді специфічної взаємодії, що відбувається між людьми за допомогою інтерпретації ними дій один одного, яка здійснюється за допомогою символів. Тут взаємний вплив людей один на одного ніколи не буває прямим, а завжди має посередню стадію у вигляді інтерпретації дій. «Особливість цієї інтеракції полягає в тому, що люди визначають дії один одного, а не просто реагують на них. Їхні реакції не викликаються безпосередньо діями іншого, а ґрунтуються на значенні, якого вони надають подібним діям. Взаємодія розглядається Дж. Г. Мідом не тільки як процес, що відбувається між індивідами, але і як процес внутрішньо-особистісний. Тобто індивід перебуває у взаємодії не тільки з іншими, але й постійно взаємодіє із самим собою. У цьому плані соціальна взаємодія розглядається у вигляді внутрішнього процесу саморефлексії, що формує структуру людської особистості. Внутрішня саморефлексія у свою чергу розуміється як взаємодія, причому безпосередньо пов'язана з зовнішніми детермінантами: «Відповідно до цієї точки зору мислення є процесом взаємодії – індивід поєднується сам із собою «з перспективи іншого» [1, с. 21].

У методологічному сенсі, теорія плюралістичної демократії виявляє бінарність інтеракцій політичної еліти (лідерів) і громадян, яка породжена

також, згідно з концепцією Р. Даля, кількома перешкодами для їх спостереження, опису і концептуалізації :

- 1) демократичними ритуалами, нормами і вимогами легітимності;
- 2) непрямим впливом на урядовців, який важко відстежувати й оцінювати;
- 3) взаємністю стосунків між лідерами і громадянами, бо лідери впливають на ухвали виборців, самі відчуваючи вплив свого електорату.

У сучасних умовах проблеми світоглядних орієнтацій політичного класу, підвищення рівня політичної культури еліт та політичної активності громадян, усвідомлення місця і ролі політичної влади, відповідальності за власний раціональний вибір форм та напрямків діяльності з боку еліт стають одними із головних. Взаємодія еліт перетворюється на силове поле політичної діяльності, у який поступово втягуються усі суспільні проблеми (від мови та історії до фінансів та власності). Саме від рівня взаємодії еліт в українському суспільстві певною мірою залежить успіх демократичних перетворень.

У теоретико-методологічній традиції дослідження інтеракції політичних еліт з точки зору символічного інтеракціонізму виділяються дві американські соціологічні школи – чиказька й айовська. Представників чиказької школи (Г. Блумер, А. Стросс, Т. Шибутані, Р. Парк та ін.) у інтеракції еліт більшою мірою цікавив вплив на суспільство: процеси становлення соціальних зв'язків, розвиток соціальних явищ і конституювання об'єктів у ході взаємодій елітних груп. У вивченні суспільства представники даної школи більше уваги зосередили на процесуальних аспектах соціальної взаємодії, тому що вважали, що еліти знаходяться в стані безупинних взаємних зв'язків (один з одним і з іншими соціальними групами), у ході яких постійно змінюють визначення і значення політичного простору.

Згідно з концепцією символічного інтеракціонізму, поведінка представників еліти у процесі інтеракції не є результатом тиску

навколишнього середовища, стимулів, мотивів, соціальних установок чи ідей. Вона виникає в результаті того, як політичний актор інтерпретує ці речі й поводить з ними в дії, яку він конструює. Термін «символічна інтеракція» відноситься до абсолютно визначеного, особливого виду інтеракції, що здійснюється елітами. Особливість цієї інтеракції полягає в тому, що актори інтерпретують чи визначають дії один одного, а не просто реагують на них. Їхні реакції не викликаються безпосередньо діями іншого, а ґрунтуються на значенні, яке вони надають подібним діям. Таким чином, інтеракція еліт опосередковується використанням символів, їхньою інтерпретацією чи наданням значення діям інших акторів.

Переважає більшість ситуацій, з якими зіштовхуються політичні еліти в даному суспільстві, інтерпретуються та «структуруються» ними одним і тим самим способом. За допомогою попередньої інтеракції вони розвивають і здобувають загальне розуміння чи визначення того, як треба діяти в тій чи іншій ситуації. Ці загальні визначення дають можливість політичними елітам діяти однаково. Поведінка акторів, що переважно повторюється у подібних ситуаціях, не повинна привести до омани, що тут немає процесу інтерпретації, навпаки, навіть якщо дії учасників і однакові, ці дії конструюються ними за допомогою процесу інтерпретації.

У цьому сенсі, з точки зору символічного інтеракціонізму та в цілому представників інтерпретативних парадигм, можливий розгляд символічної діяльності у політичній інтеракції виходить з уявлення про трансформації політичної реальності у практично необмежену кількість символічних реальностей. Теоретики символічного інтеракціонізму зближують поняття символу й інтеракції, комунікації і політики, а концепція символічного обміну наголошує здатність знака слугувати інструментом поширення будь-яких соціальних, культурних і політичних цінностей. У політичній інтеракції розуміння символу у широкому сенсі, як того, що відкриває можливості комунікації та політичної діяльності, не виключаючи проблеми політичних та соціальних маніпуляцій ідеями та ідеологіями, доповнюється, завдяки мас-

медіа, виконанням спеціальних функцій, таких як передача інформації, контроль за діями і спрямовування інтеракції, політичної мобілізації тощо.

Окремо слід наголосити на відмінностях у трактуванні сутності процесу взаємодії політичних еліт у представників двох європейських моральних доктрин – лібералізму та комунітаризму.

Перший підхід зобов'язаний своїм виникненням формування сучасної концепції політичного в лоні європейської цивілізації у Новий час і традиційно відтворюється ліберальною думкою. Тут діяльність еліти та взаємодія еліт нерозривно пов'язано з правом як головною метою політичного суспільства (Дж. Ролз, Т. Нозік, Р. Дворкін та ін.).

Для античної парадигми, представників німецької класичної філософії (передусім Г.-Ф. Гегеля) та сучасних авторів комунітарної парадигми соціальних та політичних досліджень характерним є осмислення діяльності еліт в контексті орієнтації на загальне благо як вищу мету політики. Цей підхід генетично пов'язаний з ідеями античних мислителів – Платона, Аристотеля, Цицерона і проходить через твори Г.-Ф. Гегеля до сучасних комунітаристів (Ч. Тейлор, А. Макінтайр та ін.).

У сучасних умовах інтеракція політичних еліт обумовлена наступними соціальними факторами :

- становлення інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами та обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт;

- відмова від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті політичних рішень інформаційної доби, посилює політичну відповідальність еліт.

Аналіз процесу інтеракції еліт відкриває нові можливості для раціонального, більш адекватного розуміння відносин, які формуються у нестабільних суспільствах з політичними та державними інститутами, що зазнають змін. Взаємодія еліт відображає і визначає динамічні процеси взаємного впливу різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів, взаємну обумовленість їхньої діяльності, і, як наслідок – зміну стану кожного з них.

У сучасних умовах взаємодія еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, інтеракція еліт розгортається у специфічному комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Інтеракція політичних еліт – це динамічний процес безперервного взаємного узгодження дій, значення яких не закладене у самому світі політичного, воно твориться та перетворюється в його визначеннях, які еліти (індивідуальні та колективні політичні актори) постійно і взаємно демонструють. «При цьому право та можливість демонструвати та презентувати свою точку зору актори отримують, займаючи певну політичну позицію, топологічне знаходячись у певній точці політичної реальності» [201, с. 14].

Інтеракція еліт у сучасних умовах передбачає продуктивну взаємодію, взаємне інформаційне збагачення учасників, їхній взаємовплив, а не просте спілкування, у процесі інтеракції як комунікативної взаємодії актори потребують позитивного впливу один на одного. Взаємодія еліт виступає як інтегруючий фактор політичного простору, сприяє утворенню соціальних та політичних структур, а кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як засіб одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює розвиток, у ході якого виявляються можливі протиріччя елітних груп та засоби їх подолання.

«Статусні характеристики, що проявляються в побудованих таким чином дискурсах, які індивіди набувають до, в межах і після конкретного

інтерактивного акту, також мають визначальний характер щодо структурування (ієрархічного чи мережного) взаємин всередині локального владного поля. Володіння індивідом тим чи іншим статусом зумовлює межі його комунікативної компетенції і персональної та групової ідентифікації. Далі сформований в межах групи відповідного статусу дискурс активно впливає на формування та підтримку тезаурусу, мови та поведінки особи, що репрезентує цей статус у взаємодії з представниками інших груп» [105, с. 134].

Особливого значення у процесі інтеракції еліт набувають символи, їх використання у мас-медіа та розуміння громадянами у періоди суспільних змін, коли перехід від авторитаризму до демократії супроводжується символічним (а відповідно – смисловим) наповненням: «У перехідні епохи символи активно використовуються для створення чіткої демаркаційної лінії між ідеологічними світами. При загостренні соціальних протистоянь полярна символічна ідентифікація (влада — опозиція, проєвропейський — проросійський вибір, «месія» — «стабілізатор») домінує у політичних комунікативних процесах і переважає інші (наприклад, рефлексивно-діалогічні) види соціальних репрезентацій» [144, с. 49].

У колишньому Радянському Союзі, який від решти світу відділяли не лише реальні державні, а й віртуальні знакові кордони, символи творили нову історичну космологію («постріл Аврори», «штурм Зимового», «перемога партії більшовиків»). Радянські свята задавали циклічність ідеологічного життя, а сам репертуар свят спрямовувався на конструювання нових сакральних об'єктів; монументальні об'єкти ідолопоклоніння – пам'ятники, постаменти, бюсти вождів, лозунги, емблеми, транспаранти, кількість яких була особливо відчутна і нівелюючи для культурного життя у національних республіках, – «довершували символічний портрет тоталітарної держави» [144, с. 50]. Як продовження боротьби за символічне панування й домінування можна розуміти демонтаж пам'ятників тоталітарної епохи та інші процеси. Зміна календаря, завершена у 2002 році, коли в Україні

перестали відзначати державне свято 7 листопада, стала ще одним важливим етапом прощання із конотативним полем радянської дійсності та знаковою подією для поля інтеракції політичних еліт.

Це стосується взаємодії еліт не лише у політичній сфері, а й у економічній: «Символічні позиціювання в економічній сфері так само виразні, як і в політичній. За допомогою символів суспільство моделює свого соціоекономічного суб'єкта, пояснюючи йому мету його існування та нав'язуючи манери зовнішньої пристойності (одяг, обов'язкові до володіння речі, обов'язкові до виконання ритуали). Виразна символіка у героїв ринкової епохи, які сягнули вершин бізнесового успіху. Преса оперує цими знаками із цілковитим усвідомленням їх ідентифікаційної ролі» [144, с. 51].

При сприйманні конденсаційних символів людина абстрагується від реальних об'єктів, які стоять за ними, і занурюється у конотативну ауру знака: Конденсовані символи викликають емоції, пов'язані із ситуацією. В одну символічну подію, знак або вчинок вони спресовують патріотичну гордість, хвилювання, спогади про минулу славу чи приниження, обіцянки майбутньої величі — окремі із цих емоцій чи усі їх разом. Топоніми з меморіативною функцією «Мюнхен», «В'єтнам», «Ірак», «Перл-Харбор», «Уотергейт», «Сталінград», «Хіросіма», «Чорнобиль» належать до яскравих прикладів конденсаційних символів у процесі інтеракції політичних еліт.

Варто погодитись із тим, що у сучасному світі «мас-медіа виступають основним середовищем творення іміджевих символів: вони сприяють закріпленню за особою соціальної ролі, а за іменем — виразного сигніфікативного потенціалу. Швидкість трансформації індивідуального знака в надіндивідуальний, символічний, залежить від творчої потужності самої особистості і кількості «обертів» її імені у медіа за одиницю часу. Центральна група символів, репрезентована через ряд визначних імен, консолідує культуру зсередини і робить її пізнаваною для зовнішнього світу» [144, с. 52].

Символи відіграють вирішальну роль у процесі інтеракції еліт,

конструюванні групової та міжгрупової взаємодії, у формуванні політичного іміджу лідера, еліти та групи.

За посередництвом та допомогою різноманітних символічних форм політичні еліти досягають ряд цілей: розшифровує значення своєї діяльності, ідеологічно позиціонує та ідентифікує себе, нагадує про суть своїх програмових завдань, заявляє про мету поточної кампанії і найближчі цілі. При цьому відтворення колективних уявлень відбувається разом з навчанням дивитися на себе очима узагальненого іншого.

На думку В. Ковалевського, «Відповідним інструментом для підтримання безпеки існуючих в основі ролевих статусів дискурсів виступають системи символів. Але необхідно зазначити, що, в свою чергу, наявність систем загальноприйнятих символів, з одного боку, створює умови для їхнього функціонування поза межами дискурсів (і відповідно мови), у яких вони створювались, а з іншого, – у такому разі дозволяє обходитися без мови взагалі, що є забезпеченням процесів невербальної комунікації й інтеракції, яка має компліментарний характер в інтерактивному процесі» [104, с. 510].

З погляду функціонування символічних систем підтримки інтеракцій, політична еліта виступає представником, довіреною особою і нарешті сама стає символом, уособлюючи певний політичний режим, ідеї чи інститут.

Для підтримки цього статусу елітарні групи повинні всіляко створювати, підтримувати та забезпечувати трансляцію відповідних стійких символічних систем, в іншому разі – створюються небезпеки ротації політичних еліт представниками нових, більш міцних чи доречних у даний час символів.

У посткомуністичному політичному просторі інтеракція еліт формується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, через неусталені правила вона потребує постійного визначення реального на даний час стану справ, яке складається у процесі інтерпретації та реінтерпретації дій інших елітних груп.

На думку Д. Яковлева, «Комунікаційна взаємодія сучасної доби, опосередкована технологічними новаціями, трансформує політичні інституції та створює нові виклики для демократії. Один з таких викликів, що несе в собі потенційну загрозу появи нової форми тоталітаризму (інформаційного), це – медіатизація політики. Саме тому, раціонально аргументована комунікація, вироблення традиції відкритого політичного дискурсу стають необхідними складовими, які забезпечують позитивну динаміку політичного процесу» [201, с. 15].

Повною мірою це стосується інтеракції політичних еліт, у якій особлива роль належить комунікативній раціональності. Комунікативна раціоналізація інтеракції політичних еліт відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила соціального регулювання за допомогою дискурсивного формування суспільної думки й волі.

У процесі взаємодії політичних еліт раціональна аргументація покликана забезпечити вільну й рівну участь усіх елітних груп у сумісному пошуку істини, де немає жодного примусу, крім сили кращого аргументу.

Таким чином, відбувається поступова трансформація функцій політичних еліт – від класичних функцій (політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу, політичної інтеграції та ін.), до функцій у інформаційному суспільстві – комунікативної, репрезентативної, символічної.

На думку засновника «теорії обміну» Дж. Хоманса, взаємодія політичних еліт являє собою обмін цінностями – як матеріальними, так і нематеріальними [Див. детал. : 1].

Кожний політичний актор, демонструючи ту чи іншу поведінку, може понести витрати, і в кожного актора є більш, ніж один доступний йому спосіб поведінки. Взаємодія політичних еліт являє собою обмін цінностями, як матеріальними, так і нематеріальними, наприклад, знаками схвалення чи престижу. Такий процес впливу має тенденцію до забезпечення рівноваги чи

балансу між обмінами.

Теорія обміну Дж. Хоманса пояснює соціальну взаємодію на основі вільного вибору, у ході якого обмін виступає універсальною основою інтеракції [Див. детал. : 1]. У нього є своя структура і принципи, і в ідеалі він відбувається на еквівалентній основі. Однак у дійсності відбуваються постійні відхилення, що і створюють найскладніший візерунок людської взаємодії.

Слід відзначити, що поведження політичних акторів складніше, ніж припускає теорія обміну, і, очевидно, люди реагують не тільки на вчинки інших людей, але і на їхні наміри. Сутність символічного інтеракціонізму полягає в тому, що взаємодія між людьми розглядається як безупинний діалог, у процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного і реагують на них.

Варто погодитись із тим, що «Політичні еліти часто виступають засновниками ЗМІ і таким чином визначають редакційну політику у контексті обраної інформаційної стратегії. Не вступаючи у взаємодію безпосередньо, вони часто залишаються поза прямим впливом зворотного зв'язку, який до того ж у традиційних засобах масової інформації є достатньо неефективним через об'єктивну обмеженість місця чи часу і часто знову-таки віддзеркалює редакційну політику. Серед теле- і радіозасобів масової інформації та комунікації зазвичай домінують загальнодержавні з розвинутою інфраструктурою, що дає їм змогу охоплювати значні частини населення, у той час як місцеві канали технологічно і фінансово значно відстають і часто є достатньо непопулярними для їх ефективного використання. Сьогодні існує фактична монополія пануючої регіональної чи загальнодержавної еліти на електронні та інші ЗМІ, що робить «можливим їх ефективне застосування з метою формування масових настроїв і програмування політичної поведінки громадян, прищеплюючи їм, а особливо молоді, вигідні еліті цінності», тобто слугує підтримці символічної системи, яка продукується політичною елітою [103].

Політичні партії, громадські і релігійні організації та інші структури опосередкування також відрізняються в залежності від культурно-історичних контекстів і специфіки, але все ж таки можуть бути за певних умов суб'єктами взаємодії еліт, хоча і не мають можливості звернення до такої аудиторії, як у ЗМІ та ЗМК, виходячи зі специфіки власної діяльності.

Своєрідний синтез концепцій символічного інтеракціонізму і теорії ролей запропонував Ірвінг Гофман, обґрунтувавши «драматургічну модель» соціальної взаємодії у цілому, яку можна застосувати для аналізу взаємодії еліт. Завдяки його роботам у науковий обіг міцно ввійшла метафора «сцени» (і розуміння громадського життя як «інсценування»), а також такі поняття як «презентація» і «рольова дистанція». І. Гофман розглядає взаємодію еліт як драматичні спектаклі в мініатюрі: люди діють подібно акторам на сцені, використовуючи «декорації» і «навколишнє оточення» для створення визначених вражень [64, с. 105].

Згідно з І. Гофманом, «порядки інтеракції», вибудовані у певний континуум, з'єднують індивідуальну дію із соціальною структурою й інститутами суспільства [64, с. 105].

У своїй теорії І. Гофман розвиває аналіз безпосередньої (лицем до лица) соціальної інтеракції. І. Гофман стверджує, що особистість є соціальним, точніше інтерактивним, явищем [64, с. 106].

Повертаючись до праць представників конструктивізму, слід відзначити погляди засновника «теорії структурації» Е. Гіденса [54] на співвідношення структури і дії, індивіда і соціальної тотальності. Відзначаються і від уявлень про індивіда як «вільного діяча», що володіє всіма ресурсами і можливостями для конституювання соціальних відносин, і від концепцій, що приписують домінуючу роль у визначенні взаємодії індивідів надіндивідуальним властивостям соціального цілого.

Вводячи термін «структурація», Е. Гіденс прагнув підкреслити, що структурні властивості соціальних систем існують тільки в процесуальному вимірі і є постійно відтворюваною модальністю очевидного інституційного

порядку в суспільстві, і що соціальні взаємини людей володіють рядом властивостей, які не можна вивести прямо ані з інтенційності акторів, ані з інституційного профілю конкретного суспільства. Тобто суспільство створене активною діяльністю суб'єктів, рефлексивної за своєю природою: «Виробництво суспільства – це уміле конструювання, забезпечуване і реалізоване людськими істотами. Воно можливо лише тому, що кожен член суспільства є практикуючим соціальним теоретиком: здійснюючи будь-які взаємодії, він переважно звертається до своїх знань і теорій; і саме використання цих практичних ресурсів є умовою здійснення взаємодії взагалі» [54, с. 112].

Предметом соціальних наук, відповідно до теорії структурації, є не досвід індивідуального актора і не існування будь-якої форми соціетальної тотальності, а соціальні практики, упорядковані в просторі і в часі. Уміння індивіда знаходити і пояснювати самому собі причини і цілі дій Е. Гіденс називає раціоналізацією. Раціоналізація дії – це здатність індивіда рутинно підтримувати постійне «теоретичне розуміння» основ власних вчинків. Така здатність не є тотожною дискурсивному осмисленню й оформленню своєї поведінки, це уміння розбиратися в намірах і причинах дії. Раціоналізація дії – стійка характеристика повсякденної практики, тому що «є невід'ємною рисою поведінки компетентних соціальних суб'єктів і є головною підставою, за якою навколишні судять про «компетентність» індивіда» [54, с. 113].

Е. Гіденс визначає структуру як генеративні (породжуючі) правила і засоби (ресурси), організовані як іманентні властивості соціальних систем. Завдяки ним забезпечується зв'язаність часу і простору.

Відповідно до такого підходу, соціальні структури існують винятково як «структуруючі властивості», якими визначаються базові характеристики соціальних систем чи колективних утворень; вони являють собою віртуальний порядок елементів і характеризуються відсутністю суб'єкта. Структуруючий вплив цих властивостей складається з двох аспектів.

По-перше, це оформлення зразків, правил взаємодії агентів («паттерни

інтеракцій»), по-друге, – конституювання тяглості взаємодії. Таким чином, структуруючі властивості обумовлюють існування більш-менш однакових соціальних практик у часі і просторі і додають їм «систематичної» форми.

Дуальність структури виникає з характеру соціального життя, що принципово самовідтворюється, і виражається у взаємній залежності структури і суб'єкта дії.

Відповідно до концепції дуальності, правила і ресурси, якими індивіди керуються при взаємодії, одночасно є не тільки засобами відтворення соціальної дії і соціальної системи, але і вони самі реконституюються за допомогою цієї взаємодії.

Таким чином, структура являє собою спосіб дії, за допомогою якого через установлення відносин, зв'язків між конкретним контекстом і певною тотальністю соціальне відтворюється у своїй цілісності. Е. Гіденс визначає поняття «структурації» як процес організації і відтворення системи суспільних відносин, що супроводжує соціальну взаємодію і відбувається завдяки застосуванню агентами правил, що породжують систему, і ресурсів. Структура як обмежує дію політичних еліт, так і створює можливості для її здійснення.

Німецький дослідник Н. Луман у межах теорії соціальних систем застосовує теорію комунікації для аналізу взаємодії та визначення трьох рівнів утворення систем: інтеракції, організації і суспільства [130, с. 114]. Інтеракції, або як їх називає Н. Луман, прості соціальні системи, допускають особисту присутність учасників і їхнє взаємне сприйняття. Системи інтеракції дуже обмежені за своєю потужністю і тривалістю існування. Вони можуть одночасно обговорювати лише одну тему, а разом із закінченням присутності учасників закінчується й існування інтеракційної системи. Організації, які можна позначити як проміжний рівень утворення систем, є формальними організаціями. Доки будь-хто є членом організації (певної елітної групи тощо), він підкоряється комплексу правил діячів у цій організації. У якості аутопойетичних систем організації операційно закриті за

допомогою рішень. Рішення є для членів обов'язковими, оскільки вони здійснюються на основі правил організації.

Н. Луман аналізує символічно узагальнені посередники комунікації (мас-медіа) як механізми, що можуть виникнути насамперед там, де повинні бути створені додаткові джерела мотивації для прийняття малоймовірних умов: «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, у якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа... З іншого боку, ми так багато знаємо про мас-медіа, що не можемо довіряти їм. Захищаючись, ми обвинувачуємо їх у маніпуляції, однак це обвинувачення не спричиняє значимих наслідків, оскільки знання, запозичене в мас-медіа, немов саме по собі утворює закриту структуру, яка сама себе підтримує. Подібне знання ми характеризуємо як сумнівне, і, усе-таки, змушені на нього опиратися і з нього виходити. Рішення цієї проблеми не може впливати з виявлення деякого таємного ляльководи на задньому плані» [130, с. 115].

Поняттям «мас-медіа» Н. Луман позначає всі суспільні установи, що використовують технічні засоби для поширення повідомлень (комунікації) [130, с. 116]. Вирішальне значення тут має те, що між відправником і адресатами не може відбутися безпосередня інтеракція. Саме тому існує реальність мас-медіа, які не здатні приймати за істину самих себе. Отже, вони повинні конструювати якусь реальність, а саме, ще одну реальність, відмінну від них самих. Реальність виробляється усередині системи через додання змісту.

Комунікація, суспільна структуроутворююча одиниця, згідно з Н. Луманом, має і внутрішню структуру, а саме, конституйована трьома елементами: повідомленням, інформацією і розумінням [130, с. 117]. Утім, ці елементи не слід розглядати як самостійні даності, що існують і самі по собі (поза, до чи після комунікації). Вірніше було б сказати, що комунікацію уможлиблює відношення цих елементів, конститутивне для неї розрізнення повідомлення й інформації.

Комунікація здійснюється в тому випадку, якщо з повідомлення

виділяється інформація. Усвідомлення цього розрізнення (і одночасно єдності) повідомлення й інформації являє собою розуміння. Інформація є «різниця, що породжує різницю» у процесі інтеракції політичних еліт.

Вкрай важливим для розуміння сутності інтеракції політичних еліт виступає інтерпретація Н. Луманом поняття «влади», яка розуміється дослідником як «символічно генералізований комунікативний засіб» [128, с. 8]. Основним наслідком такого розуміння влади є відмова від того, щоб розглядати владу як певну якість чи здатність, властиву комусь з партнерів владних відносин.

Здатність влади до постійної селекції й обмеження можливих дій саме і служить для Н. Лумана критерієм оцінки влади: «високий раціоналізм сильної влади полягає не в переслідуванні форсованих і проте добрих цілей, що завжди залишаються проблематичними, але в тім, що усе більше число можливостей піддається усе більшому числу обмежень» [128, с. 10].

У сфері влади це виражається у тому, що відбувається диференціація посади й особи і формується зв'язок між владою і посадою, а не між владою й особистістю.

Отже, насамперед простір інтеракції включає сконструйований простір – соціальна композиція груп учасників визначається заздалегідь.

На думку французького дослідника П. Бурдьє, у просторі інтеракції відбувається перетин декількох різних соціальних полів. У їхній боротьбі за те, щоб нав'язати свою інтерпретацію, яку потрібно представити як «безпристрасну», тобто щоб змусити глядачів визнати свій погляд об'єктивним, у розпорядженні політичних еліт – агентів політичної взаємодії є ресурси, що визначаються їхньою приналежністю до об'єктивних ієрархічно упорядкованих полів і їх позицією у відповідних полях.

Говорячи про структурний конструктивізм П. Бурдьє, варто звернутися до тріади: «поле» – «капітал» – «габітус», навколо яких вибудовується його система, яка включає цілий арсенал взаємозалежних і взаємовизначаючих понять, що дають можливість звертатися до аналізу взаємодії політичних

еліт [35, с. 185].

П. Бурдьє зазначає, що «в самому соціальному світі, а не тільки в символах, мові, міфах та ін. існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості і волі агентів, здатні направляти чи придушувати їхні практики чи уявлення... існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, що є складовими частинами того, що я називаю габітусом, а з іншого боку, – соціальних структур і, зокрема, того, що я називаю полями чи групами, і що переважно називають соціальними класами» [35, с. 186].

Він вважає, що тільки звернення до практики – об'єктивованих і інкорпорованих продуктів практичної історії, структурам і габітусам дозволяє уникнути, здавалось би, неминучого вибору між об'єктивізмом і суб'єктивізмом у методології соціальних та політичних досліджень.

Взаємодія політичних еліт, за П. Бурдьє, структурована двічі. По-перше, існує первинне чи об'єктивне структурування – соціальними відносинами.

Ці відносини опредмечені у розподілах різноманітних ресурсів (виступаючих структурами панування – капіталами) як матеріального, так і нематеріального характеру. По-друге, соціальна дійсність структурована уявленнями агентів про ці відносини, про різні суспільні структури і про соціальний світ у цілому, що впливають на первинне структурування.

Символічний капітал, на думку П. Бурдьє, різновид соціального, пов'язаний з володінням певним авторитетом, репутацією; це капітал визнання групою рівних і зовнішніх інстанцій (публікою). Розподіл капіталів між агентами виявляється як розподіл влади і впливу в цьому просторі. Сукупність усіх соціальних відносин не є чимось аморфним й однорідним, але наділено відповідною структурою.

Дана обставина привела П. Бурдьє до формулювання поняття «поле», що розуміється як відносно замкнута й автономна підсистема соціальних відносин.

Логіка функціонування поля конструюється з різних позицій (що

входять у поле в даний момент часу й у даних умовах), формуючи, у свою чергу певний простір можливостей для кожного агента. Ансамбль позицій – це розподіл поля відповідно до логіки боротьби за різні можливості.

Поле не є простим позначенням формальних зв'язків, застосовних до будь-якого соціального утворення, але виступає в ролі модуса соціальної дійсності. Відповідно, габітус позначає сукупність придбаних установок, схем сприйняття, оцінок і дій, що нав'язуються соціальним контекстом у певному місці й у певний час.

Отже, у сучасній ситуації політична інтеракція еліт розгортається в умовах плюралізму світів, звільнення політичного поля від твердого контролю спільності: родини, клану і племені, збільшення технологічної влади над природою і іншими людьми.

Процеси раціоналізації, запущені економічною та політичною модернізацією, позбавляють інтеракцію політичних еліт традиційних основ, руйнують символічний універсум релігії.

Проте в багатьох країнах, де відбуваються процеси модернізації, актуальним є не стільки поліпшення економічних та соціальних умов чи демократизація політичного простору, а очікування дива, містика й магія виявляються більш живучими, ніж раціональні проекти реформ. Тому сьогодні важливим завданням є підтримка раціоналізації інтеракції політичних еліт у полях політики, економіки та технології.

На думку В. Ковалевського, політичній еліті на всіх рівнях «сьогодні необхідно виробити спільний загальнодержавний дискурс, на основі якого можливий розподіл меж відповідальності у контексті загальної політики, але з урахуванням конкретних специфічних рис окремого регіону. Поглиблення вивчення механізмів функціонування систем інформаційних інтеракцій і можливостей їх використання елітами і окремими громадянами, а також інформація щодо структури потреб регіону дасть змогу значно ефективніше розподіляти централізовані ресурси, запобігати конфліктам і забезпечувати підтримку спільно виробленої загальної стратегії розвитку України» [104,

с. 509].

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у механізмах ротації політичних еліт, які сформувались історично, процес взаємодії політичних еліт – це важлива характеристика демократичного політичного режиму.

Висновки до другого розділу

Підбиваючи підсумки проведеного у другому розділі дисертації теоретико-методологічні основи дослідження інтеракції політичних еліт, можна сформулювати наступні висновки, які узагальнюють матеріал, викладений в кожному із підрозділів.

По-перше, у модерних теоріях еліту переважно протиставляли поняттю маси і підносили її як порятунок від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та мас.

По-друге, інтерпретативну парадигму можна розуміти як теоретико-методологічний підхід у соціальних і політичних науках, якому відповідає інтерпретативна модель пояснення й розуміння інтеракції еліт. Основу інтерпретативного підходу в сучасній науці складає культурологічна модель тлумачення форм людської діяльності, які можуть бути представлені як символічні, породжувані всередині відповідного світу значень, певного соціального, символічного й політичного контексту. У цьому сенсі метою дослідження політичної інтеракції стає не пошук причинно-наслідкових

зв'язків, а тлумачення, інтерпретація дій людей, яка враховує точку зору діючого і множинність позицій політичного простору.

Дослідження феномену інтеракції політичної еліт набуває особливої ваги у перехідні періоди, які супроводжуються кризою довіри між суспільством та владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення ефективності діяльності еліт, демократизацією процесу прийняття та реалізації політичних рішень.

РОЗДІЛ 3

Інституціоналізація взаємодії політичних еліт в Україні як складова демократизації

3.1. Інституціоналізація держави та громадянського суспільства як основа інтеракції політичних еліт в Україні.

Інституційну та правову основу інтеракції політичних еліт в Україні формують інститути державної влади, їх діяльність та взаємодія між собою та з інституціями громадянського суспільства.

Дослідження інституціоналізації держави та громадянського суспільства як основи інтеракції політичних еліт в Україні дозволяє виокремити етапи складного та багатofакторного процесу взаємодії еліт, проаналізувати особливості становлення елітних груп в Україні та механізми їхнього впливу на політичний процес.

При цьому, необхідно враховувати, що процес інтеракції політичних еліт в Україні характеризується системними трансформаціями, які пов'язані із переходом до демократичного політичного режиму.

Однією із визначальних складових демократизації (так само, як і дедемократизації) виступає діяльність політичних еліт, які впливають на прийняття та реалізацію політичних рішень, визначення стратегії та тактики перетворень, їх темпу та спрямованості.

Становлення державності, розвиток демократичних політичних інститутів та конституційно-правових основ також обумовили необхідність осмислення ролі інтеракції політичних еліт у цих неоднозначних процесах на шляху від авторитаризму до демократії.

Після 1991 року формування нових державних інституцій та встановлення правового та політичного балансу між ними став наслідком інтеракції посткомуністичних еліт та, водночас, заклав основи їх подальшої взаємодії. На наступних етапах розвитку взаємодії політичних еліт,

паралельно із державотворенням відбувались докорінні зміни у партійному просторі, діяльності мас-медіа та інституціях громадянського суспільства.

В сучасних умовах інституціоналізація держави та громадянського суспільства забезпечує модернізаційний розвиток та демократизацію, наділяючи представництвом одних учасників політичного процесу та відштовхуючи інших.

Без інституціалізації, без політичних інститутів демократії жодна сучасна демократична держава існувати не може. «Інститути та ступінь інституціалізації, отже, є одним із критеріїв для визначення рівня організованості та наявності порядку в сучасній демократичній державі» [94, с. 70].

Саме тому сьогодні одним із актуальних завдань для політичної теорії та практики виступає дослідження інтеракції політичних еліт, як представників держави так і не-державних громадських інституцій і окремих акторів, що визначають якісні характеристики політичного процесу в цілому. На особливу увагу заслуговують соціальні та політичні трансформації, які спричиняють зміни відносин між елітами, суспільством та державою.

Проблема інституційного оформлення та трансформації держави й громадянського суспільства у напрямку демократизації, їх впливу на інтеракцію політичних еліт досліджувалась у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, Зб. Бжезинський, М. Вебер, С. Верба, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Геллнер, К. Гьоффе, Л. Даймонд, Д. Дарендорф, Р. Даль, Г. О'Доннел, Д. Істон, Т. Карл, Т. Карозерс, Г. Колодко, Дж. Кін, А. Лейпхарт, С. Майнверінг, Л. Пай, К. Поппер, А. Пшеворський, Д. Растоу, Дж. Сарторі, Г. Соренсен, А. Степан, Л. Уайтхед, Ф. Шміттер, Й. Шумпетер та ін.

Розгортаючи аналіз інституціоналізації держави та громадянського суспільства як основи інтеракції політичних еліт в Україні, автор спирається на здобутки таких українських вчених, як Є. Бистрицький, Г. Бірюков, А. Гальчинський, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, О. Дергачов, Г. Зеленько, Ф. Кирилюк, М. Козюбра, А. Колодій, І. Кресіна, С. Макеєв,

М. Михальченко, Л. Нагорна, С. Наумкіна, М. Орзїх, Р. Павленко, А. Пахарєв, А. Пойченко, В. Полохало, Ф. Рудич, С. Рябов, С. Телешун, Ю. Тодика, М. Томенко, В. Цветков, В. Шаповал, Ю. Шемчушенко, Д. Яковлев та ін.

На відміну від авторитаризму й тоталітаризму, демократія стала символом сучасної політики та урядування у світовому масштабі, основною моделлю взаємодії політичних еліт.

Основним критерієм перевірки політичних еліт в умовах демократії виступає те, чи здатні вони переконати громадян. Відповідно посилюються суспільні очікування від інформаційної «відкритості» політичного простору та діяльності політичних еліт, з'являється впевненість, що більшість проблем можна викласти у дискурсивній формі та вирішити у ході політичного діалогу.

Часто взаємодію політичних еліт в умовах демократії уявляють як відповіді політичних акторів на запитання громадян, які здійснюють тиск на владу через політичну волю і громадську думку. Політична інтеракція еліт сприймається як демократична і в більш реальному випадку, коли політики (прямо, або опосередковано – через мас-медіа) ставлять перед громадою певні питання, а громадська думка формується як реакція на отриману від елітарних прошарків інформацію.

В Україні комплекс взаємопов'язаних проблем правового, економічного, політичного та культурного характеру унеможливорює виконання державою функцій, притаманних сучасному демократичному урядуванню. Державні інститути сприймаються громадянами (напевно, можна сказати теж саме і про їх самоідентифікацію) як самодостатня система, що не зацікавлена у зворотному зв'язку із суспільством та не потребує його участі для ухвалення рішень [201, с. 173].

Відповідно, можна відзначити специфіку сучасного етапу інституціоналізації держави та громадянського суспільства, яка пов'язується із інформаційною хвилею у цивілізаційному розвитку.

Ця специфіка визначає фундаментальні характеристики інтеракції еліт й полягає у наступних положеннях. По-перше, відбувається віртуалізація інтеракції політичних еліт, боротьби за політичну владу та політики у цілому. Політична діяльність та виборчі змагання віртуалізуються.

Дещо перебільшуючи, можна стверджувати, що сучасні політичні еліти перетворюють партії та інші політичні інститути на «бренди», які створюються та функціонують за законами інформаційних технологій, поступово втрачаючи функцію представників громадськості. Політичну боротьбу між елітами перенесено з ідеологій, організацій та програмних положень у сферу віртуальних іміджів.

По-друге, з'являється феномен електронної демократії та е-урядування, які покликані оптимізувати комунікацію між елітою та суспільством, а також між елітними групами. Це сприятиме демократизації системи управління державою, зменшить рівень політичних конфліктів та соціальної напруженості. Електронна демократія дійсно утворює технологічні можливості для прийняття основних політичних рішень безпосередньо громадянами. Широке розповсюдження Інтернету, який включає в себе інформаційну та комунікативну технології на основі відкритих стандартів, у поєднанні з реформами державного управління, відомими як Новий Публічний Менеджмент, позиціонує електронний уряд як важливу та розвиваючу складову порядку денного демократизації. Втім, електронний уряд – це не лише питання про встановлення певної процедури взаємодії еліт чи надання громадянам послуг через Інтернет, а швидше реформування усєї системи взаємодії еліт [201, с. 172].

По-третє, як продовження перших двох положень, на думку Ю. Габермаса, технологія стає одним із визначальних факторів взаємодії еліт, фактично – конкурентом ідеології, міфології та релігії у сучасному світі. Водночас це означає появу особливого типу еліт – «технократії», які мають незаперечні переваги перед партійними та бюрократичними елітами минулого століття. Дійсно, в результаті інформаційних кампаній політична

влада переходить до тих, хто вдало використовує можливості телебачення, а не до тих, хто вміє урядувати в економічній, соціальній та інших сферах [201, с. 175].

В умовах інформаційного суспільства важливим стає не просто формування та взаємодія еліт, державних інститутів та організацій громадянського суспільства, а і процеси легітимації й оптимізації такої взаємодії.

З цією метою використовується принцип розподілу влади у процесі інтеракції політичних еліт, який передбачає інституційне забезпечення діяльності політичної системи, коли задля забезпечення ефективності, законності та раціональності у діяльності державної влади її поділено на три гілки – законодавчу, судову та виконавчу.

Саме такий розподіл закріплено у 6 статті Конституції України, проте сьогодні він потребує наповнення цього універсального конституційного принципу реальним змістом: «у перехідний період змінюється сам тип політичної системи, зростає соціальна мобільність великих мас людей, виникають численні групи інтересів і нові типи політичної поведінки. Політична система цього періоду повинна сприяти відповідному артикулюванню й агрегуванню суперечливих інтересів, задовольняючи основні із них. Перехідна система політичного панування зобов'язана безперервно забезпечувати ефективний і легітимний розподіл суспільних цінностей, що є обов'язковою умовою демократичного розвитку» [111, с. 35].

Для процесу взаємодії політичних еліт у демократичних країнах характерні дві моделі розподілу владних повноважень, так звані «гнучка» і «жорстка». Перша модель характеризується співпрацею та взаємодією усіх груп еліт та гілок влади (за умов верховенства представницької влади) та реалізується у країнах із парламентською формою правління.

У сучасних умовах в реалізації цієї моделі простежуються наступні тренди: «а) в умовах концентрації економічної влади та політичного впливу транснаціональних корпорацій (ТНК) парламент, у зв'язку з неоднорідністю

складу і сильною схильністю до врахування суспільної думки, все менше здатен слугувати слухняним і безвідмовним важелем здійснення політики ТНК; б) простежується тенденція концентрації влади в урядовому апараті, перетворення останнього, а також апарату прем'єра, в особливий орган держави, який існує поряд з урядом; в) різко зменшується колегіальна діяльність уряду, ускладнюються його структури, з'являються неконституційні виконавчі інститути; г) парламенти все більше перетворюються у дорадчий орган, рупор ідей та арену для обговорення здійснюваної політики. Однак обмеження функцій парламенту відбувається лише до певної межі, оскільки вони необхідні для врівноважування претензій конкуруючих групових інтересів. За парламентами залишається функція контролю, коригування та формального санкціонування політики уряду [117, с. 56].

Друга модель виходить із принципів рівноваги, незалежності і взаємоконтролю гілок влади, вона функціонує у країнах із президентською формою правління: «Як сам принцип розподілу влади, так і доповнюючи його механізм «стримувань і противаг» в історичному розвитку США зумовлювались соціально-економічними та політичними факторами, потребами нової буржуазної еліти, яка від самого початку формувалась як плюралістична. Кожна з її складових прагнула вплинути на діяльність держорганів у власних інтересах, використовуючи для цього механізм розподілу влади. Проте система «стримувань і противаг» не могла працювати автоматично як налагоджений механізм взаємодії трьох повністю рівноправних елементів, оскільки сам принцип розподілу влади передбачає стан напруги для підтримання рівноваги всієї системи. Вийти з такого стану можливо лише при посиленні однієї гілки влади, яка найбільше відповідає інтересам буржуазії» [117, с. 57].

Таким чином, конкретна модель інституціоналізації держави (у вимірі розподілу владних повноважень) визначається компромісом зацікавлених у такому розподілі політичних еліт.

У реальній політико-правовій практиці відбувається не розподіл влади, а структурне відокремлення й функціональна спеціалізація окремих органів держави у процесі інтеракції політичних еліт.

Принцип розподілу функцій влади означає не стільки жорсткий поділ функцій і компетенції між владними структурами, скільки механізми їх тісної взаємодії для розв'язання проблем державотворення. Аналіз принципу поділу функцій влади зумовлює потребу розглядати державну владу як цілісний феномен, який поділений і водночас взаємопов'язаний у структурно-функціональному аспекті організаційно-правовим механізмом стримувань і противаг.

Сьогодні принцип поділу функцій влади має два основних тлумачення, практичним утіленням яких (та, відповідно наслідком взаємодії еліт) є президентська та парламентарна (а також змішана) республіки.

У першій інститут Президента ототожнюється із главою виконавчої влади, у другій – він виступає лише в якості арбітра у відносинах між іншими гілками влади, до жодної з яких функціонально не належить.

Перше тлумачення передбачає формальну ізолюваність кожної із влад, відсутність між ними тісних функціональних відносин : виконавча влада має порівняно невелику можливість для втручання у сферу компетенції законодавчої влади, а остання зберігає певні засоби контролю за діяльністю першої. При цьому обидві влади залишаються незалежним одна від одної.

В європейській політико-правовій доктрині домінує уявлення, що ототожнення глави держави з будь-якою з гілок влади веде до гіпертрофії влади президента, що може порушити баланс державної влади, і, відповідно, спотворити застосування самого принципу поділу функцій влади. Ця доктрина описує главу держави як особу, що не утворює окремої гілки влади і, зокрема, не будучи формально поєднаним із системою органів виконавчої влади, виступає в ролі арбітра у процесі взаємодії еліт, забезпечуючи взаємодію в системі органів державної влади загалом.

Відповідно до такого тлумачення принципу розподілу функцій влади, окремі ланки державного механізму, що уособлюють відповідні функції, незважаючи на їх формальний поділ, повинні тісно співпрацювати і взаємодіяти.

Таке тлумачення принципу поділу функцій влади найбільш відповідає природі парламентарних форм правління. Багато теоретиків, виходячи з особливостей організації та діяльності державного механізму в умовах парламентаризму, не бачать тут потреби в чіткому розподілі функцій влади.

Практичним вираженням згаданої концепції є організація системи стримувань і противаг у змішаних республіках. Змішана республіка поєднує в собі елементи парламентарної і президентської форм правління, що виражається насамперед у своєрідній подвійній підконтрольності й відповідальності уряду перед парламентом і президентом.

З погляду загальної теорії систем принцип розподілу функцій влади запобігає монополізації влади з боку однієї особи чи елітної групи. Він є втіленням принципу плюралізму як одного з фундаментальних принципів сучасної демократії у структурно-функціональному аспекті.

Принцип розподілу функцій влади в умовах розвиненої демократичної державності став одним з головних засобів обмеження державної влади, інституційною гарантією прав та свобод особи.

У вітчизняній практиці взаємодії політичних еліт система стримувань і противаг простежується, зокрема, в таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності, можливість розпуску парламенту за певних обставин, незалежність судового корпусу, вето, резолюція осуду, контрасигнатура, імпічмент тощо.

На жаль, суспільно-політичне життя сучасної України засвідчує не тільки здобутки в державно-політичній сфері, а й низку проблем, пов'язаних, зокрема, із реалізацією принципу поділу функцій влади. Політична практика взаємовідносин вищих органів державної влади в Україні часто демонструє їх деструктивну поведінку та недієздатність, відсутність сталої співпраці гілок

влади для проведення життєво необхідних економічних, соціальних і політичних реформ [114].

Реалізація принципу розподілу функцій влади має особливе, виняткове значення в розв'язанні проблем, що супроводжують процес взаємодії політичних еліт.

Конституція України гарантує громадянам право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також на свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України.

Крім того, Конституція встановила, що громадське життя в Україні ґрунтується на принципах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Сучасне політичне життя в країні є досить різноманітним, однак кількісна сторона не завжди є показником того, що різні політичні сили мають можливість впливати на громадське життя.

Опозиція у цьому аспекті є одним з найбільш ефективних інститутів, які сприяють виявленню та захисту індивідуальних і групових інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Основним джерелом традиціоналістської тенденції виступають соціокультурні фактори, під впливом яких в суспільстві відтворюються і закріплюються доіндустріальні форми суспільних відносин – тяжіння держави до політики адміністративно-патримоніального типу, схильність громадян до неформалізованої політичної активності та ін.

Серед характеристик політичного процесу перехідного періоду можна назвати наступні :

По-перше, значна політична нестабільність, тобто існування та поява непередбачуваних обставин і результатів та інституціональна мінливість.

По-друге, слабкість або недовірність політико-правових та соціальних обмежувачів діяльності основних впливових політичних та економічних акторів, зміни у законодавстві.

По-третє, крихкість та нетривалість політичних союзів, коаліцій та асоціацій, що призводить до суперечливості політичних рішень та нездатності виробити єдину послідовну державну стратегію розвитку.

Для виконання завдання інституціоналізації влади в умовах перехідного періоду передусім необхідно забезпечити правову основу державної діяльності.

Саме тому першочерговими політичними завданнями перехідного етапу є демонтаж правової системи авторитарного зразка, скасування положень законодавства, що суперечать демократичним нормам та практикам.

Водночас необхідний консенсус всередині еліт задля прийняття та реалізації демократичної конституції, яка б дозволила встановити процедурні правила для забезпечення політичних прав і свобод громадян, розгортання політичної конкуренції та сталого економічного зростання.

Специфічними рисами перехідного політичного процесу в аспекті становлення демократичних інститутів виступають: «1) їх рух від тоталітарних режимів, базованих на комуністичній ідеології; 2) їх особливе соціально-економічне, політичне та ідеологічне середовище; 3) масштабність, глибина, болючість і суперечливість політичних, економічних і соціальних реформ, необхідних для їх реалізації; 4) слабка контрольованість основних економічних процесів; 5) залежність від зусиль у сфері ідей, оскільки комуністичні режими, створивши найбільш загальні модернізаційні передумови демократії, зруйнували або уповільнили розвиток найбільш важливих соціальних та ментальних передумов цього ладу; 6) майже повсюдна відсутність в еліти необхідних знань, навичок і досвіду в справі розбудови демократичної політичної системи й відповідного їй управління державою; 7) вкрай незначна роль та вплив військових; 8) високий ступінь «етнізації», яка означає різке зростання значущості національної та етнічної політики» [20, с. 147].

Одним із головних висновків аналізу переходу до демократії у поставторитарних країнах Східної Європи, який здійснили А. Степан, С. Майнверінг, Т. Карл і Ф. Шміттер, є важливість позиції елітних суспільних груп, необхідність підтримки демократичних реформ з боку еліти. Саме за цих умов відбувається демократизація політичного процесу шляхом насадження демократичних правил та інститутів, діяльність яких веде до консолідації.

Запорукою демократичного розвитку політичного процесу стає об'єднання більшості політичної еліти, укладення «пакту» щодо необхідності демократичних політичних перетворень між основними політичними акторами.

Разом із цим, згода щодо мети демократичних перетворень не повинна означати консенсус з приводу засобів досягнення цієї мети. Так, рушійною силою політичного процесу буде виступати політична конкуренція, яка реалізується у формі політичного змагання за владу, як під час виборчих кампаній, так і у між виборчий період.

Перехід на основі пакту між конкуруючими елітами приводить до стабільної демократії, при цьому пакт обов'язково повинен бути всеосяжним та об'єднувати практично всіх значущих політичних акторів, тоді можна говорити про консолідацію демократичного політичного режиму.

Консолідація режиму – це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, що частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні.

Консолідація передбачає встановлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей демократичної політичної культури; подальше зміцнення демократичних структур; прогресуючу адаптацію до змін, які відбуваються в процесі практичного втілення демократичної моделі у життя; досягнення інститутами чіткої ідентичності і певного ступеня автономії відносно громадянського суспільства; розширення підтримки демократичних інститутів.

На відміну від етапу переходу, консолідація не є новаторським процесом, оскільки закріплює істотні риси демократії та адаптує другорядні з метою забезпечення їх стабільності у часі.

Серед умов початку етапу консолідації слід виділити головну – інституціоналізація влади, передусім державної, без якої годі сподіватись на забезпечення верховенства права, гарантування основних громадянських свобод.

Не менш важливою вимогою виступає управління країною на демократичних засадах (оскільки лише демократії можуть стати консолідованими демократіями) і розвиток вільного та життєздатного громадянського суспільства.

В авторитарних країнах гіпертрофовано розвинулась одна гілка влади – виконавча, яка уособлювалась партійним та державним лідером, що приймав рішення одноосібно.

І хоча союзні республіки виступали підпорядкованим суб'єктом влади відносно до Генерального секретаря та ЦК КПСС, проте виразно відрізнявся рівень повноважень Київського партійного керівництва та Ради народних депутатів УСРС. Тим більше не йшлося про реальну незалежність судової влади.

Усі ці тренди стали яскраво проявлятися після проголошення незалежності. Так, інститут Президентської влади відразу почав домінувати над законодавчою владою, а про незалежність судової влади, навіть сьогодні, після майже 25 років пострадянського розвитку не доводиться говорити.

Але не тільки пострадянським минулим можна пояснити сутність процесу посилення виконавчої влади. Воно об'єктивно відбувається у сучасному світі та відзначається деякими дослідниками як найважливіша тенденція у розвитку сучасних політичних систем та механізмів державної влади в цілому.

Зокрема, у теорії модернізації було висунуто та обґрунтовано тезу про те, що ці органи об'єктивно реалізують найважливіші функції, що дає змогу

визначити їх місце в державному механізмі як провідне. Важливість такого аналізу полягає в тому, що поза змістовним дослідженням місця виконавчої влади в системі державної влади сучасних країн практично неможливо адекватно реагувати на ті невідповідності, які виникають у разі застосування класичних моделей опису виконавчої влади до тих чи інших систем державної влади.

Виконавча влада, незалежно від типу та форми державного правління, стану справ у державі, як в умовах розвиненої ринкової економіки, так і в перехідних суспільствах, має ефективно здійснювати управління, запроваджувати режим виконання законів та чітко формулювати тактику і стратегію своєї зовнішньої та внутрішньої політики.

Становлення політичної еліти – це процес раціоналізації групових потреб, у ході якого відбувається розуміння спільності групових інтересів і групової ідентифікації та появи більш раціональних форм об'єктивації групових потреб та усвідомлення необхідності спільних практичних дій з їх реалізації та створення відповідних інституціональних структур.

Крім того, це процес ускладнення самої політичної системи, у ході якого об'єктивно зростає роль її зворотних зв'язків із суспільством.

В Україні початком процесу інституціоналізації влади стала поява Декларації про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України.

Питання безпосереднього політичного реформування органів виконавчої влади і створення нової правової основи для їх розвитку слід вважати липень 1991 року, коли було запроваджено інститут Президента як глави держави і виконавчої влади, прийняття Закону «Про вибори Президента України». Це дало змогу чітко відділити її від законодавчої влади в особі Верховної Ради України, яка набула статусу єдиного органу законодавчої влади в державі. Наступними важливими кроками в процесі формування правової бази функціонування органів виконавчої влади стали Конституційний договір 1995 р. та Конституція України 1996 р.

У процесі інституціалізації демократії у поставторитарних країнах важливу роль відіграють політичні партії, які виступають механізмом ротації еліт, вертикальної та горизонтальної політичної взаємодії.

При цьому слід наголосити на принциповій важливості парламенту у демократичному політичному процесі, який виступає у ролі простору інтеракції політичних еліт, посередника між суспільством та виконавчою владою та формує політику на основі представництва інституціоналізованих інтересів суспільства, виконуючи функції артикуляції, агрегації та інтеграції суспільних відносин.

Провідна роль у формуванні простору демократичної політики належить парламенту, депутати представляють інтереси відповідних політичних, соціальних і регіональних еліт.

Роль парламенту як політичного інституту полягає, серед іншого, у формуванні простору дискусій, діалогу на основі представництва структурованих елітних груп інтересів на державному рівні.

При цьому, вищий представницький та єдиний законодавчий орган постає не лише як майданчик для дискусій, а насправді парламент має достатньо багато важелів впливу для прийняття законів та контролю за їх реалізацією, виконує важливу функцію творення раціональної політики на основі аргументативної дискусії.

Можна говорити про інформаційний тип інтеракції політичних еліт, який визначається неконфронтаційністю, а також аргументативно-аналітичний тип (переконання опонентів за допомогою логіко-понятійного апарату). На окрему увагу заслуговує імперативний тип взаємодії, який характеризується емоційно-експресивним тиском, категоричністю суджень, гіперболізацією проблем, некоректною метафоричністю [105, с. 135].

Взаємодія політичних еліт відбувається у двох контекстах. По-перше, як складова процесу урядування. По-друге, у контексті виборчих кампаній. Очевидно, що проведення регулярних і вільних виборів є необхідною умовою з точки зору ефективної управлінської діяльності у демократичному

суспільстві : «... демократія буде легітимніша і стабільніша, коли існують (не призводячи до поляризації) високі рівні політичної ефективності, участі в політичному житті та політичної поінформованості. Коли громадяни обізнані, поінформовані та політично активні, коли вони впевнені, що їхня активність матиме певний вплив на політичні результати (внутрішня ефективність), і коли вважають, що політична система прислухається до їхніх потреб (зовнішня ефективність), слід сподіватися високих рівнів підтримки демократії і задоволеності демократією» [23, с. 326].

Взаємопов'язаність інтеракції еліт у ході виборчого процесу та у процесі діяльності органів влади особливо відчутна для країн, що знаходяться на етапі демократизації. В Україні, «перманентні зміни у виборчому законодавстві, неоднозначність, з правової точки зору, тлумачення основних категорій виборчого процесу, непрозоре фінансування виборчих кампаній, використання адміністративного ресурсу, заважає утвердженню демократії, довіри до інститутів влади та консолідації українського суспільства» [201, с. 117].

Наповнення цих форм інтеракції еліт демократичним змістом (демократизація системи виборів і конституційного закріплення відповідних парламентських повноважень, властивих парламентаризму західного типу) повинно супроводжуватися упорядкуванням ефективної системи політичного представництва елітою реальних суспільних інтересів, створенням діючих механізмів контролю над виконавчою владою, підвищенням ступеню відкритості парламентського процесу. Основною стає представницька функція еліти, яка є джерелом ефективного управління та демократизації.

У процесі інституціоналізації державної влади важливу роль відіграє судова гілка влади, яка легітимізує демократичний процес та діяльність еліт через виконання функції стабілізатора та регулятора політичних конфліктів.

Але, якщо ставиться мета сприяння демократизації політичного процесу, то інститути конституційного контролю зобов'язані керуватися не тільки буквою Конституції, тобто наявною правовою моделлю політичної

системи, але і її духом, гуманістичними принципами, на яких ґрунтується відповідна модель.

Поміж інститутів влади саме судові органи виступають децентралізованими та спеціалізованими, вони напряду стикаються із проблемами суспільних груп та окремих громадян, а отже – втілюють горизонтальний вимір політичного процесу.

Конституційний суд, як і інші галузі влади, не може стояти осторонь від конфліктів серед представників політичної еліти, певною мірою регулюючи її та визначаючи правові рамки та межі, які не можна порушувати.

Однак особлива роль Конституційного Суду полягає в тому, що він здатний не тільки брати участь, але і визначати кордони й мету цього процесу, причому це відбувається тим сильніше, чим більший вплив на політику має Конституція і чим менше Конституція обмежує способи політичного волевиявлення. Внаслідок цього роль Конституційного суду в політичних процесах неухильно зростає, а його функції адаптуються до національних умов перехідних співтовариств.

Основу демократичної інтеракції політичних еліт (у межах якої формується ту чи іншу модель розподілу державної влади), складає функціонування таких політичних інститутів, як виборність посадових осіб, вільні та чесні вибори, свобода висловлювань, доступ до альтернативних джерел масової інформації, автономія асоціацій та дотримання верховенства права.

Таким чином, для забезпечення інституціоналізації державної влади у поставторитарних країнах необхідно розвивати громадську ініціативу, що має кристалізуватись у діяльності політичних об'єднань і, головним чином – політичних партій та громадських об'єднань.

Економічні інтереси великого капіталу (тобто частини політичної еліти) багато в чому суперечать економічним інтересам середнього класу. Перші прагнуть до монопольних умов господарювання, поширюють клієнтелізм та

змагаються за розподіл державних преференцій, утверджуючи несправедливий розподіл результатів діяльності.

При цьому, для даного етапу інтеракції політичних еліт характерною особливістю політичних партій виступає те, що отримавши владу, «політичні партії починають покладатися на адміністративну структуру держави, нехтуючи громадянськими асоціаціями, які їх підтримували. Поміж тим, для успішного розвитку демократизації політичні партії мають вжити певних заходів із метою мобілізації та збереження підтримки серед народу. Зокрема, чітко формулювати політичні цілі, для здійснення яких вони прагнуть отримати владні повноваження. Інакше політика партій ґрунтуватиметься на племінних, етнічних зв'язках, які не потребують партійної ідеології» [82, с. 17].

Розвиток інституцій громадянського суспільства напряду пов'язаний із взаємодією еліт у процесі модернізації суспільства та влади. Більшість дослідників громадянського суспільства вважають, що поняття громадянського суспільства «застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Формування громадянського суспільства є складовою частиною загальносвітового процесу модернізації, тобто переходу від традиційного суспільства до сучасного. Громадянське суспільство виникає в результаті ускладнення і диференціації соціальної системи в цілому – як складний організаційний комплекс, який посилює її стійкість та адаптаційні можливості. Відповідно часові рамки формування громадянського суспільства і способи здійснення цього процесу детермінуються типом модернізації» [142, с. 45].

Як фактор впливу на інтеракцію політичних еліт, інституції громадянського суспільства проходять ряд взаємопов'язаних етапів. На перших етапах одним із головних теоретичних підходів виступає розгляд та протиставлення природного та громадського станів життя людини (ця дихотомія чітко простежується у працях Т. Гоббса, Дж. Локка та ін.). У

процесі розвитку філософської та політичної думки вона перетворюється на чітке розмежування громадянського суспільства та держави у роботах Г. Гегеля та Т. Пейна. У сучасній політичній думці феномен громадянського суспільства розглядається як контрверза негромадянського стану людського буття. Тобто інституції громадянського суспільства – це невід’ємна складова взаємодії політичних еліт.

На думку А. Колодій, використання у роботах Е. Геллнера та Д. Кіна дихотомії «громадянське суспільство – негромадянське суспільство» дозволяє говорити про третій етап розвитку громадянського суспільства, коли воно розглядалося як тип суспільства» [142, с. 46].

А. Колодій вважає, що «суспільство загалом стає громадянським, якщо у ньому розвинена система інститутів і взаємодій. Цей підхід найрозповсюдженіший у публіцистиці, але його вживають і науковці, маючи на це ті підстави, що у суспільстві з розвиненою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням міняється і тип політичної культури. Вона теж стає цивільною, громадянською, міняє спосіб функціонування усіх суспільних інститутів. П’яте розуміння полягає в ототожненні громадянського суспільства з усією нерозчленованою поза політичною чи поза державною сферою суспільного життя» [142, с. 48].

Таким чином, громадянське суспільство характеризується: «наявністю публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; організованим громадським (публічним) життям вільних і рівних індивідів, чий права захищенні конституцією та законами; діяльністю незалежних від держави, добровільних асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; зорієнтованою на громадські інтереси політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва» [94, с. 71].

Як підструктура суспільної системи громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури. До інститутів, що творять внутрішню структуру громадянського суспільства, належать :

- добровільні громадські організації та громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;

- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;

- громадська думка як соціальний інститут;

- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування громадської думки та захисту групових інтересів;

- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (як-от: суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);

- існує тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту [94, с. 72].

Таким чином, охарактеризована підсистема суспільства може називатися громадянським суспільством лише за умов, якщо в ній не тільки наявна відповідна кількість добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності.

Якщо від теоретичних конструкцій переходити до політологічного аналізу ролі громадянського суспільства у процесі інституціоналізації влади в Україні, то слід відзначити зв'язок між процесами модернізації, демократизації взаємодії еліт та інституціоналізації громадянського суспільства.

Демократизація українського суспільства, яка почалася після набуття Україною незалежної державності, являє собою складний системний процес.

Вона не зводиться до формального створення інститутів, що довели свою ефективність у країнах з сильними демократичними традиціями.

Вільні вибори президента і парламенту, утвердження в житті принципу розподілу влади, створення законодавчих передумов свободи слова і зборів – все це необхідні, але недостатні умови демократизації.

Демократичні інститути і процедури є лише засобами, за допомогою яких реалізується взаємодія еліт, спрямована на модернізацію. При відсутності незалежних від держави соціальних акторів демократичні інститути і процедури перетворюються на декорацію.

Демократизація в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності суспільства і становленням відповідних інститутів громадянського суспільства. Все це обумовлює необхідність дослідження умов і способів формування громадянського суспільства, його функціонування та розвитку.

З одного боку, у політичному процесі важлива роль належить державним інститутам та класу професійних управлінців – бюрократії, яка визначає функціонування інститутів державної влади.

З розвитком модернізаційних процесів неухильно зростає втручання держави в сферу громадянського суспільства, свідченням чого служить система соціальних гарантій, механізми контролю за громадянами (наприклад, з метою протистояння тероризму) та ін.

З іншого боку – під впливом процесів демократизації громадянське суспільство енергійно втручається в межі держави, нав'язуючи їй інституціоналізацію нових форм взаємодії, норм і цінностей. У сучасному світі, у результаті процесів модернізації та демократизації, «відбувається взаємозближення та взаємопроникнення громадянського суспільства і елітних груп, що дозволяє говорити про політизацію громадянського суспільства і соціалізацію держави» [142, с. 88].

Також у демократичному політичному процесі існує взаємозалежність між діяльністю державно-управлінської еліти щодо модернізації країни та

становленням громадянського суспільства, діяльністю незалежних мас-медіа. Саме тому відмова від багатьох негативних наслідків пострадянської доби залежить від активної участі громадян у політичному процесі, подолання їхнього відчуження від державних владних інституцій.

Громадянське суспільство виступає структурованою і певною мірою політизованою спільнотою. При цьому важливо, що основні типи політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний) не тільки створюють різні можливості для існування і функціонування громадянського суспільства, але й самі характеризуються перш за все принципами відношень держави і громадянського суспільства. Не менш важливий і зворотній зв'язок – вплив громадянського суспільства на державу.

Громадянське суспільство не стільки «відходить» від держави, скільки формує її відповідно до своїх цінностей та інтересів.

Демократичний режим детермінує появу дієздатного громадянського суспільства, авторитарний режим зацікавлений в існуванні частково одержавленого громадянського суспільства, у його діяльності під наглядом та з дозволу органів державної влади а тоталітарний режим продукує залежного від держави індивіда та, відповідно, етатизованого громадянського суспільства.

Відповідно, розвиток політичного процесу дозволяє виокремити два різновиди суспільства, дивергентних за своєю суттю – активне (громадянське) та пасивне (негромадянське).

Так, українське суспільство кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. було пасивним, негромадянським. Задеклароване бажання рухатися до демократії визначило вектор суспільної трансформації у напрямку активного громадянського суспільства.

Можна стверджувати, що становлення громадянського суспільства в Україні відбувається у двох вимірах – горизонтальному та вертикальному. І якщо вертикальний вимір пов'язується з процесом інституціоналізації та характеризується формальними ознаками кількості громадських об'єднань та

політичних партій, то горизонтальний вимір – це розгалужена мережа реально функціонуючих об'єднань, складна функціональна система, що забезпечує комунікативну взаємодію між владою та суспільством.

Громадянське суспільство виступає системою позадержавних відносин та інститутів, які забезпечують виявлення та реалізацію різноманітних приватних індивідуальних і колективних інтересів та цілей. Такий підхід дозволяє виділити три взаємопов'язаних виміри громадянського суспільства: особистісний, інституціональний, культурний. Політична еліта виявляється вбудованою в усі три виміри.

В умовах розвинутого, активного громадянського суспільства різноманітні інтереси (як індивідуальні, так і групові) задовольняються не на шкоду суспільству, а в процесі взаємодії та узгодження, а отже – зменшується конфронтація, суспільство консолідується, стає більш стабільним [68, с. 162].

Таким чином, інституціалізація владних суб'єктів сприяє демократичному розвитку, підвищенню ефективності взаємодії влади та громадян у процесі прийняття політичних рішень.

У процесі інституціоналізації мова йде не лише про оптимізацію взаємодії виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а і розширення участі у політичному процесі громадянського суспільства, що дозволить подолати такі рудименти авторитарної політичної системи, як жорстка централізація та домінування вертикальних зв'язків.

Отже, демократизація політичного процесу потребує розвитку взаємодії між громадянським суспільством та владою, яке спирається на діалог та унормоване правовими засадами, тобто конституцією і законами.

Можна стверджувати, що взаємодія політичних еліт знаходиться на етапі інституціоналізації держави та громадянського суспільства, що може призвести до завершення консолідації демократичного політичного режиму.

3.2. Партійний та ідеологічний виміри інтеракції політичних еліт в Україні.

Процес формування багатопартійної системи, який розпочався в Україні на межі ХІХ та ХХ століть (але був перерваний монополізацією влади й одержавленням політичного поля у радянський період), відновився наприкінці 80-х років минулого століття.

Одним із важливих елементів інтеракції політичних еліт щодо боротьби за українську державність стали політичні партії, які виконували функції агрегації, артикуляції та репрезентації інтересів різноманітних груп українського суспільства, боролись за громадське визнання, сприяли політичній соціалізації та підвищенню національної свідомості громадян. А головне – об'єднували представників різних елітних груп у процесі боротьби за незалежність.

Принципи політичного плюралізму, свободи слова, гарантії основних прав і визначення меж компетенції та функціонального призначення таких суб'єктів політичної діяльності, як політичні партії отримали закріплення в Конституції України (1996 р.) та знайшли продовження у Законі України «Про політичні партії в Україні» (2001 р.).

Процеси національного відродження на початку ХХ століття неможливо уявити без активної політичної діяльності лідерів та партій, політичної та ідеологічної структуризації українського суспільства, формування національної еліти.

У визначений період перед українськими елітами та політичними партіями стояли виклики та завдання, певною мірою ідентичні сучасним: формування ринкової економіки, процеси підйому національної свідомості, що призвело до утворення перших національних партій, становлення незалежної держави, формування багатопартійної системи.

При цьому, на сучасному етапі виникає та активно діє ціла низка політичних партій, які декларують ідеологічну спорідненість та мають

генетичний зв'язок із партійно-політичними утвореннями кінця XIX – початку XX ст.

У цей період політичні партії відіграють функції не лише представницькі (щодо захисту інтересів окремих політичних груп), а й установчі та організаційні функції щодо формування політичних еліт та структуризації усього політичного простору.

Зокрема, вони стають одним із основних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку та еволюції політичної системи українського суспільства на початку XX століття. Особливою функцією політичних партій цього періоду стає формування національної еліти: у середовищі політичних партій кінця XIX – початку XX ст. відбувається становлення української політичної еліти, яка очолить процес державного відродження.

У той період процес формування політичних партій ускладнювався схильністю окремих представників політичних еліт та лідерів до служіння інтересам метрополій, що призводило до зростання регіональних протиріч у баченні статусу українських земель у майбутньому. Основою для формування й активізації політичних партій на початку XX століття виступила діяльність громадських об'єднань.

Так, утворення політичної партії «Революційна українська партія» у лютому 1900 року стало логічним результатом діяльності таких організацій, як «Братство Тарасівців» та соціал-демократичний гурток І. Стешенка, Л. Українки, М. Коцюбинського та ін. Офіційно партію було засновано у Харкові на засіданні «Ради Чотирьох», до якої увійшли Д. Антонович, Б. Каменський, Л. Мацієвич, М. Русов [149].

Внутрішньопартійна боротьба та партійна політика повною мірою відображала інтеракцію політичних еліт: вже на початковому етапі функціонування партії відносини були дуже суперечливими, вони відображали різні ідеологічні позиції політичних еліт та поділялись на

чотири напрямки: федералісти, соціал-демократи, національно-самостійницький та народно-революційний.

У подальшому внутрішньопартійна боротьба загострювалась, а протиріччя між групами всередині партії поглиблювались :

- у 1901 р. на першому з'їзді РУП проявилось протистояння між соціалістично-автономістським крилом партії та націонал-самостійницьким, що призвело до відокремлення групи М. Міхновського у 1902 році та створення Української народної партії;

- у процесі внутрішньопартійної боротьби в середині РУП назрівав ще один конфлікт: М. Меленевський, Є. Голіцинський, П. Канівець та інші звинуватили керівництво РУП у буржуазному націоналізмі та закликали членів партії об'єднатися з РСДРП на основі автономії України. 18 січня 1905 року було створено «Українську соціал-демократичну спілку», яка на правах національного автономного утворення увійшла до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії задля отримання мандатів під час виборів до Державної Думи. Після серії внутрішньопартійних розколів на II з'їзді УСДС, що відбувся в 1905 році, партія змінила назву й, акцентуючи увагу на соціальних завданнях, почала іменуватися Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП);

- у 1906 році відбувся розкол в УНП : від неї відокремилась група «автономістів», що утворили Українську демократичну партію;

- у жовтні 1890 року під впливом ідей М. Драгоманова ліве крило західноукраїнського національного руху оформилося в Русько-Українську радикальну партію (РУРП), фундаторами якої стали І. Франко та М. Павлик;

- Українську соціал-демократичну партію (УСДП) було створено частиною членів РУРП М. Ганкевичем, С. Вітиком, Ю. Бачинським на установчому з'їзді у вересні 1899 року.

Значну роль у процесах становлення й розвитку політичних еліт на західноукраїнських землях відіграла «Народна Рада», яка на нараді у Львові

20 грудня 1899 року за участі більше ніж 150 представників з усієї Галичини була перетворена на Українську національно-демократичну партію (УНДП).

У 1890 році було засновано Українську (російсько-українську) радикальну партію (РУРП). На I з'їзді, що відбувся у Львові, було ухвалено програму РУРП, підготовлену І. Франко, С. Даниловичем, М. Павликом, Р. Яросевичем та ін.

У 1917 р. виникла Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), програму якої написав В. Липинський, автор роботи «Листи до братів-хліборобів».

Для процесу інституціоналізації важливим є тривале активне існування, постійна та успішна участь у виборах. Враховуючі це, можна стверджувати, що процес інституціоналізації політичних партій в Україні на початку ХХ століття відбувався складно, а однією із головних перешкод стала боротьба еліт та лідерів, яка призводила до перманентних розколів та утворення нових партій та елітних груп.

З падінням української державності на початку ХХ століття процес розбудови політичних партій фактично був перерваний. На політичну новоствореної тоталітарної держави виходить більшовицька партія, по своїй сутності монопартія, якій тривалий час вдалося зберігати своє панівне і легальне положення в політичній системі СРСР та створити (шляхом терору та політичної й ідеологічної селекції) особливий тип еліт – українську радянську еліту.

Зміна політичної ситуації в кінці 80-х років ХХ століття призвела до реформації усіх політичних інститутів суспільства та поставила нові завдання перед українською елітою.

Найефективнішою формою функціонування сучасної демократичної системи є представницька демократія, тому розвиток саме її інституцій є пріоритетним завданням інтеракції політичних еліт транзитного періоду.

Згідно зі статтею 69 Конституції України, народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Сучасний розвиток виборчої системи свідчить що репрезентативні функції в демократичній системі належать переважно політичним партіям. Згідно з цим твердженням представництво народу, що є джерелом політичної влади, здійснюється завдяки виборам делегатів (які стають невід'ємною складовою політичних еліт).

Крім того вибори є не лише способом формування органів законодавчої влади; вони перетворились у ефективний механізм легітимації влади. Політичні партії в такому розумінні фактично монополізували процес формування політичної та владної еліти.

Відповідно до редакції статті 36 Конституції України, «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів... Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах» [112].

Роль та функції політичних партій на різних етапах державотворчої історії України були вкрай важливими у встановленні політичної еліти. Адже, саме в середовищі політичних партій та організацій відбувалося становлення політичної еліти сучасної України. Політичні партії стають одним із основних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку та еволюції політичної системи українського суспільства в період після зламу диктатури КПРС СРСР.

Політичний процес в період становлення незалежності багато в чому нагадує етап національного відродження початку ХХ століття, коли боротьба за національне самовизначення набула чітко визначених політичних форм. Подібність процесів відродження української державності зумовлена і тим, що визначну роль на цьому історичному етапі (як і на початку ХХ століття)

відіграли політичні партії, що створювались на основі напівлегальних громадських організацій, суспільно-політичних рухів, виражали соціально-економічні, політичні та національні інтереси певних соціальних верств та груп суспільства і намагалися впливати на державотворчий процес.

На січневому пленумі ЦК КПРС 1987 року у промові М. Горбачова були чітко визначені головні пріоритети соціально-політичного розвитку держави, серед яких – демократизація та гласність. До суспільно-політичної діяльності переважно залучалася інтелігенція, вихована на традиціях шістдесятництва та дисидентства.

Одним із засобом виявлення громадянської позиції стала просвітницька діяльність культурологічних товариств. Восени 1987 року у Києві засновано Український культурологічний клуб, у Львові культурологічне «Товариство Лева».

У 1989 році виникло історико-просвітницьке Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка. Всі ці організації на своїх засіданнях критикували політику КПРС в національних питань порушуючи проблему самовизначення націй та стали осередками інтеракції національних еліт та формування політичної еліти.

Долаючи опір партійної системи у вересні 1989 р. відбувся установчий з'їзд Народного руху України за перебудову. НРУ фактично став провідною партійною організацією всеукраїнського значення яка відіграла ключову роль у відновленні національної незалежності України.

В своєму статуті НРУ зазначав своєю метою конституційне прагнення відновлення державної незалежності України, створення демократичної системи народовладдя в державі, відродження та всебічний розвиток нації. Масовою акцією партії стала організація з нагоди річниці проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР «живого ланцюга» від Києва до Львова.

На наступному етапі (з початку до середині 90-х років минулого століття – прийняття Конституції України) відбувається перегрупування

політичних сил, структуризація внутрішньопартійних відносин та правове оформлення партій.

Характерною ознакою цього етапу є загострення конфліктів між елітами на тлі боротьби за вибір шляхів соціально-економічного розвитку новоствореної держави та криза партійної системи. Внаслідок чого розпочинається загальна політична криза, що зумовила позачергові вибори до Верховної Ради України навесні 1994 року та вибори Президента України у липні 1994 року.

Поступово відбувається ідеологічна інституціалізація політичних партій, активізація діяльності парламентських фракцій, залученістю політичних партій до розробки Конституції України та її прийняттям в умовах протистояння за віссю «Парламент – Президент» у процесі підготовки тексту Основного Закону.

Партійний спектр початкового етапу державотворення України можна класифікувати відповідно до різних критерій. З урахуванням класичної моделі класифікації політичних партій за ідеологічною підставою вітчизняні партії можна об'єднати у такі групи: праворадикальні - націоналістичні партії та політичні об'єднання; центристські – націонал-демократичні; ліві – соціалістичні та комуністичні.

До праворадикальних партій належать партії, які характеризуються нетерпимістю до комуністичних ідей та радикальним націоналізмом. Такими партіями, відповідно до їх програмових положень, на різних етапах інституціалізації політичних партій були та є: Українська національна партія, Українська консервативна партія, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Українська народно-демократична партія, Українська християнсько-демократична партія, Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Українська національна асамблея та ін.

Проте переважну більшість політичних партій на початковому етапі незалежності України становили центристські партії, які відігравали роль локомотива політичного процесу, адже відображали інтереси переважної

більшості населення. До таких партій належали Українська республіканська партія, ліберально-демократична партія України, Українська селянська демократична партія, Демократична партія України, Партія зелених України, Народний Рух України, Соціал-демократична партія України, Об'єднана соціал-демократична партія України та ін.

Лівий спектр політичних партій представлений КПУ, СПУ, ПСПУ та ін. Початок 90-х років для Комуністичної партії ознаменувався відчайдушними спробами зберегти у своїх руках владу. Проте в політичному процесі партія не спромоглась на модернізацію та демократизацію внутрішньопартійних відносин. Попри більшість у складі Верховної Ради УРСР та в місцевих радах партія втрачала прихильність серед рядових членів, які через жорстку вертикаль внутрішньопартійної структури та не залученості до процесу прийняття партійних рішень масово здавали партійні квитки.

Таким чином, на різних етапах українського державотворення в умовах незалежності політичні партії відігравали значну роль у формуванні не лише самої держави а й в процесі становлення новітньої політичної еліти, інституціоналізації органів влади та громадянського суспільства, формуванні інституційного простору інтеракції політичних еліт.

При цьому, процес формування багатопартійної політичної системи в Україні на першому етапі після проголошення Незалежності обумовлений відсутністю політичного плюралізму, однопартійною політичною системою.

На думку українського автора О. Балацької, сучасні українські політичні партії «утворилися раніше, аніж склалися соціальні групи населення, відтак об'єктивно не могли знайти чітких соціальних адрес, стати виразниками інтересів конкретних соціальних верств. Маємо констатувати виокремлення сьогодні групи партій, які претендують на симпатії практично усього електорату і, водночас, функціонують як «бізнес-проекти», створені для розв'язання та лобіювання інтересів певних політико-економічних груп» [22, с. 135].

До характеристик сучасної партійної системи, які обумовлюють інтеракцію еліт, можна віднести :

- зростання ролі партій у політичному процесі, зокрема – у діяльності парламенту;
- позиціонування політичних партій, їх розподіл за критерієм «провладні – опозиційні»;
- формування «партії влади». В сучасних умовах йде процес створення партійних структур на базі центрів впливу, що зорганізуються навколо інститутів державної влади;
- проблема трансформації передвиборчих технологій у діяльності політичних партій на ефективну стратегію демократичного врядування після здобуття партією влади;
- загальна невизначеність щодо політичних ідеологій, як у громадській думці, так і в діяльності партійних структур, розмитість шкали «праві – центр – ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань. Мова йде про симуляцію ідеології, що виражається навіть в назвах деяких українських партій.

При цьому процеси «ідеологізації» політичного простору мають два взаємопов'язаних контексти. З одного боку, – посткомуністичний. Суспільство втомилось від панування єдиної тоталітарної комуністичної ідеології, що визначала діяльність в усіх сферах суспільного життя – від спорту й культури до економіки й політики.

З іншого боку, – сучасні загальносвітові трансформації ідеологій, під впливом яких сам концепт ідеології зазнає змін й перестає бути лише політичною доктриною; структурування політичних партій навколо лідерів («локомотивів рейтингу»), персоналізація виборчих кампаній партій та взаємодії політичних еліт.

Таким чином, у процесі демократизації, як актуальної форми політичної взаємодії еліт, повною мірою проявляється одне із головних суперечностей перехідного періоду – між повноцінним представництвом

інтересів різноманітних суспільних груп та структурованим і дієздатним парламентом. Очевидно, що від того, наскільки адекватним буде представництво групових інтересів у парламенті, залежить легітимність влади і її політичних рішень. Проте, поляризація поглядів політичних акторів і їх представництво в парламенті здатне уповільнити або й унеможливити процеси законотворення.

У процесі інтеракції політичних еліт зростає роль політичних партій, але політикам та представникам громадянського суспільства потрібен певний час для трансформацій партій у ефективний механізм взаємодії влади та громадян, еліт між собою та із суспільством.

Внутрішньопартійна взаємодія між лідерами, партійною елітою, рядовими членами партії та її прихильниками відіграє важливу роль в успішному переході до демократії. Очевидно, що якщо не буде демократії у внутрішньопартійній взаємодії, то після отримання державної влади партійні еліти будуть відтворювати авторитарний стиль управління на більш високому – державному рівні.

Отже, становлення демократії в державі ускладнюється відсутністю демократичних правил гри у взаємодії еліт. Політичні партії (правлячі чи опозиційні), якщо вони справді прагнуть становлення демократичного устрою у державі, зобов'язані підтримувати та захищати демократичні цінності та права людини передусім у політичних партіях та взаємодії між елітами.

Формування демократичної моделі інтеракції політичних еліт ускладнюється наступними факторами :

- обмеження та труднощі у процесі горизонтальної та вертикальної комунікації;
- відсутність професійного та ефективного політичного менеджменту;
- авторитарний стиль партійного лідерства;

- необмежений термін перебування на свої посадах лідерів та керівництва партії;
- недостатній рівень політичної активності та політичної участі громадян у міжвиборчий період;
- тоталітарна ідеологія, яка залишається основою програм та діяльності деяких (як лівих, так і правих) партій.

Політичні партії виступають основним простором демократизації інтеракції еліт, бо саме у партійних структурах відбувається комунікація партійних еліт та членів партії на основі принципу залученості членів партії до процесу прийняття партійних рішень з урахуванням політичної мети діяльності партії та партійної ідеології.

До характерних ознак демократії у партійній взаємодії відносяться свобода висловлювань членів партії, залучення членів партії до політичної активності у виборчий та міжвиборчий періоди, гендерна рівність, терпимість та толерантність у внутрішньопартійних відносинах, визначена процедура прийняття рішень, підзвітність лідерів та ін.

У партійній діяльності поєднуються принципи гласності та дискусій щодо політичного рішення та визначена процедура його прийняття та ухвалення партійним керівництвом.

Історичний досвід свідчить про те, що у європейських лівих (робітничих та селянських) партіях внутрішньопартійна демократія була більш розвиненою, аніж у правих партій. Це обумовлено тим, що соціалістичні та соціал-демократичні політичні партії декларували боротьбу проти абсолютистських, диктаторських, реакційних тенденцій, а серед правих були такі, що виступали на захист монархій, аристократії, еліти, порядку і авторитету особистої влади. Але у сучасних партіях такі відмінності нівелюються.

Якщо виходити з моделі демократії, спрямованої на задоволення потреби в забезпеченні існування та працездатності політичної системи, то

перспектива, орієнтована на всю систему, дає інший масштаб оцінки формування внутрішньопартійного волевиявлення.

Організаційну модель політичних партій, що відповідають цьому поглядові, становить репрезентативне, відкрите, відповідальне, плюралістичне та узаконене на виборах панування еліти всередині партії. Подібна концепція внутрішньопартійної демократії базується на постулаті, що «структура партій може бути лише репрезентативною», а також на принципі внутрішньопартійної конкуренції еліти.

Різні моделі взаємодії еліт на основі партійних структур пропонують не тільки відмінні критерії оцінки емпіричних результатів, вони впливають на підхід до аналізу проблеми партійної бюрократії та олігархії.

Якщо виходити з необхідної функціональної внутрішньої диференціації партійних організацій і, отже, з утворення внутрішньої еліти, то дослідження партій зосереджуються на внутрішній структурі керівних груп, з одного боку, й на питанні про масштаб їхнього дійсного контролю та управління діяльністю «простих» членів партії, – з іншого.

Якщо виходити з внутрішньопартійної демократичної моделі, орієнтованої виключно на інтереси рядових членів партії, то будь-яка реальна структура влади всередині партій виявиться по суті недемократичною.

При цьому аналіз, спрямований здебільшого на модель поділу на простих членів партії та керівництво, де поняття «керівництво» та «олігархія» стають синонімами, а в центрі уваги перебуває тенденція до відокремлення та відчуження партійних еліт від інших членів партії.

Конституція України надає право громадянам на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [112].

Закон України «Про політичні партії в Україні» висуває такі вимоги до партії, як всеукраїнський статус, фіксоване членство, добровільність діяльності, обов'язкове оформлення організації з центральними керівними

органами та місцевими осередками, програмою та статутом, назвою та символікою та реєстрація її в Міністерстві юстиції України [87].

Проте вітчизняне законодавство не вимагає від політичних партій виборності та колегіальності роботи керівних органів, дотримання територіального принципу організації структур партії, періодичне проведення з'їздів та не визначає максимальні терміни повноважень керівних органів партії та її регіональних відділень.

Процеси формування ієрархії всередині партії, структура вертикальної та горизонтальної взаємодії знаходять своє закріплення у нормах статуту політичної партії.

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» встановило інші статутні норми для повноважень з'їзду. З'їзд правомочний, якщо у його роботі беруть участь не менше 2/3 обраних делегатів.

У статуті партії є норма щодо кооптації керівних органів (введення до їх складу нових членів без проведення додаткових виборів), яка порушує принцип виборності: «У період між з'їздами Політична рада партії, в разі потреби, у межах визначеної з'їздом чисельності Політичної ради може кооптувати до свого складу авторитетних членів партії, а також виводити із складу Політичної ради тих її членів, що не беруть активної участі в роботі або втратили зв'язок з партією» [61].

Комуністична партія України зобов'язує своїх членів вивчати і творчо застосовувати в практичній роботі марксистсько-ленінське вчення, Програму партії та інші партійні документи. Самостійна ініціатива члена партії строго заборонена: «Самовисування чи висування членів партії кандидатами в народні депутати України і депутати рад усіх рівнів, а також сільськими, селищними і міськими головами без рішення відповідних регіональних партійних організацій, ЦК або з'їзду Компартії України розцінюються як дії, якими вони ставлять себе поза партією» [61]. Важливі рішення приймаються керівними органами партії, а не місцевими осередками, що також не сприяє демократизації внутрішньопартійним відносинам.

Жорсткі умови партійних відносин диктуються положеннями Всеукраїнського об'єднання «Свобода», що також не сприяє демократизації внутрішньопартійного життя. Зокрема, рішення щодо висування кандидатів приймаються головою партії та керівними структурними підрозділами партії. У партії створено інституту партійного суду. Так, у статуті зазначено, що «Партійний суд ВО «Свобода» (далі – ПС) є окремою структурою в партії, яка призначена для розгляду скарг, заяв, конфліктних ситуацій внутрішньопартійного характеру. Голову Партійного суду ВО «Свобода» обирає З'їзд ВО «Свобода». Членів ПС ВО «Свобода» обирає З'їзд ВО «Свобода» за поданням Голови ПС ВО «Свобода» [46]. Представлене положення демонструє роль з'їзду партії в прийнятті кадрових рішень.

Статут політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» декларує, що «партія діє на засадах добровільності, рівноправності та взаємоповаги її членів, колегіальності керівництва, дотримання внутрішньопартійної дисципліни та демократії, самоврядування, законності і гласності» [32]. У пункті 9 статуту партії зазначається, що «порядок та процедура висування місцевими партійними організаціями кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, кандидатів на посаду сільських, селищних, міських голів визначається Політичною радою Партії або З'їздом Партії» [32].

Проте, у статутах політичних партій в Україні недостатньо уваги приділяється механізмам підвищення активності рядових членів партії та їх залучення до процесу прийняття партійних рішень (зокрема, щодо висування кандидатів у депутати).

Однією із головних причин закритості прийняття партійних рішень та непрозорості внутрішньопартійної взаємодії виступає проблеми фінансового забезпечення як поточної діяльності партійних структур так і участі партії у виборчих кампаніях. У цих умовах в політичному просторі домінують партії «лідерського» типу, які представляють інтереси певних фінансових та промислових груп.

Варто погодитись із тим, що «лише одна функція виконується на 100 % – боротьба за владу. Партії є інструментом політичної боротьби, який використовується обмеженим колом осіб – партійними лідерами або тими ж олігархами. Відсутність ідеологічних партій, за окремими винятками, зумовила й відсутністю суспільного запиту на такі партії» [152].

До цього слід додати процес розмивання ідеологічної бази, конвергенції ідеологій, що також спричиняє проблеми для демократизації внутрішньопартійної та політичної взаємодії, перетворює навіть ідеологічні партії у «машини для голосування».

Причинами кризових явищ у партійній діяльності стає неспроможність лідера та партійної еліти створити ефективну систему горизонтальних та вертикальних комунікацій, налагодити зв'язок із регіональними та місцевими осередками, залучити їх представників до процесу прийняття партійних рішень, створити механізм залучення нових членів партії та створення умов для оновлення партійної еліти.

Відсутність інститутів внутрішньопартійної демократії призводить до збоїв у роботі системи еволюційної зміни партійного керівництва, а отже, й до розвитку політичної партії. В якості приклада можна навести ситуацію із рядом розколів у Політичній партії «Наша Україна» (колишня назва – Народний Союз «Наша Україна»).

Варто погодитись із М. Головатим у тому, що «Важливою складовою сучасної внутрішньопартійної діяльності є кадрова політика партійних лідерів. Керівники партій використовують усі можливості для зміцнення та розширення рядів своєї партійної організації. Партійний лідер має донести до свідомості майбутніх членів партії довіру до висунутих цілей та запропонованих методів їх досягнення. Слід зазначити, що для партійного лідера надто важливо зуміти підібрати для роботи в партії найбільш талановиті, кваліфіковані та віддані справі кадри. В партійному апараті керівник прагне мати вже осіб, які широковідомі та популярні серед

населення. Адже вони можуть підняти авторитет партійної організації» [59, с. 65].

В останні десятиліття у партійні діяльності виразно проявився ще один важливий тренд. Незалежно від політичної ідеології та внутрішньопартійної структури політичні партії стали робити акцент у своїй діяльності на комунікативні технології впливу на суспільство (політична реклама, пропаганда, політичний PR).

Поступово ця загальносвітова тенденція поширилась і на Україну, створюючи умови для медіатизації політики, перетворення політики на медіа-процес, появи феноменів «реальної віртуальності» та «віртуальної демократії». Політичні партії, як і звичайні компанії, які хочуть продати свій товар, проводять партійні заходи як PR-акції.

В першу чергу, мова йде про постановку та режисуру партійних з'їздів, які перетворюються на яскраве шоу та демонструються у прямому ефірі. Водночас, фахівці відзначають, що під час проведення таких з'їздів можна помітити багато елементів, джерела яких сягають радянських традицій проведення урочистих заходів.

За такої візуальної привабливої обкладинки внутрішньопартійна діяльність еліт та лідерів характеризується закритістю, конфлікти не стають публічними та ігноруються офіційними сайтами та іншими медіа-ресурсами партій. Зазвичай, пов'язані фінансово-економічними інтересами партійні керівники замовчують суперечки, які відбуваються у внутрішньопартійній взаємодії.

Однією із ознак процесу інституціоналізації та тенденцією організаційного оформлення партій в Україні виступають партійні розколи.

Функціональні особливості процесу внутрішньопартійної взаємодії на сучасному етапі також обумовлюються наступними факторами.

По-перше, політичні партії орієнтуються здебільшого не на ідеологію, а на комунікативні технології організації політичних (передусім – виборчих) кампаній.

Визначення цільової групи впливу політичної реклами та пропаганди виходить із того, що найбільш активно голосують пенсіонери, малозабезпечені групи населення та представники бюджетної сфери. У програмах політичних партій відбувається суперечливе поєднання ліберальних принципів у економічній та політичній доктрині партії та соціалістичних й патерналістських положень (обіцянок підвищення заробітних плат та пенсій, відміна пенсійної реформи та ін.).

По-друге, недосконалість внутрішньопартійних інститутів, жорстка боротьба за сфери впливу в провідних партіях України змушують партійні еліти проводити, як правило, жорстку, авторитарну політику у внутрішньополітичному житті, відстоюючи право на лідерство.

Таким чином, процес формування партійної еліти та лідерів сучасного парламентського типу тільки розпочинається. Він вимагає передусім створення рівних правових умов для політичної конкуренції, вияву різних групових інтересів для політичної конкуренції, вияву різних групових інтересів на державному рівні.

Забезпечення позитивної динаміки політичного процесу в умовах посткомуністичного розвитку України не в останню чергу залежить від плюралізму у політичній сфері. Передусім, це стосується відмови від монополії держави у мас-медіа, єдиної ідеології (комунізму), однопартійної політичної системи (КПРС).

Ідеологічна криза кінця 80-х років минулого століття суттєво позначилась на інтеракції еліт в усіх країнах соціалістичного табору, що зумовило втрату комуністичними партіями Східної та Центральної Європи правлячого статусу у політичній системі. Формування альтернативних політичних ідей та цінностей на основі національного, релігійного, економічного, екологічного та ін. напрямків стало основою розвитку політичного плюралізму та ідеологічного простору, в якому носіями політичних ідеологій стали старі посткомуністичні еліти.

На сучасному етапі процес інтеракції політичних еліт в Україні визначається необхідністю взаємодії із суспільством. З одного боку, це вимагає від політичних еліт вироблення ефективних механізмів трансформації виборчих технологій у стратегію врядування (за умови здобуття влади).

З іншого боку, невизначеність щодо політичних ідеологій як в діяльності елітних груп, так і в свідомості суспільства та розмитість програмних засад політичних партій в ідеологічному спектрі по осі «праві – ліві» призводить до створення «квазіпартійних» структур.

Наслідком розмитості ідеологічної складової політичних партій є структурування діяльності політичних еліт не навколо визначеної політичної ідеології, а навколо партійного лідера – особи, що володіє великим особистісним рейтингом. Саме тому виборчі кампанії за участю політичних партій та блоків набувають персоніфікованого характеру.

Політичні еліти та їх ідеології визначають домінуючий тип політичної ідеології у суспільстві. Це визначення відбувається у процесі конкуренції між елітами.

На зміну класичним ідеологіям, в основі яких лежать проблеми економічного розвитку, приходять нові, які не вписуються у вісь «праві – ліві» ідеологічного спектру. Серед них ідеології фемінізму, мультикультурності, екологізму, космополітизму та ін.

Таким чином класові (масові) ідеології в Європі втрачають свій вплив у суспільстві, а еліти заради збереження свого статусу в політичній системі змушені змінювати свої партійні ідеології. Сучасний виборець менш зацікавлений у ідеологічному перетворенні суспільства. Передусім, його цікавлять конкретні дії, спрямовані на розв'язання близьких йому проблем як економічного (оподаткування), так і особистісного характеру (гендер, охорона здоров'я, екологія).

В сучасних умовах, коли партії стали основним інститутом формування політичної еліти та влади, вони втратили вплив на політичну та ідеологічну

заангажованість громадян, які перестали ідентифікувати себе з політичною партією та її ідеологією. Більш того, ідеологічні засади політичних партій є достатньо розмитими, а у партійних статутах відсутня ідентифікація партії з певною партійною ідеологією.

В сучасному політичному процесі провідним акцентом у діяльності політичних еліт виступає не лише відданість певній ідеології, а спрямованість партійної діяльності на охоплення масової аудиторії та здобуття влади.

Лідери та політичний актив сучасних партій орієнтуються у своїй діяльності на можливість здобуття влади, або її утримання в межах існуючого соціального ладу, аніж на спроби змінити основи соціального устрою відповідно до декларованих ідеологічних засад.

Використання технологій пошуку «своєї» аудиторії та формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи, українській партійній політиці притаманне не лише під час виборчих кампаній.

Існує проблема з трансформацією передвиборчих технологій у ефективну стратегію демократичного врядування, яке теж «вимагає виробництва цікавих оповідей і морально наснажених символічних інцидентів, що привертатимуть увагу публіки, і нададуть громадській думці спрямованість, сумісну з урядовою політикою» [194, с. 183].

У виборчий період мова йде про боротьбу партійних еліт за політичну владу – за право керувати державою, здійснювати процес урядування та реалізації публічної політики. Проблеми, пов'язані з демократизацією діяльності політичних партій та ротацією партійних еліт, набувають особливої актуальності в контексті виборчих кампаній.

В сучасних умовах відбувається процес створення партійних структур та формування еліт на базі центрів впливу, що організовуються навколо інститутів державної влади.

З'являється феномен «партії влади» та зростання її ролі у процесі

ротації партійних еліт з такими характерними ознаками, як деідеологізація та «структурація» політичного простору. У цьому сенсі ротація політичних еліт може призвести до поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень та впровадження державної політики.

3.3. Специфіка інтеракції політичних еліт в Україні в умовах глобалізації.

Дослідження феномену політичної інтеракції еліт набуває особливої актуальності у перехідні періоди, які супроводжуються кризою довіри між суспільством та владою, необхідністю пошуку механізмів підвищення ефективності діяльності еліт, демократизацією процесу прийняття та реалізації політичних рішень.

Процес глобалізації сьогодні охоплює практично всі сфери життєдіяльності більшості країни світу. Говорять про глобалізацію економічного, фінансового, політичного, культурного та соціального просторів.

Разом із тим, не можна недооцінювати, що процеси глобалізації в різних країнах світу мають як спільні характеристики та параметри, так і певні регіональні, субрегіональні й локальні особливості.

Під впливом глобалізації формується «єдиний світ» (Х. Хондкер, Р. Робертсон, З. Бжезинський та ін.), відбувається процес з'єднання різних спільнот на противагу диференціації людства (М. Чешков, О. Коппель та ін.), перетворення певних локальних явищ та культур на світові, планетарні (Е. Гіденс та ін.), посилюється взаємна залежність різних країн (У. Бек, І. Валерстайн, Дж. Фрідмен та ін.)

Процес глобалізаційних зрушень знаходиться на стадії динамічного розвитку та трансформацій, а універсальні тенденції, які породжує

глобалізація, утворюючи спільний політичний, фінансовий та комунікативний простір сучасності, одночасно підіймають хвилю протестних настроїв серед молоді, сприяють формуванню нових молодіжних соціально-політичних рухів, як глобалістської, так і антиглобалістської та альтерглобалістської орієнтації.

Дослідження особливостей інтеракції політичних еліт за умов сучасних цивілізаційних змін видається неможливим без урахування впливу такого феномену, як глобалізація. Адже глобалізація сьогодні є тим процесом, який здійснює визначальний вплив на розвиток світової цивілізації загалом та на функціонування політичних й соціальних інститутів, груп, рухів, окремих особистостей.

Такий вплив процесу глобалізації поширюється на всі сфери функціонування суспільства, у тому числі – на діяльність політичних еліт, які знаходяться в авангарді глобалізації.

Безперечним є також те, що процес глобалізації виступає визначальним фактором формування політичних еліт, має безпосередній вплив на трансформацію їх функцій, ролі та завдань в умовах кардинальних цивілізаційних зрушень.

Враховуючи плюралізм теоретико-методологічних досліджень сучасності, політична наука має у своєму арсеналі достатньо багато різноманітних визначень глобалізації.

Можна стверджувати, що глобалізація є найбільш «дискутованою і водночас найменш зрозумілою тенденцією сучасного світу. Існує багато концепцій і підходів до визначення того, що розуміти під глобалізацією, які аспекти та сфери вона охоплює, наскільки вона виявляється універсальною та всеохоплюючою тенденцією світового політичного процесу» [40, с. 52].

Наведемо деякі із них, що допоможе зробити певні узагальнення відповідно до предмету нашого дослідження :

глобалізація – це «ряд процесів, які складають єдиний світ», це стан «єдиного людського суспільства» (Х. Хондкер, Р. Робертсон, З. Бжезинський та інші);

глобалізація становить комплексне геополітичне, геоекономічне і геокультурне явище, яке здійснює потужний вплив на всі сторони життєдіяльності суспільства (О. Пархомчук, О. Коппель, Ю. Скороход та ін.);

глобалізація – процес з'єднання «різних компонентів людства під час його еволюції на противагу процесу диференціації людства» (М. Чешков);

глобалізація – це перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується усієї планети;

глобалізація – це об'єктивний процес всесвітньої інтеграції та уніфікації міжнародних відносин в економіці, політиці, соціальній сфері, інформатиці, культурі та в інших сферах суспільного життя. Глобалізація посилює взаємну залежність країн світу, які об'єднуються в регіональні всесвітні організації для розв'язання спільних проблем розвитку.

Глобалізація постає як «інтенсифікація, що розповсюджуються на весь світ (worldwide) соціальних відносин, які пов'язують віддалені місця (localities) таким чином, що локальні події формуються подіями, що відбуваються за багато миль від них, і навпаки» (Е. Гіденс) [54].

Процес глобалізації означає «не обмежені кордонами повсякденні дії в різних вимірах економіки, інформації, екології, техніки, транскультурних конфліктів і громадянського суспільства» (У. Бек) [113, с. 92].

Найбільшого розроблення проблема глобалізації набуває в роботах таких зарубіжних вчених як З. Бауман, З. Бжезинський, Д. Белл, П. Бергер, І. Валерстайн, Е. Гідденс, М. Кастельс, Д. Стігліц, П. Кругман, Дж. Фрідмен та ін.

Серед вітчизняних учених на особливу увагу заслуговують розробки окремих аспектів впливу глобалізації на функціонування економічної, політичної та державно-управлінської системи України, які належать

О. Білорусу, Б. Гаврилишину, М. Головатому, В. Горбатенку, М. Михальченку, Ю. Сурміну, С. Чукут, Ю. Шайгородському, О. Шевчуку, В. Юрчишину та ін.

У силу швидкості впровадження змін та розгортання як на макросоціальних, так і на мікросоціальній рівнях, глобалізація характеризується інтенсивністю і всеохопністю.

Саме глобалізація стає безпосереднім фактором трансформації ролі національних еліт, перенесення центру прийняття політичних рішень до транснаціональних, наднаціональних еліт.

У моделі Е. Гіденса трансформація системи відбувається не тільки на рівні системних зв'язків (глобальному), але і на рівні, що пов'язує елементи системи – «місцеві події» (локальний рівень) [54].

Дуже важливими для нашого дослідження виступають характеристики глобалізації на рівні транснаціональних практик, які розробляє Леслі Склер. Транснаціональні практики існують на трьох аналітично розрізняємих рівнях – економічному, політичному та ідеолого-культурному [Цит. за : 57].

На кожному з рівнів транснаціональні практики утворюють базовий інститут, стимулюючий глобалізацію. На рівні економіки це – ТНК, на рівні політики – транснаціональний клас капіталістів, на рівні ідеології та культури – консьюмерізм. При такій специфічній інтерпретації глобалізацію можна визначити як серію процесів формування системи транснаціонального капіталізму.

Альтернативою моделям глобальної системи стали моделі глобалізації, розроблені на базі критики теорії світ-системи та теорій глобальної системи.

Так, відомою є теза Роланд Робертсона про те, що глобальна взаємозалежність національних економік і держав є лише одним з аспектів глобалізації, тоді як інший аспект – формування глобальної свідомості індивідів та перетворення світу на «єдиний соціокультурний простір» [Цит. за : 75, с. 212].

У процесі глобалізації Р. Робертсоном виявляються дві спрямованості : глобальна інституціоналізація життєвого світу та локалізація глобальності.

Глобальна інституціоналізація життєвого світу тлумачиться як організація повсякденних локальних взаємодій та соціалізації під безпосереднім впливом макроструктури світового порядку. Структурування на макрорівні відбувається, на думку Р. Робертсона, під дією трьох факторів – експансія капіталізму, західний імперіалізм, розвиток глобальної системи мас-медіа [Цит. за : 75, с. 213]. Інша спрямованість глобалізації в моделі Р. Робертсона – локалізація глобальності відображає тенденцію становлення глобального через локальне. У цьому випадку термін «глобальне» означає не тільки «інтернаціональне», але і «локальне» тією мірою, якою повсякденне життя людей перетворюється у глобальні соціально-політичні рухи. Щоб підкреслити ці два рівні глобалізації, взаємопроникнення глобального і локального, Р. Робертсон навіть вводить спеціальний термін: «глокалізація» [Цит. за : 75, с. 214].

На думку Е. Тоффлера, «глобалізація – це нестримна інтеграція ринків, націй-держав і технологій, що дозволяє індивідам, корпораціям і націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, далі, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше... Глобалізація означає поширення капіталізму вільного ринку практично на всі країни світу. Глобалізація має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритості, дерегуляції й приватизації національних економік з метою зміцнення їх конкурентоспроможності і більшої привабливості для іноземного капіталу» [183, с. 65].

Наступний критерій глобалізації – характер взаємодії політичних еліт, держави і суспільства, відображенням якого є та чи інша ступінь свободи та реалізації прав людини. Глобалізація ставить за мету безумовне збереження природних прав і свобод людини.

До узагальнюючих критеріїв глобалізації також слід віднести принцип керованості. Йдеться не про управління світом з боку якогось суб'єкта, хай навіть колегіального і демократичного, мова йде не про керування світом, а про керованість світу, що знаходить вираз у контрольованому і керованому

розвиткові (прогресі), а не у регламентації засобів функціонування інституцій та способів життя.

Таким чином, глобалізація у вимірі політики зумовлює своєрідне «розмивання» гуманітарних функцій політики, посилюється одночасна дія протилежних тенденцій у політичному житті. Тому політика стає цариною суспільного життя, яка характеризується варіативністю, невпорядкованістю, непередбачуваністю свого розвитку.

Ознаками такої системної світоглядної та управлінської кризи виступають об'єктивні процеси зростання нетерпимості, ксенофобії, впливу радикальних й екстремістських сил, кризові явища, які спостерігаються у культурі постмодернізму, інтернаціоналізація позасистемних соціальних і політичних рухів.

До того ж, спостерігається нівеляція традиційного політичного спектра у багатьох державах світу, коли частина маргінальних політичних груп стають системними силами, одержують значну соціальну підтримку у суспільстві, за рахунок чого перетворюються на парламентські сили.

Пояснюючи феномен глобальних масових протестів, як складової сучасних революцій, Дж. Голдстоун наводить наступні аргументи: «Інтернет зробив можливим швидке поширення організаційних планів у всьому світі за мінімальних витрат для організаторів. Проведення масової акції залежало від того, чи підхоплять ініціативу місцеві організації, спираючись на загальний глобальний план. Це те, що фахівці з теорії мереж називають «самоорганізуючою» поведінкою. У міру того, як кожна організаційна одиниця робила свої власні дії, інформація про дії на місцях передавалася іншому світу за допомогою веб-сайтів, через які поширювалися глобальні плани і надавалася необхідна інформація, а також поради, заохочення і підтримка... Справді, в епоху засобів масової інформації неможливо «працювати на публіку у своїй країні» так, щоб це не почув інший світ» [57, с. 19].

Вимоги перегляду та вдосконалення соціального змісту функцій політики зумовлюються наступними елементами глобалізації: По-перше, глобалізація змінює «природу, межі та можливості сучасної держави, коли опиняються під загрозою і в деяких сферах знижуються її регулятивні можливості» [75, с. 17]. По-друге, глобалізація формує феномен глобальної взаємопов'язаності, яка «створює між державами та їх громадянами ланцюги взаємозалежних політичних рішень і наслідків, змінюючи природу та динаміку самих національних політичних систем» [75, с. 18]. По-третє, глобалізація спричиняє утворення нових культурних і політичних особливостей, «що змушує велику кількість локальних і регіональних груп, рухів та націоналістичних течій ставити під сумнів державу як представницьку та відповідальну систему влади» [75, с. 19].

Реалізація цих та інших функцій поступово переноситься з рівня повноважень національної держави до сфери впливу громадянського суспільства. Відбувається, з одного боку, розширення сфери публічного життя індивіда, зокрема так званої добровільної соціальності, а з іншого, – спостерігаються пошуки нових форм демократії (інституціональних та процедурних).

За визначенням одного з провідних політичних теоретиків сучасності Г. Дерлугьяна, пошук «нового комунітаризму» (спільності), який зумовлює сьогодні трансформацію функціональної царини політики, визначається обмеженням домінуючої ролі «приватності» у житті індивіда та соціуму» [75, с. 24].

На даному етапі у світовому співтоваристві розвиваються дві протилежні тенденції. З одного боку, політичний процес характеризується інтеграцією, об'єднанням держав, а з іншого – відбувається зростання тенденцій до регіоналізації політики та управління. Водночас вважається, що збільшення числа держав пов'язано з досить розповсюдженим уявленням, що створення власних держав – шлях до вирішення тих проблем, які постають на сучасному етапі розвитку.

Ще один виклик, який несе глобалізація, – це небезпека для розвитку демократії. Оптимізм із приводу поширення глобальної демократії пояснюється уявленням про те, що її становлення відбувається внаслідок процесу глобалізації.

Перспективи глобальної демократизації виглядають зовсім не настільки оптимістично, як це здається. Демократія, як тип політичного режиму, не виникає шляхом простого переносу передових зразків політичного устрою на національний ґрунт тієї чи іншої держави.

В умовах розбіжності форм і ритмів розвитку країн, народів, цивілізацій демократизація в незахідних країнах разюче відрізняється від аналогічних процесів становлення демократії на Заході, причому не просто національно-історичної забарвленості, але своєрідністю самого типу демократичних перетворень.

Глобалізація відповідає заміні авторитарних режимів обраними представниками, але супроводжується ослабленням і вихолощуванням демократичних інститутів. Цій тенденції протистоїть феномен «низового глобалізму» (grassroots globalism).

Демократизація вимагає цілеспрямованих зусиль, особливо в тому, що стосується поширення демократичної законності на наднаціональному рівні. У контексті глобалізації проблема демократії має потребу в переосмисленні.

Також очевидно, що глобалізація політики та економіки впливає на процеси, що відбуваються у соціальній сфері. Позитивним у цьому процесі можна вважати те, що лібералізація обміну, нові форми міжнародного розподілу праці, ріст руху капіталів, посилення конкурентної боротьби дозволяють досягати економічного росту в багатьох країнах світу, сприяють розширенню зайнятості, зниженню рівня бідності і підвищенню добробуту. Так само можна сказати, що процеси глобалізації, безсумнівно, відкривають «нові можливості людського розвитку, пов'язані із всесвітнім розповсюдженням новітньої технології і форм виробничої організації, які одночасно забезпечують високий матеріальний статус працівника, що

вимагають від нього наукових знань і мобілізують його творчу ініціативу й інтелектуальні здібності» [54, с. 46].

На думку англійського соціолога Б. Вілсона, головним наслідком глобалізації є заміна традиційних зв'язків між людьми, які відбувалися переважно в межах локальних спільнот (community), зв'язками глобального масштабу, численними, безособовими і функціональними. В результаті порушується механізм передачі від покоління до покоління вищих моральних цінностей, якими й були безпосередні особистісні зв'язки в межах первинних спільнот. Відтак люди у своїй поведінці керуються вже не тими цінностями, а лише безпосередньо практичними функціональними завданнями, які диктує ним актуальна ситуація. На основі цього Б. Вілсон робить висновок про настання доби постмодерну, яку він прямо пов'язує з глобалізацією, розуміючи під нею, перш за все, «узагальнений символ змін» [40, с. 55].

Саме тому нове в сучасній глобальній системі – це постійна інтенсифікація структури взаємозв'язків, опосередкованої такими феноменами, як сучасна індустрія комунікацій та новітні інформаційні технології, а також процес глобалізації взаємопов'язаності: технологічної, організаційної, адміністративної і правової, кожна з яких, попри все інше, має власну логіку та динаміку змін.

Політика сьогодні здійснюється з усією своєю звичною невизначеністю, випадковістю та недетермінованістю у світі, пронизаному потоками товарів і капіталу, пересуванням людей, комунікацією через авіаційний транспорт і космічні супутники.

У ХХ столітті у дослідженнях взаємодії еліт актуалізуються проблема посилення конкуренції еліт (М. Олсон) [139, с. 17].

Окремо слід наголосити на відмінностях у трактуванні сутності процесу взаємодії політичних еліт у представників двох європейських доктрин – лібералізму та комунітаризму.

У сучасних умовах інтеракція політичних еліт обумовлена наступними соціальними факторами:

- становлення інформаційного суспільства. Один із головних викликів сучасної доби полягає у тому, що соціальна основа політичної влади поступово трансформується та заміщується, або опосередковується масовими комунікативними процесами та обумовлює відповідний формат публічної інтеракції еліт, впливає на ротацію еліт;

- відмова від авторитарного стилю правління на користь механізмів здійснення влади демократичним шляхом. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі призводить до міфологізації й гіперболізації ступеня їхньої участі в процесі прийнятті політичних рішень інформаційної доби, посилює політичну відповідальність еліт.

Взаємодія еліт відображає і визначає динамічні процеси взаємного впливу різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів, взаємну обумовленість їхньої діяльності і, як наслідок, – зміну стану кожного з них.

Інтеракція еліт у сучасних умовах передбачає продуктивну взаємодію, взаємне інформаційне збагачення учасників, їхній взаємовплив, а не просте спілкування, у процесі інтеракції як комунікативної взаємодії актори потребують позитивного впливу один на одного.

Взаємодія еліт виступає як інтегруючий фактор політичного простору, сприяє утворенню соціальних та політичних структур, а кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як засіб одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює розвиток, у ході якого виявляються можливі протиріччя елітних груп та засоби їх подолання.

У посткомуністичному політичному просторі інтеракція еліт формується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, через неусталені правила вона потребує постійного визначення реального на даний час стану справ, яке складається у процесі інтерпретації та реінтерпретації дій інших елітних груп.

Таким чином, відбувається поступова трансформація функцій

політичних еліт – від класичних функцій (політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу, політичної інтеграції та ін.), до функцій у інформаційному суспільстві – комунікативної, репрезентативної, символічної.

Проблема формування ефективних механізмів ротації політичних еліт виступає однією із актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень в українській політичній системі.

Роль еліт у сучасних демократичних країнах важко переоцінити, вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у механізмах ротації політичних еліт, які сформувались історично, процес ротації політичних еліт – це важлива ознака демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

На порядку денному формування ефективних механізмів ротації політичних еліт в умовах глобалізації знаходяться :

- підвищення рівня політичної культури влади та суспільства за допомогою освітніх програм та заходів, спрямованих на комунікативну взаємодію представників різних національних, культурних, конфесійних груп, забезпечення гендерної рівності та паритетного представництва в органах влади;
- подолання загрози монополізації влади з боку елітних груп через механізми підвищення громадянської активності та залучення інституцій громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень;
- відновлення довіри у відносинах «влада – суспільство»;

- впровадження моделі виборів, яка б гарантувала максимально широку презентацію інтересів суспільних груп (національну, конфесійну, гендерну);

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку може виступати глобалізація. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми взаємодії політичних еліт.

3.4. Функціональні особливості взаємодії еліт у сучасному політичному процесі.

Процес становлення української політичної еліти в умовах незалежності розпочався з етапу горбачовської «перебудови», «прискорення» та гласності. Метою «перебудови» стало вдосконалення радянського режиму, побудова «соціалізму з людським обличчям».

Однією з характерних для українського політичного життя рис періоду «перебудови» було те, що республіканське партійно-господарське керівництво належало до дніпропетровської за походженням «старої гвардії», до «геронтократів» [196, с. 92]. Ці люди, які були частиною радянської еліти та підпорядковувались ЦК КПРС.

Дніпропетровська номенклатура (В. Щербицький та ін.), вихована Л. Брежнєвим, деякий час утримувала в республіці владу навіть попри зміну правлячої верхівки на всесоюзному рівні. І за часів незалежності дніпропетровська група утримувала позиції на владному Олімпі (до цієї групи відносять другого Президента України Л. Кучму, політиків Ю. Тимошенко та П. Лазаренка, олігархів І. Коломойського та В. Пінчука та ін.)

Зміна політичного керівництва в Україні відбулася на завершальному етапі «перебудови». Часу для зміцнення позицій нового партійного керівництва в Україні було мало, оскільки В. Щербицького замінив В. Івашко, який обіймав посаду першого секретаря ЦК КПУ зовсім недовго. У 1990 році його перевели до Москви, і відбулася нова зміна партійної влади. Тому процес формування української «партії влади» на базі радянської української еліти (обміну партійної влади на власність) був значно коротшим і слабкішим, аніж у Москві (де під проводом Б. Єльцина та у результаті реформ Є. Гайдара відразу з'явився потужний клас олігархів).

Більш спритними у цьому виявилися комсомольські ватажки, які пізніше склали одну з найбільш потужних економічних груп незалежної України. Деякі дослідники вважають, що «перебудова» означала остаточне завершення розколу радянської номенклатури на партійну і господарську і початок заколоту останньої проти першої. «Господарники хотіли більших свобод у своїй діяльності. Їхні вимоги підтримала частина партійної номенклатури, особливо регіональної. Ці групи старої номенклатури і склали кістяк сучасної нової еліти. Згідно з цією версією змісту «перебудови», Україна мало чим відрізнялася від інших регіонів СРСР» [196, с. 18].

Тема нової еліти наштовхується, насамперед, на питання про долю старої еліти. Як показують дослідження українських та зарубіжних вчених, переважна частина нової еліти – це люди, які посідали високі позиції в ієрархії старої влади, тобто вони належали до партійно-радянської номенклатури.

О. Фісун вважає, що «відлік історії політичної еліти незалежної України слід було б вести з березня 1990 р., коли був обраний новий склад Верховної Ради (ВР) УРСР. Саме цей склад ВР спочатку проголосив суверенітет, а потім і незалежність України. Йому належить політична ініціатива у вирішенні практично всіх найважливіших для долі України питань на початку 90-х років. Одночасно він став своєрідною школою нової політики, особливо для номенклатурних працівників з «старою» партійно-

господарської еліти, звиклих до іншим формам і методам прийняття рішень» [185, с. 18].

Цитований автор зазначає що саме через цю школу пройшла більшість провідних політиків сучасної України. У Верховній Раді УРСР, обраній у березні 1990 р. були представлені всі провідні політичні сили того періоду : керівники компартії (В. Івашко, С. Гуренко, Л. Кравчук, Ю. Єльченко та ін., всього 95 професійних партійних працівників). Повною мірою це стосується лідерів національно-демократичного руху «Народний Рух України», (письменники-політики І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, П. Мовчан та ін.). Натомість було представлено 10 колишніх політв'язнів, у тому числі й такі авторитетні дисиденти, як В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, брати Горині, Р. Алтунян, С. Хмара.

Зокрема, М. Рябчук зазначає, що склад Верховної Ради УРСР 1990 р. скликання був оновлений на 90 відсотків [170, с. 18]. Проте, не варто цей факт розцінювати як докорінну зміну правлячої еліти, адже увесь бюрократичний апарат був сформований з представників колишньої партійно-бюрократичної еліти. У середовищі тодішньої політичної еліти – першого покоління еліти незалежної України – був закладений головний конфлікт. Мова йде про конфлікт поколінь в середовищі партійної еліти.

Так, М. Рябчук стверджує, що в кінці 80-х років «в Україні, як і в Москві, до влади прийшло покоління шістдесятників – політики, чії формуючі роки потрапили на хрущовський період. До цього покоління належали всі перші особи республіки, 80 % членів Ради Міністрів (станом на 1990 р.). Разом з тим, склад ВР УРСР 1990 р. скликання чітко продемонстрував, що в двері наполегливо великої політики стукають нові покоління. 284 народних депутата (64,1 % від загальної кількості) народилися у 40-ві, 50-ті та на початку 60-х років. Їх роки становлення, початок адміністративної або господарської кар'єри припали вже на брежневську епоху. У тих обставинах, що процес політичної трансформації збігся з періодом зміни політичних поколінь, потенційно укладено один з найбільш

глибоких конфліктів, що характеризують розвиток політичної еліти України 90-х років» [170, с. 19].

Не вдаючись до з'ясування причин розпаду СРСР (гонка озброєнь, криза правлячої еліти, тиск «комсомольців», економічна криза та падіння цін на нафту, особистісні фактори протистояння М. Горбачова та Б. Єльцина та ін.) та зміни типу політичного режиму, відзначимо, що результатом цих якісних суспільних змін став перехід значної частини колишньої республіканської номенклатури на позиції «самостійників», які підтримували позиції Народної Ради (В. Чорновол, І. Заєць, І. Драч, П. Мовчан та ін.).

Стара радянська номенклатура стала розпадатися на етнократію, спираючись при цьому на антикомуністичну, популістську і націоналістичну ідеологію. В Україні це була та частина радянської еліти, яка своєчасно зорієнтувалася і стала переходити на позиції незалежності. Найбільш яскраві постаті старої номенклатури стали адептами самостійної української державності – Л. Кравчук, І. Плющ, Л. Кучма, Є. Марчук, В. Дьомін, В. Дурдинець, В. Череп, А. Матвієнко та ін.

Тобто, після проголошення незалежності України, відбувся процес трансформації колишньої партійної еліти (номенклатури) в умовно кажучи, національну еліту. «Серед старої еліти, яка досить успішно трансформувалася в нову слід відзначити господарників – директорів великих підприємств, агрофірм, різноманітних постачальних баз, універмагів, голів колгоспів тощо.

Дана еліта чітко поділялась на аграрну (Л. Кравчук та ін.) та індустріальну (Л. Кучма та ін.). Остання за радянських часів була «замкнена» на Москву і мала більш високий статус, бо працювала на оборонний комплекс.

У період президентства Л. Кравчука особливо вагомою політичною силою стали директори підприємств (серед яких його наступник – Л. Кучма). Це викликало роздратування у правих політичних кіл (передусім – НРУ), під гасла яких вони не поспішали ставати.

У політичному дискурсі з'явився штамп – «червоні директори». «Виразником інтересів промисловців на той час стала Українська спілка промисловців і підприємців (УСПП). Саме з її вершини переступив до президентського крісла Л. Кучма», – зазначено у аналітичній записці авторським колективом [196, с. 25].

У період президентства Л. Кучми поглибились процеси структуризації політичних еліт, їх взаємодія відбувалась у рамках основних політичних інститутів (парламент, уряд, Президент, адміністрації та ін.) та набула визначених правових рамок (завдяки прийнятій у 1996 році Конституції України).

Відбулось об'єднання елітних груп у потужні політичні (партійні) та фінансово-економічні клани та корпорації. У 90-х роках з середовища кланово-фінансових груп розпочинається поповнення старої номенклатурної верхівки новими представниками, які прагнуть увійти до привілейованого стану політичної еліти.

«Поступово оформилася і зміцніла така елітна група, як фінансова. У 90-ті роки виникла значна кількість різноманітних банків. Частина з них не витримала конкурентної боротьби і зникла, інші об'єдналися, набрали сили. Вони також активно включилися у конкуренцію за контроль над ресурсами. Господарсько-фінансові клани стали набувати дедалі значущої ваги в суспільстві. Вони починають активно впливати на політику, відстоювати свої інтереси у парламенті, уряді, президентському оточенні» [196, с. 25]. Так поступово на базі «партії влади» формувалась «олігархія» в середовищі української правлячої еліти.

У таких умовах парламентські вибори 1994 та 1998 років стали ефективним механізмом легітимації новоствореної політичної еліти, а партійний плюралізм забезпечує зовнішню форму демократичності такого механізму.

Адже, доречно зауважити, що саме партії в умовах трансформаційних процесів перетворюються на інституціоналізований механізм артикуляції та

агрегування політичних інтересів різних соціальних верств у боротьбі за владу.

Демократія, як тип політичного режиму, вже майже чверть століття залишається метою для України, аналіз становлення демократичних інститутів, теорії та практики демократизації різних сфер суспільного життя зберігає актуальність для вітчизняної політичної науки.

В Україні демократія стала асоціюватися з певним набором процедур, з-поміж яких промови під час виборчих кампаній, вибори кандидатів, структурування парламенту, вотуми довіри й недовіри, що є засобами вираження конфлікту та його розв'язання.

Сутність демократії – це звичай незгоди і примирення з приводу щоразу нових питань і за щоразу інших обставин. У контексті виборчої кампанії це можна інтерпретувати наступним чином: партія, яка претендує на владу, ставить під сумнів існуючий стан речей, його адекватність певним ідеалам розвитку країни.

У виборчий період мова йде про боротьбу партійних еліт за політичну владу – за право керувати державою, здійснювати процес урядування та реалізації публічної політики. Проблеми, пов'язані з демократизацією діяльності політичних партій та ротацією партійних еліт, набувають особливої актуальності в контексті виборчих кампаній.

В умовах демократичного переходу виборчі кампанії виступають одним із важливих чинників, які впливають на ротацію політичних еліт та лідерів. Проте виборчий процес пов'язаний із політичним протистоянням та конфліктами. Тобто, однією із сутнісних ознак процесу демократичної ротації політичних еліт, виступають конфлікти та пошук шляхів їх вирішення.

Використання політичних технологій у період виборчих кампаній (пошуку цільової аудиторії, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи, та ін.) відображає рівень політичної конкуренції серед елітних груп всередині партійних структур.

Роль та політична вага партій у нашій країні пов'язана з формою

правління та виборчою системою. Функції політичних партій зростають у парламентсько-президентській формі правління та обранням у ради всіх рівнів (за виключенням селищних) депутатів за партійними виборчими списками. Це, у свою чергу, призводить до розподілу посад у виконавчій владі за партійною ознакою.

Враховуючи невелику роль ідеологічних пріоритетів та політичних програм у діяльності певної частини політичних партій (як парламентських, так і непарламентських), можна говорити про те, що консолідація навколо лідерів («локомотивів» рейтингу) певних груп політиків та бізнесменів пояснюється бажанням отримати й утримати державну владу. Відповідно можна говорити про вплив лідера, як важливий фактор ротації партійних еліт та еліти вцілому.

Таким чином, процес ротації партійних та політичних еліт активізується перед парламентськими виборами та після президентських виборчих кампаній.

У сучасних умовах відбувається процес створення партійних структур та формування еліт на базі центрів впливу, що зорганізуються навколо інститутів державної влади.

З'являється феномен «партії влади» та зростання її ролі у процесі ротації еліт з такими характерними ознаками, як деідеологізація та «структурація» політичного простору. У цьому сенсі ротація політичних еліт може призвести до поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень та впровадження державної політики.

Загальна невизначеність громадян та партійних еліт щодо політичних ідеологій в громадській думці і в партійних структурах, розмитість шкали «праві – центр – ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань, які впливають на хід виборчого процесу.

Мова йде про «симуляцію» ідеології, що виражається навіть в назвах деяких партій. Наприклад, досить часто можна почути про Прогресивну

соціалістичну партію. Одне із основних протиріч у становленні партійної системи у транзитних суспільствах полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом, а від того, наскільки адекватним буде представництво виборців у парламенті, залежить легітимність системи влади, зокрема, і політичних рішень, які приймаються владою.

Одним із основних чинників ротації політичної еліт виступає виборча модель – мажоритарна, пропорційна та змішана.

Розглянемо більш детально позитивні та негативні риси кожної із цих систем з точки зору впливу на ротацію партійних еліт. «Головна перевага пропорційного представництва в тому, що рівний «пропорційний» розподіл голосів на місце в парламенті приводить до справедливого представництва, а також забезпечує чітку і відносно стабільну (за рахунок застосування імперативного мандата) структуру парламенту. За системою пропорційного представництва більшість урядів є коаліційними. Якість управління у цьому випадку залежить від кількості партнерів, що входять у коаліцію : чим більше партнерів, тим менш стабільна урядова коаліція» [169, с. 5].

Трансформації взаємодії політичних еліт не можна аналізувати окремо від процесу становлення та розвитку партійної системи, організації виборчих кампаній та, відповідно до парламентсько-президентської моделі, організації діяльності парламенту з формування урядової коаліції та уряду.

Характеризуючи взаємодію політичних еліт у ході виборчих кампаній, можна виділити наступні чинники, що впливають на процес ротації партійних еліт.

По-перше, персоналізація передвиборчої кампанії, вплив лідера («локомотива» рейтингу) на ротацію партійної еліти.

По-друге, медіатизація політики та широке використання політичними акторами компромату задля створення медіа-скандалів.

По-третє, нав'язування жорсткої виборчої моделі «так – ні», «або – або», що не сприяє поствиборчому діалогу влади та опозиції.

Головне протиріччя у взаємодії еліт в умовах становлення партійної системи та структурованості парламенту у транзитних суспільствах полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом : «Від того, наскільки адекватним буде представництво виборців у парламенті, залежить легітимність системи влади, зокрема, і політичних рішень, які продукуються цією владою, загалом. Водночас надзвичайна поляризація поглядів політичних акторів країни і їх представництво в парламенті здатне уповільнити або й унеможливити процеси законотворення. Згадаймо, саме парламентські кризи були перманентними протягом останнього десятиліття в Україні» [16].

В умовах пропорційної системи виборець голосує не стільки за конкретного депутата, скільки за політичну силу (партію або блок), а депутатські мандати розподіляються між учасниками перегонів пропорційно до кількості отриманих голосів. Це принципово впливає на інтеракцію політичних еліт як у середині політичних партій, так і між ними. В залежності від можливості виборця вплинути на розташування кандидатів, у списку розрізняють пропорційну систему із жорсткими, напівжорсткими та м'якими списками.

В умовах парламентсько-президентської моделі пропорційна система формування представницьких органів влади створює проблеми у взаємодії політичних еліт, заважає стабільності функціонування виконавчої влади. Жодна з політичних сил не здатна отримати абсолютну більшість голосів (хоча, безумовно, така мета декларується), а отже – створити однопартійний уряд. Природно, за підсумками виборчих кампаній 2006 та 2007 років, виникала необхідність утворення коаліційних урядів на основі багатопартійної більшості.

Такі коаліції дуже складно створити, але вони легко руйнуються, іноді, як у випадку з урядом В. Януковича, наслідком цього є відставка уряду, але у випадку з урядом Ю. Тимошенко переформатування коаліції не привело автоматично до відставки уряду. Щоправда, в таких умовах доцільніше

говорити не про коаліційні, а про квотні уряди, де окрема квота посад належить Президентіві України.

Пропорційна виборча система зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування та діяльність уряду й опозиції. Ефективність дій можна оцінювати, й кожний виборець здатен раціоналізувати свій вибір, спираючись на політичну історію певної партії чи блоку.

У свою чергу, це сприяє зростанню та підвищенню ролі політичних партій у суспільстві, що у перспективі здатне перевести політичну боротьбу у площину ідеологічної конкуренції. Доля політичних еліт визначатиметься на ідейному полі і не залежати повною мірою від іміджевих рекламних технологій та фінансових ресурсів кандидатів.

У 2004 р. в Україні актуалізувалося питання про розвиток регіонів. Це було викликано мінливою риторикою в ході політичних виборів, а саме маніпуляцією регіональною проблемою в ході виборчої кампанії. Проте, з іншого погляду, актуальність регіональної проблеми мала реальні об'єктивні обґрунтування, а саме – у відсутності регіональної політики всі роки незалежності.

Українське керівництво акцентувало увагу на тому, що Україна може вижити як держава, будучи лише унітарним територіальним утворенням.

З 90-х років політики з виявлення регіональних проблем та їх вирішенню не було. Тільки в 2003 р. Л. Кучма (якого Ендрю Вілсон назвав «брокером серед регіональних еліт») був вимушений визнати існування регіональних проблем, зростаючу роль регіональних еліт та запропонувати конституційну реформу, з урахуванням двопалатної структури Верховної Ради, в якій друга палата представляла б інтереси регіонів.

Загальноновизнаною в сучасних умовах (на чому неодноразово наголошував Президент П. Порошенко) стає вимога перегляду економічної політики держави у бік децентралізації :

У передвиборній програмі Блоку «ПОРА-ПРП» у 2012 році, хоча й не йдеться про регіональну політику, зазначається, що вихід лише один – реально «застосувати головний принцип ЄС – субсидіарності : тільки, якщо менша одиниця не може впоратись із проблемою, її вирішення має переходити на вищий рівень» [162].

Лише націонал-радикали вводять у свої програмні документи принцип жорсткого унітаризму (програма руху «Державна самостійність України» та ін.). Так, у Розділі «Засади державотворення» Програми «Конгресу українських націоналістів», який був учасником Блоку «Наша Україна» у 2002 та 2006 роках, йдеться, що Конгрес виступає «за утвердження Української Національної Держави як унітарної – з єдиною системою органів влади й управління без внутрішніх самостійних державних утворень з широкими повноваженнями місцевого самоврядування». Така ж позиція збереглась у ВО «Свободи» на виборах 2012 року.

Прерогативою політичної еліти держави є визначення кількості, типу (індустріальний, науково-технологічний, транспортно-комунікативний) та географії розміщення нових центрів. Децентралізація та розвиток соціокультурного простору повинен передбачати створення можливостей розвитку регіонів та механізму реалізації інтересів регіональних еліт в межах концепту «соборної держави».

Функцією обласних органів державного управління має стати мобілізація ресурсів для участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжрегіональних (загальнонаціональних) проектах.

Сучасна політична еліта України повинна реалізовувати реінтеграційну модель як стратегію виходу із кризи, яка покликана попередити дисфункцію соціального цілого, проаналізувати той спектр проблем, якими традиційно займається регіоналістика та внутрішня геополітика.

Країни, в яких політичні еліти не усвідомлюють значення механізмів реінтеграції соціуму, відтворення загальнонаціональної ідентичності, а також власної місії у світі, приречені на втрату міжнародної конкурентноздатності.

У таких країнах автоматично активізуються «віруси» дезінтеграції, а історично обумовлені регіональні, етнічні чи релігійно-конфесійні відмінності починають переходити в режим поляризації.

Головною метою нової стратегії формування політичної еліти має бути реінтеграції регіональних еліт та формування механізмів, що дозволяють підтримувати баланс та рівновагу між інтеграційними та дезінтеграційними складовими розвитку держави, нації, соціуму. Сучасна політична еліта повинна забезпечити в умовах унітарного устрою ефективну модель реінтеграції.

Запровадження ефективної моделі реінтеграції передбачає, що одним із базових інструментів нової політики повинна стати технологія формування та відтворення єдиного загальнонаціонального простору (економічного та соціально-політичного, культурного та інформаційного, простору громадянської безпеки). Саме це є основним завданням політичної еліти України на сучасному етапі її функціонування.

Висновки до третього розділу

Підбиваючи підсумки проведеному у третьому розділі дисертаційного дослідження аналізу процесу інституціоналізації держави та громадянського суспільства як основа інтеракції політичних еліт в Україні, можна сформулювати наступні висновки, які узагальнюють матеріал, викладений в кожному з підрозділів.

Досліджуючи інтеракцію політичних еліт та роль інституційного оформлення діяльності органів державної влади та інституцій громадянського суспільства у цьому процесі, слід наголосити на таких принципових положеннях.

По-перше, взаємодія політичних еліт розвивається під впливом діяльності інституціоналізованих акторів (як державних, так і не державних)

та реалізується в інституційній формі. При цьому існують відмінності інституціоналізації в умовах демократичного політичного режиму, де інститути державної влади та громадянського суспільства відносяться до сталих, необхідних чинників розвитку соціальної, економічної та правової сфер суспільного життя та перехідним політичним процесом. Процес інституціоналізації охоплює стадії формування та становлення владного інституту політичними елітами, його легітимізацію у громадській думці та зміни відповідно до традицій конкретного суспільства та оптимізацію, тобто підвищення ефективності діяльності владного інституту. Лише у такому разі інститут стає впливовим чинником інтеракції еліт.

По-друге, одним із головних принципів інституціоналізації та легітимізації влади, як складової діяльності політичних еліт, виступає процес оптимізації розподілу владних повноважень у вимірах парламент – президент – уряд, центр – регіони та влада – суспільство, що узагальнює принципи та способи організації влади, визначає механізм взаємодії як між елітними групами, так і між владою та суспільством. У процесі демократизації політичного процесу визначальна роль належить інститутам громадянського суспільства, підвищенню активності громадян у прийнятті важливих суспільно-політичних рішень.

По-третє, сучасний світ характеризується зміною підходів та акцентів щодо взаємодії політичних еліт. Політична активність громадян, усвідомлення ними механізмів самоорганізації та ричагів впливу на прийняття політичних рішень, діяльність інститутів влади утворюють нові умови для демократизації простору політичної взаємодії елітних груп. Це відбувається, зокрема, через виконання таких функцій, як артикуляція інтересів різноманітних груп та спільнот, захист та задоволення їх інтересів, стабілізація політичного процесу, забезпечення публічності та прозорості процесу інтеракції політичних еліт.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумку проведеному дослідженню інтеракції політичних еліт як важливого чинника демократизації суспільства і формулюючи узагальнюючі положення щодо роботи в цілому, мусимо звернутися до висвітлення реалізації мети та завдань дослідження, які ставились у вступі.

Підсумовуючи висвітлення ступеня повноти і послідовності розв'язання основних завдань дисертації, маємо зазначити, що кожне із них знайшло своє вирішення у межах представленої дисертаційної роботи.

Таким чином, це свідчить про досягнення мети дисертації, а також про вирішення усіх без виключення завдань дослідження, які ставились у вступі і виступили необхідними етапами комплексного політологічного аналізу інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства.

Водночас, разом із визначенням рівня та послідовності реалізації дослідницьких завдань, слід представити отримані у процесі авторського дослідження результати. Вони виступають висновками до усієї дисертаційної роботи в цілому.

У процесі демократизації суспільства перед політичною елітою постають завдання пошуку та реалізації оптимальної моделі функціонування інститутів демократичної влади та громадянського суспільства. Одним із головних чинників структуризації політичної взаємодії та реалізації механізму демократизації суспільства виступає інтеракція політичних еліт.

Інтеракція політичних еліт відіграє визначальну роль у процесах державотворення, формуванні політичних інститутів, утворенні та розвитку феномену політичного лідерства, у процесі виборчих кампаній, інституціоналізації політичної діяльності в цілому, демократизації суспільства. В умовах представницької демократії у процесі інтеракції політичних еліт відбувається формування, артикуляція та репрезентація інтересів груп та спільнот, легітимізація політичної влади.

У процесі демократизації суспільства одним із головних завдань для інтеракції політичних еліт виступає створення ефективних інститутів демократії, без яких не може відбуватися розбудова демократичної держави.

Окрім того, функції інтеракції політичних еліт у сучасному політичному процесі полягають не лише у відстоюванні інтересів окремих політичних акторів та/або економічних груп, а й у легітимізації влади пануючої меншості над більшістю, причиною чого часто виступає низький рівень політичної участі громадян.

Сучасний процес інтеракції політичних еліт відбувається в умовах представницької моделі демократії, коли умовою здобуття влади є представництво (презентація) інтересів окремих соціальних груп, а також суспільства в цілому (формулювання національного інтересу та механізмів його реалізації). При цьому, у ході інтеракції політичних еліт відбувається нав'язування з боку елітних груп власних візій політичної реальності та політичного «порядку денного», формуючи та презентуючи їх інтереси. Доцільніше б було говорити про те, що політичні інститути посткомуністичних суспільств виступають інструментом реалізації інтересів невеликого кола осіб – політичної еліти, що здійснюють безпосереднє керівництво політичними процесами. Зокрема, на прикладі політичних партій продемонстровано, що громадяни (навіть члени політичних партій) фактично позбавляються впливу на прийняття партійних рішень, висування кандидатів у депутати та ін.

За результатами комплексного політологічного дослідження процесу інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства виокремлено політичні (зокрема, діяльність політичних інституцій – партій, виборів, органів влади та ін.), соціальні та конституційно-правові механізми інтеракції еліт. Фундаментом інтеракції еліт у сучасному світі виступають відносини та зв'язки між структурними елементами політичної системи суспільства (партійною елітою, державними службовцями вищого рівня, керівництвом середнього рівня та представниками місцевого самоврядування,

представниками медіакратії, експертного співтовариства, політичного класу та ін.).

Важливим чинником демократизації суспільства виступає демократичність взаємодії політичних еліт, яка, у свою чергу, визначається рівнем розвитку інституцій державної влади та громадянського суспільства, механізмами ротації еліт, рівнем політичної участі громадян та активності політичного класу при ухваленні та реалізації політичного курсу, відкритістю політичної еліти.

Інтерація політичних еліт виступає важливим чинником демократизації суспільства завдяки наступним факторам:

- сприяння підвищенню рівня політичної активності представників різних груп політичної еліти (особливо у виборчий період);
- вироблення ефективних механізмів залучення громадян до прийняття політичних рішень;
- формування напрямку державної (публічної) політики;
- артикуляції елітами інтересів широких суспільних груп, верств та спільнот.

Інтерація політичних еліт має власну структуру: вона формується на основі горизонтальних та вертикальних політичних відносин, які доповнюються та опосередковуються мережею політичних та соціальних комунікацій. Інтенсивність та результативність політичної інтерації еліт визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії політичних еліт при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та під час участі у виборчих кампаніях.

Досліджуючи генезу політичних еліт та процесу їх інтерації на різних історичних етапах, було визначено, що процес взаємодії еліт (за допомогою партійної системи, як представництва інтересів соціальних груп), який розпочався на межі XIX та XX століть, був перерваний монополізацією влади й одержавленням поля інтерації еліт у радянський період та, зрештою, відновився наприкінці 80-х років минулого століття. Одним із важливих

елементів політичної боротьби за українську державність стали політичні еліти, які виконували функції агрегації, артикуляції та репрезентації інтересів різноманітних груп українського суспільства, боролись за громадське визнання, сприяли політичній соціалізації та підвищенню національної свідомості та національній ідентифікації громадян.

У перші десятиріччя ХХ століття політичні еліти сформували власні ідеологічні платформи, політичні партії, які вступали у конкуренцію за владу, формували основи державності, намагались реалізувати визначений політичний курс (автономія, незалежність та ін.). Зрештою, саме українські політичні еліти очолили процес боротьби за незалежність країни та національне відродження. А в ідеологічних побудовах та політичній діяльності сучасних політичних еліт в Україні простежується світоглядний, політичний, ідеологічний зв'язок із національними елітами Наддніпрянщини та Наддністрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст., що проявляється у наступному:

- намагання еліт знайти опору та масову підтримку серед різних верств населення та реалізувати цю підтримку у голоси на виборах;
- ставлення до незалежності України та її геополітичного вибору (формулювання «українського питання» та політичних пропозицій щодо шляхів його вирішення);
- відповідна ідейно-політична структура та ідеологія (ліберально-буржуазні, соціалістичні, робітничі, селянські, консервативні, монархічні та ін. елітні групи);
- намагання модернізувати політичну систему, забезпечити її еволюцію в напрямку європейських демократичних трендів;
- опозиційність щодо імперської влади (помірковані, революційні, опозиційні) та існуючого державного ладу (в Росії та Австро-Угорщині);
- зосередженість на першочерговому вирішенні національних та соціальних питань та пошук оптимального балансу між ними з метою знаходження підтримки різних суспільних верств;

- перманентна боротьба і конфлікти всередині еліт, які послаблювали їх та часто призводили до розколу у партійній сфері.

Розглядаючи основні теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності інтеракції політичних еліт визначено, що цей складний процес досліджувався з позицій представників історичного, інституційного підходів, біхевіоралізму (поведінкового підходу), теорії раціонального вибору та функціоналізму. Визначено, що з позиції інтерпретативної парадигми, політична еліта виступає складним політичним та соціальним феноменом, що має специфічний статус у державі і презентує організацію індивідів, об'єднаних між собою спільністю політичних ідей, цілей та інтересів, яка, опираючись на певну ідеологію і презентуючи інтереси соціальних груп, активно діє та взаємодіє в політичному процесі з метою здобуття, утримання влади через залучення широкої суспільної підтримки щодо легітимізації своїх дій при впровадженні політичного курсу.

Інтеракція політичних еліт та конкуренція між політичними елітами за підтримку з боку суспільних груп виступають одними із головних ознак демократичного політичного процесу. З метою забезпечення високого рівня політичної активності громадян та підзвітності представників політичної еліти необхідними умовами виступають залучення громадян до процедури висунування кандидатів на державні посади, наявність у суспільстві різних елітних груп (плюралізм еліт) та партійний плюралізм і конкуренція, що віддзеркалює основні позиції суспільних груп.

Обґрунтовано, що основними чинниками впливу на взаємодію політичних еліт в Україні виступають :

- інституціоналізація органів державної влади та громадянського суспільства;
- олігархізація;
- формування «партії влади»;
- виборчі кампанії.

Відзначено необхідність удосконалення діючої правової системи щодо регулювання інтеракція політичних еліт.

Щодо ролі виборчих кампаній у процесі інтеракції політичних еліт, то визначено, що виборчі кампанії виступають механізмом селекції політичних еліт, а за умови здобуття влади вимагають від політичних еліт трансформації виборчих технологій у стратегію врядування.

Виборчий процес забезпечує демократичний відбір політичної еліти, що є одним із основних критеріїв демократизації суспільства. Від інтеракції політичних еліт під час виборчого процесу залежить ефективність застосування політичних технологій (пошуку цільової аудиторії, позиціонування, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.), а у поствиборчий період демократична взаємодія у політичних елітах проходить випробування процесом створення «більшості» у парламенті та формуванням уряду.

Виокремлено та проаналізовано такі типи сучасної інтеракції еліт, як централізовано-ієрархічний тип (еліти закритого типу, які мають монополію на політичному ринку та характеризуються низьким рівнем ротації партійної еліти), децентралізований тип взаємодії політичних еліт (еліти відкритого типу, які існують у демократичному політичному режимі та відзначаються високим рівнем горизонтальної та вертикальної взаємодії) та взаємодія транзитивного типу еліт, у діяльності яких поєднуються ознаки відкритих та закритих еліт.

Аргументовано, що під демократичною інтеракцією еліт слід розуміти реальне представництво елітами інтересів різних суспільних груп, можливість оцінки з боку громадян (під час плебісцитів – виборів та референдумів) та представників мас-медіа (переважно – критичної) діяльності еліт та її результативності.

Визначаючи функціональні особливості взаємодії політичних еліт у сучасному політичному процесі, доведено, що залучення широкого кола громадян, інституцій громадянського суспільства, політичних партій до

процеса ротації політичних еліт (зокрема, висування кандидатів на державні посади, обмеження олігархічних процесів) буде сприяти демократизації суспільства. Політичні інститути у своїй внутрішній структурі мають різні політичні елітарні групи, що борються за домінування. Саме поліархічність структури політичних еліт забезпечує громадянам можливість реального вибору між конкуруючими елітарними групами у виборчому процесі, а наявність політичної конкуренції в середині політичного класу унеможлиблює його олігархізацію.

Політичні еліти, якщо їх метою є отримання влади у ході виборчих кампаній, не мають права ігнорувати громадську думку, що складається відносно їх діяльності.

Демократична модель взаємодії політичних еліт передбачає, що політичні інститути, структури та організації повинні мати можливість ухвалювати рішення, які стосуються їхньої діяльності та не виходять за межі їх компетенції.

Аргументовано, що монополізація права одноосібного ухвалення політичного рішення у короткотерміновій перспективі може сприяти підвищенню ефективності діяльності частини еліт, але у подальшому призведе до втрати довіри з боку суспільства та падіння рейтингу.

Інтеракція політичних еліт відбувається між полюсами «олігархізації» та «поліархії» (Р. Даль). Аргументовано, що процес олігархізації інтеракції політичних еліт та кулуарності процесу горизонтальної (міжелітної) взаємодії у процесі демократизації суспільства поступається місцем поліархічній моделі відносин між політичними елітами.

У сучасних умовах однією із головних проблем державотворення та політичного управління суспільними процесами вважається монополізація влади елітними групами, що у поєднанні з «демократичним конформізмом» не-елітних груп веде до автократії, відмови від демократичних принципів формування та ротації політичних еліт, зниження рівня політичної участі громадян. Саме тому у концепціях демократичного елітизму (Й. Шумпетер)

та поліархії (Р. Даль) наголос робиться на принципі «змагальності» між елітами та інституційних основах демократії (вибори, громадянське суспільство, політичні партії, вільні медіа).

Таким чином, одним із актуальних завдань діяльності політичних еліт у сучасних умовах виступає пошук та реалізація оптимальної моделі взаємодії. Це передбачає трансформацію усіх сфер суспільного життя, демократичну організацію політичної взаємодії як всередині елітних груп, так і між елітами та суспільством.

У процесі дослідження різних типів інтеракції політичних еліт встановлено основні причини інертності вітчизняної політичної системи, які полягають в наступних особливостях. По-перше, олігархізація інтеракції політичних еліт в Україні, що зумовлена особливостями становлення та функціонування органів державної влади та інституцій громадянського суспільства. По-друге, українські політичні еліти у своєму розвитку проходять етап відходу від радянського політично-організаційного досвіду структуризації еліт до демократизації взаємодії політичних еліт.

Доведено, що для подолання олігархізації інтеракції політичних еліт слід забезпечити можливість впливу політичних партій, громадських організацій впливати на ротацію політичних еліт: від висування кандидатів на виборах до впливу на процес прийняття рішень на місцевому і центральному рівнях, від свободи політичної дискусії до критики політики і рішень політичних лідерів.

Щодо політичних партій, як інституційного оформлення інтеракції політичних еліт, то досвід партійного життя нашої держави в умовах незалежності свідчить про недемократичний характер внутрішньопартійних процесів та діяльності партійних еліт. Алгоритм висування кандидатів у депутати для всіх партій України майже однаковий і відбувається в такій послідовності: проект списку кандидатів формується кулуарно представниками партійної еліти; списки кандидатів формально затверджуються з'їздами партій. Різні моделі внутрішньопартійного

функціонування, що застосовуються в розвинутих демократіях, сприяють розвитку в середині партій середовища конкурентності еліт. Одним із ефективних механізмів зміни внутрішньопартійної структуризації в бік демократизації є впровадження праймеріз.

Визначено, що характеристики інституціоналізації взаємодії політичних еліт в Україні складаються із ідеологій, позиціонування у електоральному політичному просторі, правового регулювання, цілей та завдань політичних еліт у політичній діяльності.

Розвиток політичних еліт залежить від ідеологічних концепцій, їхньої трансформації та адаптації в умовах політичних трансформацій в Україні задля отримання суспільної підтримки. При цьому процеси «ідеологізації» політичного простору нашої країни мають два взаємопов'язаних контексти. З одного боку, посткомуністичний, коли суспільство втомилось від панування єдиної тоталітарної комуністичної ідеології, що визначала діяльність в усіх сферах суспільного життя – від спорту й культури до економіки й політики. З іншого боку – сучасні загальносвітові трансформації ідеологій, під впливом яких сам концепт ідеології зазнає змін й перестає бути лише політичною доктриною.

У процесі політичних трансформацій стратегія політичної еліти, спрямована на демократизацію суспільства, буде сприяти підвищенню політичної участі громадян, зокрема й молоді, підвищення впливу політичних партій та парламенту на політичну систему. Демократична взаємодія еліт відкидає принцип вождізму, вимагає чіткого дотримання внутрішнього порядку у процесі прийняття політичного рішення, що має бути зафіксовано у статуті та програмі політичної партії, дотримання регламенту парламенту.

Політична еліта представляє собою певну організацію людей, взаємодія яких структурована по вертикалі та горизонталі. Система співпраці між структурними елементами політичних еліт та їх інституційними складовими, врахування інтересів суспільних груп у процесі прийняття політичного

рішення, ступінь відкритості еліти характеризують рівень демократизації суспільства.

Встановлено, що сучасні політичні еліти у більшості випадків не репрезентують ідей суспільства, а породжують їх, формуючи навколо себе прихильників цих ідей – електорат. Визначено, що еліта структурована по вертикалі та по горизонталі.

Таким чином, демократизація інтеракції політичних еліт є вкрай важливим чинником демократизації суспільства, підвищення легітимності влади та її стабільності.

Список використаних джерел

1. Абельс Х. Интеракция, идентификация, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Х. Абельс; пер. с нем. яз. под общей редакцией Н. А. Головина и В. В. Козловского. – СПб. : Алетейя, 1999. – 272 с.
2. Абетка української політики 2001-2002 рр. : [довідник] / Керівник авторського колективу М. Томенко. – К. : «Смолоскип», 2002. – 368 с.
3. Авер'янова Н. Сучасне студентство у контексті формування національної еліти України / Н. Авер'янова // Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 14. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 30-32.
4. Алаликіна О. М. Інтеракція політичних еліт в сучасних умовах : специфіка та характеристика / О. М. Алаликіна // Перспективи. – 2012. – № 4 (54). – С. 4-7.
5. Алаликіна О. М. Політичний клас та політичні еліти : теорія та практика / О. М. Алаликіна // Вісник СевНТУ. – 2013. – № 145. – С. 91-94.
6. Алаликіна О. М. Трансформації влади політичної еліти у сучасному суспільстві / О. М. Алаликіна // Науковий вісник (Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців) : [зб.наук. праць]. – Одеса, 2013. – № 29 (208). – С. 80-89.
7. Алаликіна О. М. Концептуалізація ідеї державності як основа діяльності політичних еліт / О. М. Алаликіна // Освіта регіону. – К., 2013. – № 3 (33). – С. 36-39.
8. Алаликіна О. М. Суспільна роль еліт в умовах трансформаційного процесу / О. М. Алаликіна // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Національного університету

«Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (30 листопада 2012 р., м. Одеса). – 2012. – Т. 1. – С. 304-306.

9. Алаликіна О. М. Ідеологічні домінанти державотворення у діяльності політичних еліт на початку ХХ століття / О. М. Алаликіна // Третій чорноморський політологічний форум, Національний університет «Одеська юридична академія» факультет правової політології та соціології, міжнародна асоціація студентів політичної науки (17-18 травня 2013 р., м. Одеса). – 2013. – С 6-7.

10. Алаликіна О. М. Механізми ротації політичних еліт в умовах демократії: основні теоретичні підходи / О. М. Алаликіна // Політична парадигма розвитку ХХІ століття : аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (15 березня 2013 р., м. Луганськ). – 2013. – С. 21-26.

11. Алаликіна О. М. Механізми ротації політичних еліт в умовах демократичного суспільства / О. М. Алаликіна // Європейський політико-правовий дискурс. – 2014. – Т. 1. – № 2. – С. 124-156.

12. Амелин В. Н. Социальные трансформации и формирование политического класса в России / Амелин В. Н., Пинчук К. М. // Мир России. – 2001. – № 4. – С. 100-106.

13. Андрунас Е. Ч. Информационная элита : Корпорации и рынок новостей / Е. Ч. Андрунас. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 210 с.

14. Арндт Х. Ідеологія і терор / Ханна Арндт // Дух і літера. – К., 2001. – № 7–8. – С. 122–145.

15. Аристотель. Политика. Афинская полития / Аристотель. – М., 1997. – 458 с.

16. Афонін Е. Двопартійна система як політичний ризик для України [Електронний ресурс] / Е. Афонін, О. Радченко // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. – Вип. 12. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=22&c=551>

17. Ашин Г. К. Основы политической элитологии: [учеб. пособие] / [Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г., Старостин А. М.] – М. : «Издательство ПРИОР», 1999. – 304 с.
18. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме; пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
19. Балабан Р. Феноменальні риси сучасної політичної еліти України / Р. Балабан // Політичний менеджмент. – 2007 (спеціальний випуск). – С. 54-61.
20. Балацька О. Б. Консенсус еліт як умова політичної стабільності в Україні / О. Б. Балацька // Грані. – 2008. – № 3 (59). – С. 145-150.
21. Балацька О. Б. Поняття консолідації політичної еліти в сучасному політологічному дискурсі / О. Б. Балацька // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 29. – С. 368-375.
22. Балацька О. Б. Політична еліта України в процесі демократичної модернізації / О. Б. Балацька // Грані. – 2010. – № 1 (69). – С. 132-136.
23. Балацька О. Б. Специфічні риси політичної еліти сучасної України / О. Б. Балацька // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2010. – Вип. 34. – С. 326-332.
24. Барбер Б. Сильна демократія : політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254-252.
25. Бебик В. Еліта, елітарність, лідерство / В. Бебик // Віче. – 1993. – № 7. – С. 107-113.
26. Бекешкіна І. Чи є в Україні загальнонаціональні лідери? / І. Бекешкіна // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 20-21.
27. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т.; пер. с англ. Е. Д. Руткевич. – М. : Academia-центр, Медиум, 1995. – 323 с.
28. Бжезинський З. Україні заважає наблизитися до ЄС низький рівень патріотизму політичної еліти [Електронний ресурс] / З. Бжезинський

// Дзеркало тижня. – 2012. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/bzhezinskiy_ukrayini_zavazhae_nablizitisy_a_do_es_nizkiy_riven_patriotizmu_politichnoyi_eliti.html

29. Бирюков С. В. Региональная политическая власть: от концептов к интегративной модели / С. В. Бирюков // Вестник МГУ. – Серия 18. – Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 3-24

30. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький // Дзеркало тижня. – 2007. – № 42 (671). – 11-18 листопада. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>

31. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму : горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 3–12.

32. Більшість з 150 депутатів, які знову повернуться до парламенту, обрані по мажоритарних округах [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – Режим доступу : http://dt.ua/VYBORY2014/sklad-parlamentu-zapidsumkami-viboriv-onovitsya-na-dvi-tretini-155325_.html

33. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр; пер. з фр. В. Шовкун. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.

34. Бразилов С. Маневры местной элиты / С. Бразилов, А. Чернышев // М., Свободная мысль – XXI. – № 3. – С. 29-39.

35. Бурдьє П. Начала. Choses dites / П. Бурдьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.

36. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; пер. с фр. Е. Д. Вознесенской; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.

37. Бусова Н. А. Делиберативная модель демократии и политика интересов / Н. А. Бусова // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 45–58.

38. Вайтхед Л. Драма демократизації / Л. Вайтхед // Демократія : Антологія. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 649–661.

39. Валевський О. Інститут державних секретарів в Україні : від задуму до реалізації : [аналіт. доп.] / О. Валевський, С. Конончук. – К. : УНЦПД, 2003. – 108 с.
40. Валерстайн І. Багатоликий євроцентризм. Суспільствознавчі дилеми / І. Валерстайн // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2005. – № 39. – С. 50–64.
41. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / П. Вандич. – К. : Критика, 2004. – 384 с.
42. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
43. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер; пер. с нем. А. Ф. Филиппова, П. П. Гайдено // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 707–735.
44. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер; пер. с нем. М. И. Левиной // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.
45. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер; пер. с нем. А. Ф. Филиппова, П. П. Гайдено // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–706.
46. Вибори 2006 : умови, чинники, суб'єкти: [аналітична доповідь Центру О. Розумкова] [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 2–36. – Режим доступу до журналу: http://www.uscgs.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD70_ukr.pdf
47. Вілсон Е. Драматургія віртуальної політики / Е. Вілсон // Критика. – 2007. – Число 115. – С. 8–11.
48. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Ю. Габермас; пер. з нім А. Дахній; наук ред. Б. Поляруш. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.

49. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії «громадянське суспільство» / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 320 с.
50. Габермас Ю. Умови громадянства : Зб. ст. / Ю. Габермас; під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – 264 с.
51. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень / О. Гаврилишин; пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 384 с.
52. Гаман-Голутвина О. Определения основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // Политические исследования. – 2000. – № 3. – С. 97-103.
53. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
54. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе : [Антологія] / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 101–122.
55. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
56. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. / Т. Гоббс. – Т. 2. – М. : Мысль, 1991. – 138 с.
57. Голдстоун Дж. Революции. Очень краткое введение / Дж. Голдстоун. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2015. – 192 с.
58. Голяд І. Методологічні проблеми дослідження політичної еліти [Електронний ресурс] / І. Голяд. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Magisterium/Polit/2002_10/01_goliyad_i.pdf
59. Головатий М. Підготовка молодшої політичної еліти як дієвий засіб розвитку політичного консенсусу / М. Головатий // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 62-71.

60. Головатий М. Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст / М. Головатий // Політичний менеджмент. – 2006. – Спеціальний випуск. – С. 42-47.
61. Головатий М. Ф. Класи і партії / М. Головатий. – К., 2008. – 144с.
62. Головатий М. Ф. Професія – політик / М. Ф. Головатий. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – 88 с.
63. Головатий М. Ф. Проблеми і біль становлення української еліти / М. Ф. Головатий // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 45-49.
64. Гофман И. Анализ фреймов : Эссе об организации повседневного опыта / И. Гофман; пер. с англ. Оберемко О. А. – М. : Ин-т социологии РАН; ФОМ, 2004. – 312 с.
65. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман; пер. с англ А. Д. Ковалева. – М. : Канон-Пресс-Ц-Кучково Поле, 2000.
66. Грицак Я. Интеллектуал і влада / Я. Грицак // Критика. – 2005. – № 10 (96). – С. 2–4.
67. Грицак Я. Страсті по націоналізму / Я. Грицак. – К. : Критика, 2004. – 343 с.
68. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін.]; За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
69. Грушевський М. С. Наша політика : зб. статей // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; [редкол. : П. Сохань, Я. Шашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань]. – Л. : Світ, 2002. – Т. 2. Розд. II. – С. 251–324. – (Серія : Суспільно-політичні твори (1907-1914)).
70. Гутман Е. Устрій дорадчої демократії / Е. Гутман, Д. Томпсон // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 327-363.

71. Давидов І. Виборчі кампанії як фактор становлення регіональних еліт в Україні / І. Давидов // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 2. – 234 с.
72. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія : Антологія. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 882–942.
73. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Роберт Алан Даль ; [пер. з англ. О. Д. Білогорського]. – Х. : Каравела, 2002. – 216 с.
74. Дацюк С. Центральна, регіональна та міська еліти / С. Дацюк // Часопис «І». – 2006. – № 45. – С. 168-174.
75. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы / Г. Дерлугьян. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2013. – 384 с.
76. Джеймисон Ф. Постмодернізм і суспільство споживання [Електронний ресурс] / Ф. Джеймисон // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – № 19. – Режим доступу до журналу : <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jameson.htm>
77. Дзюба І. На еліту надійся, а сам не плошай / І. Дзюба // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С. 30-46.
78. Дмитренко І. Самозвана «еліта» чи просто номенклатура? / І. Дмитренко // Віче. – 2003. – № 8. – С. 33-35.
79. Добренъков В. И. Система теоретической социологии Вильфредо Парето / В. И. Добренъков, А. Б. Рахманов // Вестник МГУ. Серия 18 : Социология и политология. – 2002. – № 3. – С. 40–72.
80. Дюверже М. Политические партии [Електронний ресурс] / М. Дюверже; пер. з фр. – М. : Академический проект, 2000. – Режим доступу : http://www.read.virmk.ru/d/duverge/duv_1121.html
81. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.

82. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

83. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року № 2460-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>.

84. Закон України «Об отзыве народного депутата Украины» от 2 декабря 1995 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1995. – № 41.

85. Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>.

86. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 р. № 474-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14>

87. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001р. № 2365-ІІІ зі змінами [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

88. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

89. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

90. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 27 травня 1997 року № 280/97 – ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

91. Залисова О. М. Принципи та механізми ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії / О.М. Залисова // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. праць. Вип. 47. – Одеса, 2012. – С. 240-247.
92. Залисова О. М. Політична еліта та її погляд на людину скрізь призму ідеології / О. М. Залисова // «Людина в силовому полі влади та ідеологій» XV Всеукраїнська наукова конференція для студентів і молодих науковців (27-28 квітня 2012 р., Львів : Інститут релігії і суспільства Українського Католицького університету). –2012. – С. 280-286.
93. Зарецький О. Ностальгія за совком / О. Зарецький // Критика. – № (80). – 2004. – С. 3–4.
94. Зеленько Г. Владна модель України як фактор нестабільності / Г. Зеленько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / [редкол. : І. Ф. Курас, М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 68–73.
95. Канетті Е. Маса і влада / Еліас Канетті; пер. з нім. О. Логвиненко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 416 с.
96. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
97. Качанов Ю. Политическая топология: структурирование политической действительности / Ю. Качанов. – М., 1995. – 223 с.
98. Качковський Л. Політична еліта та демократичні віча в Київській Русі : суспільна організація у східних слов'ян / Л. Качковський // День [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://incognita.day.kiev.ua/politichna-elita-v-kiyivskij-rusi.html>
99. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич / Дж. Кемпбел. – К. : Альтернативи, 1999. – 391 с.
100. Кириченко І. Еліта у «внутрішній еміграції»? [Електронний ресурс] / І. Кириченко // «Дзеркало тижня. Україна». – № 21. – 8 червня 2012.

- Режим доступу :
http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/elita_u_vnutrishniy_emigratsiyi.html
101. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера : Пер. з нім. – К. : Тандем, 2002. – 584 с.
102. Ключевський В. О. Курс російської історії / В. О. Ключевський. – Соч. : В 9 т. – М., 1988.
103. Ковалевський В. О. Інформаційна взаємодія в реальній політиці [Електронний ресурс] / В. О. Ковалевський // Доповідь на Міжнародному Конгресі «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку у XXI столітті», 1-2 квітня 2003 р., Київ. – Режим доступу :
[//http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/ivrp.htm](http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/ivrp.htm)
104. Ковалевський В. О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні / В. О. Ковалевський // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – Т. 2. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. – С. 501-511.
105. Ковалевський В. О. Характер і особливості інформаційних інтеракцій інститутів влади, громадянського суспільства та громадянина у регіонах сучасної України / В. О. Ковалевський // Наукові записки / Курасівські читання-2005. – К. : ІПіЕНД, 2006. – Вип. 30, кн. 2. – С. 132-144.
106. Ковтунець В. Надії та ілюзії пропорційної виборчої системи в українському варіанті [Електронний ресурс] / В. Ковтунець // Юридична газета. – 2005. – № 6 (42). – Режим доступу до газети : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1417/>
107. Коляденко В. Роль інфокомунікативних технологій у формуванні громадянського суспільства / В. Коляденко // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 52-57.
108. Коментар до Конституції України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1998. – 412 с.
109. Консерватизм : Антологія / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. – «Смолоскип», 1998. – 598 с.

110. Конституційне право України / За ред. проф. В. Ф. Погорілка. – К. : «Наукова думка», 1999. – 734 с.

111. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні : проблеми теорії і практики // За ред. В. Ф. Погорілка. – НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 354 с.

112. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Із змінами, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV, від 1 лютого 2011 року N 2952-VI, від 19 вересня 2013 року N 586-VII, від 21 лютого 2014 року N 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html>

113. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана]; пер. з англ. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 790 с.

114. Коротков Д. С. Політичний клас або політична еліта України: питання політологічного дискурсу [Електронний ресурс] / Д. С. Коротков // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія : Політологія. – Севастополь, 2011. – Вип. 123. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/polit/2011_123/2011_123/123_16.pdf

115. Крыштановская О. В. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту / О. В. Крыштановская // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1. – С. 51–65.

116. Кривошея В. Українська козацька старшина: стан та перспективи досліджень / В. Кривошея, Ю. Степанчук [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2007_12/sekcii/sekciya%204/ukrainska%20kozacka%20starwuna.pdf

117. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [монографія] / О. І. Крюков – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.
118. Кухта Б. Нариси з історії європейської політичної думки / Б. Кухта. – Львів, 2008. – 558 с.
119. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. – Львів : ЦПД, 2006. – 240 с.
120. Кухта Б. Політичні еліти та лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова. – [2-е видання, перероблене і доповнене]. – Львів : Кальварія, 1997. – 224 с.
121. Кучма І. Інтелектуали, інтелігенція, експерти / І. Кучма // Критика. – 2004. – Число 75–76. – С. 28–29.
122. Лахман Р. Капиталисты поневоле : Конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Р. Лахман. – М., 2010. – 456 с.
123. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование / А. Лейпхарт; пер. с англ. под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
124. Литвин В. У нас немає політичної еліти, в нас є правлячий політичний клас // День. – 2006. – 19 жовтня. – № 179.
125. Лібералізм : [Антологія] / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – Політичні ідеології. – Вип. 3. – 1126 с.
126. Лінц Х. Державність, націоналізм і демократизація / Х. Лінц, А. Штепан // Демократія : [Антологія]. – К. : Смолоскип, 2005. – 1108 с.
127. Логвиненко О. С. Особливості концептуалізації майбутнього суб'єктами регіональної еліти / О. С. Логвиненко // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень. Серія : Політологія і етнологія. – К. : ІНІЕНД, 2003. – Вип. 22. – С. 33-48.
128. Луман Н. Власть / Н. Луман. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
129. Луман Н. Реальность масс-медиа / Н. Луман; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М. : Праксис, 2005. – 256 с.

130. Луман Н. Что такое коммуникация? / Н. Луман // Социологический журнал. – 1995. – № 3. – С. 114–125.
131. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією : політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 18–32.
132. Митчелл Т. Углеродная демократия : Политическая власть в эпоху нефти / Т. Митчелл. – М. : Издательский дом «Дело», 2014. – 408 с.
133. Михальченко М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 18–28.
134. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
135. Мотиль О. Підсумки імперії : занепад, розпад і відродження / О. Мотиль. – К. : Критика, 2005. – 192 с.
136. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика : діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
137. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 1999. – Вип. 5. – С. 46–51.
138. Новакова О. Політична еліта України: проблема демократичної консолідації [Електронний ресурс] / О. Новакова // Політичний менеджмент. – Спецвипуск. – 2007. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1740>
139. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Ослон; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.

140. Олсон М. Логика коллективных действий: общественные блага и теория групп / М. Олсон; пер. с англ. – М.: Фонд экономической инициативы, 1995. – 165 с.
141. Опанасик В. Харизматичний лідер – політична еліта – маси: український досвід взаємовідносин [Електронний ресурс] / В. Опанасик // Політичний менеджмент. – Срецьвипуск. – 2006. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1341>
142. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. проект «Демократична освіта», Інститут вищої освіти. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – 668 с.
143. Остренко Є. Проблема співвідношення політичної еліти та політичного класу [Електронний ресурс] / Є. Остренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1-2. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>
144. Павлюк Л. Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа / Л. Павлюк // Журналістика. – К., 2006. – Вип. 5(30). – С. 48-57.
145. Панасюк В. А. Дослідження феномену української політичної еліти періоду Гетьманщини у вітчизняній та зарубіжній науці / В. Панасюк // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 136/2012. Серія: Політологія. – Севастополь, 2012. – С. 84-88
146. Паніотто В. Соціологія на екстремальних виборах / В. Паніотто // Дзеркало тижня. – 2014. – № 20. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/sociologiya-na-ekstremalnih-viborah_.html
147. Парето В. Трансформація демократії / В. Парето, пер. с итал. М. Юсима. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2011. – 208 с.
148. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс; пер. з англ. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.
149. Пахарев А. Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади [Електронний ресурс]

/ А. Пахарєв // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=16&c=124>

150. Петрик А. Боярство Белзької землі в контексті суспільно-політичного розвитку Галицько-Волинської держави / А. Петрик // Белз і Белзька земля : наук. зб. – Белз : Держ. іст.-культур. заповідник у м. Белзі, 2004. – Вип. I. – С. 81-86.

151. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні / М. Пірен // Соціальна психологія. – 2007. – № 3. – С. 75-80.

152. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства [Електронний ресурс] / М. Пірен // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2006. – № 45. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>

153. Платон. Диалоги : (пер. с древнегреч.) / Платон. – М. : АСТ; Харьков: Фолио, 2005. – 381 с.

154. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шумшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – [2-ге вид. доп. і перероб.] – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

155. Політологічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

156. Політологія посткомунізму : політичний аналіз посткомуністичних суспільств [Електронний ресурс] / В. Полохало (керівник авт. колективу). – К. : Політична думка, 1995. – 368 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/polpost/r2a4.htm>

157. Полянська В. Символічна влада та проблема співвідношення символічного і політичного просторів / В. Полянська // Людина і політика. – 2003. – № 6. – С. 51-60

158. Прицак Л. Основні міжнародні договори Б. Хмельницького 1648-1657 рр. / Л. Прицак. – Харків : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. – 493 с.

159. Про демократизацію процесу ухвалення рішень (Зелена книга Секретаріату Кабінету Міністрів України) [Електронний ресурс] // Зелена книга Секретаріату Кабінету Міністрів України. – 2006. – Режим доступу : <http://www.center.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/275/A3.doc>

160. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 20 вересня 2005 р. № 1276/2005 // Уряд. кур'єр. – 2005. – 20 вересня.

161. Растоу Д. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / Д. Растоу // Демократія: Антологія / упорядник О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 583–605.

162. Рахманін С. А тепер – парламент! Ми сказали : парламент! [Електронний ресурс] / С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2014. – Режим доступу : <http://dt.ua/columnists/a-teper-parlament-mi-skazali-parlament-.html>

163. Рахманін С. Післямова [Електронний ресурс] / С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2014. – № 40. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/internal/pislyamova-_html

164. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії / Ж.-Ф. Ревель. – К. : Критика, 2004. – 532 с.

165. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.

166. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні : передумови становлення (Ч. 1) [Електронний ресурс] / Фелікс Рудич // Віче. – № 9. – 2009. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1449/>

167. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні : передумови становлення (Ч. 2) [Електронний ресурс] / Фелікс Рудич // Віче. – № 11. – 2009. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1498/>

168. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні Української держави / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 2-20.

169. Рябчук М. Амністія, амнезія і «спадкоємність влади» / М. Рябчук // Критика. – 2003. – Число 68. – С. 4–8.
170. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / Рябчук М. – К. : Критика, 2003. – 335 с.
171. Саленко В. І. Вплив Статутів Великого князівства Литовського на розвиток правової думки в Україні / В. І. Саленко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 49. – С. 78-82.
172. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Дж. Г. Себайн, Т. Л. Торсон, пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 838 с.
173. Семенюк Т. Фінансування політичних партій на парламентських виборах [Електронний ресурс] / Т. Семенюк // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1(28). – Режим доступу до журналу : [http://www. politik. org. ua/vid/magcontent. php3?m=1&n=81&c=1963](http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=81&c=1963)
174. Семченко О. В. Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. В. Семченко. – К., 2007. – 16 с.
175. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Києво-Могилян. акад. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 447 с.
176. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії в сучасній соціології / М. Соболевська – К. : Дух і літера, 2010. – 164 с.
177. Соловьев А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 2002. – № 3. – С. 5-18.
178. Ставнійчук М. Дефіцит легітимності влади як загроза державності України [Електронний ресурс] / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. – 2014. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/LAW/deficit-legitimnosti-vladi-yak-zagroza-derzhavnosti-ukrayini-.html>
179. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних

рішень / Д. Стоун. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2000. – 304 с.

180. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання) / О. Струкевич. – К. : Інститут історії України, 2002. – 533 с.

181. Танцюра В. І. Політична історія України : Навчальний посібник / В. І. Танцюри. – 2-ге вид., доповн. – К., 2008. – 552 с.

182. Токовенко В. Політичне керівництво і державне управління : проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії / В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 253 с.

183. Тофлер Е. Іміджмейкери / Е. Тофлер // Часопис «І». – 2004. – № 32. – С. 64-73.

184. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер; пер. с англ. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 781 с.

185. Фесенко В. В. Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития [Электронный ресурс] / В. Фесенко // Полис (Политические исследования). – 1995. – № 6. – Режим доступа : http://www.polisportal.ru/index.php?id=398&page_id=51

186. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / А. А. Фисун. – Х. : Константа, 2006. – 352 с.

187. Фицик Л. А. Виникнення та еволюція української козацької старшини Гетьманщини (1648-1782 рр.). Історіографія проблеми : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Л. А. Фицик. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 20 с.

188. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / О. Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4-7.

189. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издатель-ство АСТ», 2003. – 603 с.

190. Хархордін О. Радянський індивід: генеалогія потайливої істоти / О. Хархордін // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 293–316.
191. Хоффман-Ланге У. Еліти и демократизация: германский опыт / У. Хоффман-Ланге // Социс. – 1996. – № 4. – С. 50–57.
192. Ціммерман Дж. Учасницька демократія: відродження популізму / Дж. Ціммерман // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 263-304.
193. Шайгородський Ю. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації / Ю. Шайгородський, К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 176–182.
194. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.
195. Шкурат І. В. Оцінка ресурсного потенціалу регіональної еліти при розробці виборчих технологій / І. В. Шкурат // Ефективність державного управління (регіональний аспект) : матеріали щоріч. наук.-практ. конф. – Л. : ЛФ УАДУ, 2001. – С. 182–184.
196. Шпорлюк Р. Імперія та нації / Р. Шпорлюк. – К. : Дух і літера, 2000. – 354 с.
197. Шульга М. Правляча еліта сучасної України / Шульга М., Потехін О. та ін. // Аналітична доповідь Інституту соціології НАН України. – 1998. – № 10. – 92 с.
198. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер; пер з англ. – К. : Основи, 1995. – 334 с.
199. Щюц А. Структури життєсвіту / А. Щюц. – К. : Український центр духовної культури, 2004. – 560 с.
200. Эрроу К. Информация и экономическое поведение / К. Эрроу // Вопросы экономики. – 1995. – № 5. – С. 98–107.

201. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004–2007 роках [Електронний ресурс] / Ю. Якименко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2(29). – Режим доступу до журналу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83&c=2033>

202. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : мідіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

203. Якубовський О. П. Кадри, еліти, лідерство в державному управлінні / О. П. Якубовський, Л. Л. Приходченко. – Одеса : ОФ УАДУ, Оптимум, 2001. – 173 с.